KARL
JASPERS

FILOSOFIJOS ĮVADAS

Vilnius
pradai
1998

UDK 1(430):929 Jaspers
Ja 641

Antras pataisytas leidimas
Pirmas leidimas - 1989 m.

Iš vokiečiu kalbos vertė
ARVYDAS ŠLIOGERIS

Redagavo
RAMUTĖ RYBELIENĖ

ISBN 9986-493-03-5

I

KAS YRA FILOSOFIJA?

Kas yra filosofija ir ko ji verta — ginčijamas dalykas. Iš jos laukiama nepaprastų atradimų, arba ji abejingai atmetama kaip mąstymas, neturintis objekto. Į ją žiūrima su baiminga pagarba kaip į reikšmingas nepaprastų žmonių pastangas, arba ji niekinama kaip niekam nereikalingos svajotojų išmonės. Ji laikoma dalyku, kuris rūpi kiekvienam ir todėl turi būti paprastas bei suprantamas, arba manoma ją esant tokią sudėtingą, kad jos imtis yra beviltiška. Tai, kas vadinama filosofija, iš tikrųjų duoda pagrindą tokiems prieštaringiems vertinimams.

Mokslu tikinčiam žmogui blogiausia tai, kad filosofija nėra pasiekusi visuotinai reikšmingų rezultatų, t.y. nieko tokio, ką būtų galima žinoti ir turėti. Specialieji mokslai pasiekė neabejotinai tikrų ir visuotinai pripažintų rezulta-

tų, o filosofija, nepaisant tūkstantmečių pastangų, tuo pasigirti negali. Negalima paneigti, kad filosofijoje nėra vieningos nuomonės dėl to, kas pažinta iki galo. Ką esame priversti pripažinti, kas tapo moksliniu pažinimu, tai jau nebėra filosofija, bet priklauso specialaus pažinimo sričiai.

Be to, filosofiniam mąstymui, skirtingai negu moksliniam, nebūdinga pažanga. Mes tikrai pažengėme daug toliau negu graikų gydytojas Hipokratas. Bet vargu ar galėtume pasakyti, kad esame nuėję toliau už Platoną. Tik jo naudotos mokslinio pažinimo medžiagos požiūriu mes žengtelėjome pirmyn. O filosofavimu, galimas daiktas, prie jo dar ir nepriartėjome.

Kad jokia filosofija, skirtingai negu specialieji mokslai, nėra visų vienodai pripažįstama, lemia pati jos prigimtis. Jos siekiamas tikrumas nėra mokslinis, t.y. vienodas kiekvienam intelektui; tai yra įsitikrinimas *(Vergewisserung)*, kurį pasiekus prabyla pati žmogaus esmė. Mokslo žinios apima atskirus objektus, apie kuriuos kiekvienam žinoti visai nebūtina, o filosofija apmąsto būties visumą, susijusią su žmogumi kaip žmogumi, ji mąsto tiesą, kuri nuskaidrėdama prasiskverbia giliau negu bet koks mokslinis pažinimas.

Žinoma, susisteminta filosofija priklauso nuo specialiųjų mokslų. Tam tikru metu pasiektas

specialiųjų mokslų lygis yra filosofijos prielaida. Tačiau filosofijos prasmė kyla iš kito prado. Pirm visų mokslų ji pasirodo ten, kur nubunda žmogus.

Tokią *filosofiją be mokslo* mums parodys keli keisti reiškiniai.

Pirma: kone kiekvienas tariasi išmanąs filosofijos dalykus. Pripažįstama, kad kitiems mokslams suprasti reikalingos studijos, išsimokslinimas ir metodas, o filosofijoje jaustis kaip namie tikimasi be niekur nieko; pakankama prielaida laikoma tai, kad esi žmogus, turi savo likimą ir savo patirtį.

Nuomonė, kad filosofija prieinama kiekvienam, yra pateisinama. Juk net painiausi filosofijos specialistų klystkeliai turi prasmę tik tada, kai jie baigiasi žmogaus būtyje, kurią lemia tai, kaip žmogus suvokia būtį ir save patį joje.

Antra: filosofinis mąstymas visada turi būti pirmapradis. Kiekvienas žmogus privalo mąstyti pats.

Nuostabus įgimto žmogaus polinkio filosofuoti ženklas yra vaikų pateikiami klausimai. Neretai iš vaikų lūpų išgirstame tai, kas savo prasme panardina mus į filosofavimo gelmę. Štai pavyzdžiai.

Vaikai stebisi: „Aš vis bandau galvoti, kad esu kas nors kitas, o vis tiek visada esu aš

pats". Šis vaikas prisiliečia prie tikrumo ištakų, prie būties suvokimo savimonės. Jį stebina savasties mįslė, kurios nesuvoksi iš nieko kito. Klausdamas jis stovi prie šios ribos.

Kitas vaikas klausosi istorijos apie pasaulio sukūrimą: iš pradžių Dievas sukūrė dangų ir žemę..., ir tuojau klausia: „O kas buvo iki pradžios?" Šis berniukas patyrė klausinėjimo begalybę, proto, kurio nepatenkina joks galutinis atsakymas, nerimą.

Kitam vaikui pasivaikščiojimo metu, priėjus miško pievelę, sekama pasaka apie elfus, kurie naktimis čia suka ratelius... „Bet juk jų visai nėra..." Tada jam pasakojama apie tikrus dalykus, apie Saulės judėjimą, aiškinamas klausimas, ar Saulė juda, ar Žemė sukasi, įrodinėjama, kad Žemė yra rutulio formos ir sukasi aplink savo ašį... „Ak, bet juk tai netiesa, - sako mergaitė ir trepteli koja, -juk Žemė stovi vietoje. Aš tikiu tik tuo, ką matau". Jai atsakoma: „Vadinasi, tu netiki Dievuliu, juk jo irgi negali matyti". Mergaitė sutrinka, o paskui atsako labai ryžtingai: „Jeigu jo nebūtų, tai nebūtų ir mūsų". Ją apėmė nuostaba dėl būties: būtis nėra pati savaime. Ji suprato, kokie skirtingi dalykai yra klausti apie kokį nors pasaulio objektą ir apie būtį bei mūsų pačių egzistavimą apskritai.

Kita mergaitė, eidama į svečius, kopia laiptais. Ji pajunta, kaip viskas nuolatos keičiasi, plaukia pro šalį, išnyksta tarsi nebūtų buvę. „Bet juk turi būti kažkas pastovu... Aš noriu prisiminti, kad štai dabar lipu laiptais pas tetą". Nuostaba ir baimė dėl visuotinio nykimo ir laikinumo beviltiškai ieško išeities.

Galėtume surinkti daug tokios vaikų filosofijos pavyzdžių. Nerimta būtų manyti, kad visa tai vaikai nusiklauso iš tėvų ar kitų žmonių. Sakyti, kad tie vaikai plačiau nefilosofuoja ir kad tokios šnekos gali būti tik atsitiktinės, - vadinasi, nepastebėti vieno dalyko: dažnai vaikai turi genialumo pradą, kurį praranda suaugę. Metams bėgant mes tartum patenkame į konvencijų, nuomonių, slepiamų dalykų ir banalybių kalėjimą ir prarandame vaiko natūralumą. Vaikas vis dar spontaniškai atsiveria spontaniškam gyvenimui, jis jaučia, mato ir klausinėja apie tai, ko jau greitai nepastebės. Jis pamiršta, kas jam atsivėrė vieną akimirką, ir baisiai stebisi, kai viską atsimenantys suaugusieji vėliau jam pasakoja, ką jis sakęs ir ko klausinėjęs.

Trečia: autentiškai filosofuoja ne tik vaikai, bet ir psichiniai ligoniai. Retkarčiais tarsi nukrinta visuotinio aklumo pančiai ir prabyla gilioji tiesa. Kai kurie psichiniai sutrikimai prasideda sukrečiančiais metafiziniais apreiški-

mais, kurie, tiesa, nei savo pavidalu, nei kalbine išraiška negali turėti objektyvios reikšmės, išskyrus tokius atvejus, kaip poeto Holderlino ar tapytojo Van Gogh'o. Tačiau kas juos girdi, negali atsikratyti įspūdžio, kad čia nukrinta uždanga, už kurios mes paprastai gyvename. Kai kurie sveiki žmonės pabusdami iš miego taip pat patiria bauginamai gilias tiesas, kurios visai pabudus vėl išnyksta, palikdamos jausmą, kad mes praradome jas amžinai. Giliai prasmingas yra teiginys: „Vaikai ir kvailiai sako teisybę". Tačiau kuriamoji galia, kuria pasižymi didžiosios filosofinės mintys, glūdi vis dėlto ne čia, o atskiruose individuose, kurie, laisvi ir nevaržomi tarsi dvasios milžinai, retkarčiais randasi einant tūkstantmečiams.

Ketvirta: kadangi filosofija žmogui yra būtina, ji visais laikais gyvuoja viešojoje nuomonėje, iš kartos į kartą perduodamuose priežodžiuo se, paplitusiuose filosofiniuose posakiuose, viešpataujančiuose įsitikinimuose, šviesuolių ir politinių simbolių kalboje, o visų pirma nuo pat istorijos pradžios - mituose. Nuo filosofijos nepabėgsi. Klausimas tik toks: ar ji suvokta, ar ne, gera ar prasta, aiški ar paini. Kas filosofiją atmeta, pats kuria tam tikrą filosofiją, nors šito ir nesuvokia.

Tai kas yra toji filosofija, jeigu ji pasireiškia taip universaliai ir tokiais keistais pavidalais?

Graikų kalbos žodis „filosofas" *(philosophos)* yra žodžio *sophos*[1] priešybė. Jis reiškia „mylintis pažinimą (esmę)", skirtingai nuo to, kuris, įgijęs pažinimą, vadina save „žinančiuoju". Ši žodžio reikšmė išliko iki mūsų dienų: tiesos ieškojimas, o ne tiesos žinojimas yra filosofijos esmė, kad ir kaip šią esmę iškreiptų dogmatizmas, t.y. tezėmis išreikštas, galutinis, tobulas ir doktrinieriškas žinojimas. Filosofuoti — tai būti kelyje. Klausimai filosofijai svarbesni negu atsakymai; kiekvienas atsakymas virsta nauju klausimu.

Tačiau šita būtis kelyje - žmogaus likimas laike - slepia savyje gilaus pasitenkinimo, o retkarčiais netgi pilnatvės galimybę. Ji glūdi ne žodžiais išreiškiamame supratime, ne tezėse ar deklaracijose, o istorinėse žmogaus būties akimirkose, kai atsiveria pati būtis. Pasiekti tokią tikrovę situacijoje, kurioje yra žmogus, - štai tikroji filosofavimo prasmė.

""Būti ieškojimo kelyje arba rasti akimirkoje ramybę ir pilnatvę - tai nėra filosofijos apibrėžimas. Filosofija neturi nieko, kas būtų virš jos arba šalia jos. Jos negalima kildinti iš nieko kito. Kiekviena filosofija save apibrėžia įgyvendindama save. Kas yra filosofija, reikia patirti. Tuo atveju filosofija yra vientisa gyvos minties

ir šios minties apmąstymo (refleksijos) realizacija, arba veiksmas ir jo nusakymas. Tik pats patyręs žmogus gali suprasti tai, kas pasaulyje vadinama filosofija.

Galėtume pateikti ir daugiau filosofijos prasmės formulių. Tačiau jokia formulė neatskleidžia visos šios prasmės ir jokia nėra vienintelė teisinga. Senovės mąstytojai mums sako: objekto požiūriu filosofija yra dieviškųjų ir žmogiškųjų dalykų pažinimas, esinio kaip esinio pažinimas, o tikslo požiūriu ji yra mokymasis mirti, laimės siekimas mąstymo stichijoje, artėjimas prie dievybės; pagaliau plačiausia prasme ji yra visokio žinojimo savižina, visų menų menas, mokslas apskritai, neapsiribojantis kokia nors specialia sritimi.

Šiandien filosofiją galbūt galima apibūdinti tokiomis formulėmis, jos prasmė tokia:

- tikrovėje įžvelgti jos ištakas;

- tikrovę mąstyti taip, kaip aš mąstydamas esu susijęs su vidinius veiksmus atliekančia savastimi;

- atsiverti Apręepties[2] erdvei;

- užmegzti ryšį su žmogumi, pasiryžus mylinčiai kovai *(das liebende Kampf)* visų tiesos prasmių stichijoje;

- kantriai ir ištvermingai išsaugoti budrų protą pačioje tamsiausioje ir beviltiškiausioje situacijoje.

Filosofija yra tai, kas sutelkia, kas žmogui padeda tapti pačiu savimi nebėgant nuo tikrovės.

Nors filosofija paprastomis ir jaudinančiomis mintimis gali išjudinti kiekvieną žmogų, net vaiką, bet sąmoningas jos kūrimas yra pabaigos neturintis, nuolat atsinaujinantis, visada aktualus ir visa apimantis uždavinys - ji gyvuoja didžiųjų filosofų veikaluose, o kaip aidas — mažesniųjų. Šio uždavinio suvokimas, nesvarbu, kokiu pavidalu, išliks, kol žmonės bus žmonėmis.

Nebe pirmą kartą filosofija yra smarkiai puolama ir net apskritai neigiama kaip nereikalinga ir žalinga. Kam jos reikia? Ji nepadeda bėdoje.

Autoritarinis bažnytinis mąstymas atmetė savarankišką filosofiją, nes ji atitolinanti nuo Dievo, gundanti pasaulio tuštybe, teršianti sielą niekingais dalykais. Politinis totalitarinis mąstymas priekaištauja filosofams už tai, kad jie tik skirtingai aiškina pasaulį, tuo tarpu svarbiausia esą jį pertvarkyti[3]. Abiem mąstymo būdams filosofija atrodo esanti pavojinga, nes ji ardanti tvarką, žadinanti dvasios savarankiškumą, o sykiu maištingumą ir nepasitenkinimą, kurianti iliuzijas ir atitraukianti žmogų nuo jo realių uždavinių. Tie, kuriuos traukia apsireiškusio Dievo apšviestas Anapus, ir tie, kurie reikalauja viską atiduo-

ti bedieviškojo Šiapus valdžiai, filosofiją norėtų visiškai sunaikinti.

Be to, kasdienybės žmogaus sveikas protas vadovaujasi naudos masteliu, prieš kurį filosofija bejėgė. Talis, laikomas pirmuoju graikų filosofu, buvo išjuoktas tarnaitės, mačiusios, kaip jis, užsižiūrėjęs į žvaigždėtą dangų, įgriuvo į šulinį. Ko jam ieškoti tolybėse, jeigu toks nevikrus čia, žemėje!

Taigi filosofija privalo save pateisinti. Tačiau tai neįmanoma. Ji negali pateisinti savęs remdamasi kuo nors kitu, kam ji reikalinga ir todėl yra pateisinama. Ji gali remtis tiktai jėgomis, kurios kiekvieną žmogų iš tikrųjų verčia filosofuoti. Ji gali žinoti, kad skatina žmogų betiksliam, nieko bendro su klausimu dėl naudos ir žalos pasauliui neturinčiam dalykui ir kad ji gyvuos tol, kol gyvens žmonės. Netgi jai priešiškos jėgos negali neapmąstyti savo prasmės ir nesukurti mąstymo klišių, kurios yra filosofijos pakaitalas, tačiau tarnauja tikslingai veiklai, kaip marksizmas, fašizmas. Net tokios mąstymo klišės parodo, kad žmogus be filosofijos apsieiti negali. Filosofija visada su mumis.

Ji negali nei kovoti, nei įrodyti savo tiesos, tačiau gali save perduoti. Ji nesipriešina ten, kur atmetama, netriumfuoja ten, kur jos klausomasi. Jos gyvastis yra toji vienybė, kuri žmonijos gelmėse visus gali susieti su visais.

Sistemiška didžiojo stiliaus filosofija jau pustrečio tūkstantmečio egzistuoja Vakaruose, Kinijoje ir Indijoje. Į mus prabyla didi tradicija. Nei filosofavimo įvairovė, nei prieštaravimai, nei viena kitą neigiančios pretenzijos į tiesą negali sutrukdyti veikti tam, kas savo prigimtimi yra viena, kuo niekas nedisponuoja ir į ką visais laikais telkiamos visos rimtos pastangos: tai viena amžinoji filosofija, philosophia perennis. Jeigu norime mąstyti aiškiai ir esmingai, privalome atsistoti ant šito mūsų mąstymo istorinio pamato.

II

FILOSOFIJOS IŠTAKOS

Filosofijos kaip metodiško mąstymo istorija prasidėjo prieš pustrečio tūkstantmečio, o kaip mitinio mąstymo - daug anksčiau.

Tačiau pradžia yra visai kas kita negu ištaka. Pradžia yra istoriška ir palikuonims perduoda vis daugiau gatavų prasmių, kurias kaupia mąstymo vyksmas. Tuo tarpu ištaka visuomet yra šaltinis, teikiantis paskatą filosofuoti. Ji duoda gyvastį dabarties filosofavimui ir praeities filosofijos supratimui.

Tokios ištakos yra įvairios. Iš *nuostabos* kyla klausimas ir pažinimas, iš *abejojimo* tuo, kas pažinta, — kritinis patikrinimas ir skaidrus tikrumas, iš *žmogaus sukrėtimo* ir savo pasmerkties suvokimo - klausimas dėl savęs. Pirmiausia aptarkime šiuos tris motyvus[4].

Pirma: Platonas teigė, kad filosofijos šaltinis yra *nuostaba.* Mūsų akis mums atveria

„žvaigždžių, saulės ir dangaus vaizdą". Šitas vaizdas „skatina mus tyrinėti visatą. Iš to išauga filosofija, didžiausia gėrybė, dievų duota mirtingųjų padermei". Ir Aristotelis: „Juk būtent nuostaba yra tai, kas skatina žmogų filosofuoti: iš pradžių jis stebisi tuo, kas nesuprantama, po to pamažu eina toliau ir klausia, kaip kinta Mėnulis, Saulė ir žvaigždynai, kaip atsirado visata."

Nuostaba verčia pažinti. Stebėdamasis aš suvokiu savo nežinojimą. Aš siekiu žinoti, tačiau dėl paties žinojimo, o ne dėl „kokios nors naudos".

Filosofavimas yra tarsi koks pabudimas ir išsilaisvinimas iš gyvybinių poreikių pančių. Šis pabudimas reiškiasi nesuinteresuotu žvilgsniu į daiktus, dangų ir pasaulį ir klausimu, kas ir iš kur visa tai galėtų būti. Tai klausimas, atsakymas į kurį neduoda jokios naudos, bet pats savaime suteikia pasitenkinimą.

Antra: jeigu savo nuostabą aš patenkinu pažindamas esinius, tuojau pat atsiranda *abejojimas.* Nors žinios vis kaupiasi, bet kritiškai jas apmąsčius paaiškėja, kad nėra nieko tikro. Jusliniai suvokiniai, nulemiami mūsų jutimo organų, yra apgaulingi ar bent jau nesutampa su tuo, kas egzistuoja savaime, šalia manęs, nepriklausomai nuo suvokimo. Mąstymo formos yra nulemtos mūsų, žmogiš-

kojo, intelekto. Jos susiraizgo į neišsprendžiamus prieštaravimus. Vieni teiginiai paneigia kitus. Filosofuodamas aš pasineriu į abejojimą, stengiuosi atsidėti jam iki galo, tačiau tai padaręs arba jaučiu malonumą viskuo abejodamas viską neigti, nieko nepalikti ramybėje, bet kartu nepajėgiu nė žingsnio žengti į priekį, arba keliu klausimą: kurgi toks tikrumas, kuriuo nebereikėtų abejoti ir kuris atlaiko pačią sąžiningiausią kritiką?

Garsioji Descartes'o tezė „Mąstau, taigi esu" jam buvo neabejotinai tikra, nors jis abejojo visais kitais dalykais. Juk net visiškas manojo pažinimo klaidingumas, kurio galbūt aš nepastebiu, negali manęs suklaidinti dėl to, kad tas, kuris mąstydamas klysta, vis dėlto esu aš pats.

Kaip metodas, abejojimas yra kiekvieno pažinimo kritinio patikrinimo šaltinis, todėl be radikalaus abejojimo negali būti sąžiningo filosofavimo. Tačiau svarbiausia, kaip ir kur pats abejojimas paruošia pagrindą tikrumui.

Ir pagaliau *trečia:* pažindamas pasaulio objektus, abejojimo keliu eidamas į tikrumą, aš atsidedu pačiam dalykui, nemąstau nei apie save, nei apie savo tikslus, savo laimę ir savo gerovę. Priešingai, užmiršdamas save aš randu pasitenkinimą pačiame pažinime.

Visai kas kita, jeigu savo situacijoje aš pradedu suvokti save patį.

Stoikas Epiktetas sakė: „Filosofijos šaltinis yra savo silpnumo ir bejėgiškumo suvokimas". Kaip galiu pagelbėti sau, būdamas bejėgis? Jo atsakymas toks: tik į viską, kas pranoksta mano jėgas ir yra neišvengiama, žvelgdamas abejingai, o tai, kas yra mano galioje, t.y. savo vaizdinių tvarką ir turinį, nuskaidrindamas ir išlaisvindamas mąstymu.

O dabar pažvelkime į mūsų žmogiškąjį buvimą. Mes visada esame situacijose. Situacijos keičiasi, atsiranda naujų galimybių. Jeigu jos nebus panaudotos, niekada nebepasikartos. Žinoma, aš galiu stengtis pakeisti situaciją pats. Tačiau esama tokių situacijų, kurios iš esmės nekinta, nors keičiasi jų momentinės apraiškos, o jų lemtingumas tarsi pridengtas šydu: aš turiu mirti, turiu kentėti, turiu kovoti, priklausau nuo atsitiktinumo, esu įpainiotas į neišvengiamą kaltę. Šias mūsų būties pamatines situacijas pavadinsime *ribinėmis situacijomis*. Tai tokios situacijos, kurių mes negalime nei išvengti, nei pakeisti. Šių situacijų suvokimas, greta nuostabos ir abejonės, yra vienas giliausių filosofijos šaltinių. Vitalinės egzistencijos kasdienybėje mes jų stengiamės nepastebėti, užmerkiame akis ir gyvename, tarsi jų iš viso nebūtų. Mes užmirštame, kad turime mirti, užmirštame mūsų kaltumą ir priklausomybę nuo atsitiktinumo. Mes linkę turėti reikalą tik su

konkrečiomis situacijomis, kurias pakreipiame savo naudai ir į kurias reaguojame kurdami planus, veikdami pasaulyje ir skatinami mūsų vitalinių interesų. Tuo tarpu i ribines situacijas mes reaguojame arba stengdamiesi jų nepastebėti, arba, jeigu jas priimame, puldami į neviltį ir vėl atsitokėdami: mes tampame savimi tik pasikeitus mūsų būties suvokimui.

Mūsų žmogiškąjį buvimą mes galime geriau suprasti sakydami, kad *mūsų būtis pasaulyje yra nepatikima.*

Iš naivumo pasaulį mes laikome absoliučia būtimi. Būdami laimingi, mes džiaugiamės savo jėgomis, nemąstydami viskuo pasitikime ir nenorime nieko žinoti, išskyrus tai, kas yra dabar. Kęsdami skausmą ir apimti bejėgiškumo, mes puolame į neviltį. Ir kai tik atsigavę pasineriame į gyvenimą, užsimiršę vėl naiviai pasiduodame laimingų būsenų tėkmei.

Tačiau žmogus, patyręs tokius dalykus, tampa protingesnis. Grėsmė spiria jį užsitikrinti saugumą. Vitalinės būties saugumą turi užtikrinti viešpatavimas gamtoje ir žmonių bendrumas.

Žmogus užvaldo gamtą, kad priverstų ją tarnauti sau; pažinimas ir technika gamtą padaro patikimą.

Tačiau net užvaldžius gamtą joje išlieka tai, ko negalima apskaičiuoti, taigi nuolatinė grės-

mė, galų gale pasmerkianti pralaimėjimui: sunkaus, vargingo darbo, senatvės, ligos ir mirties pašalinti neįmanoma. Užvaldytos gamtos patikimumas visada yra tik inkrustacija totalinio nepatikimumo stichijoje.

Ir žmonės susivienija į bendruomenę, kad apribotų ir pagaliau visai likviduotų nesibaigiančią visų kovą su visais; ieškodami abipusės paramos, jie tikisi užsitikrinti saugumą.

Tačiau ir čia prieinama riba. Tik jeigu valstybės galėtų garantuoti tokią būseną, kai kiekvienas pilietis su kitu elgtųsi taip, kaip reikalauja absoliutaus solidarumo principas, būtų įmanoma garantuoti visuotinį teisingumą ir laisvę. Juk tik tuo atveju, jeigu su kuo nors pasielgta neteisingai, tam pasipriešina visi kaip vienas. Tačiau taip niekada nebuvo. Visada egzistuoja tik siauras žmonių ratas ar tik atskiri žmonės, kuriais galima pasitikėti ištikus bėdai arba kai esi bejėgis. Jokia valstybė, jokia bažnyčia, jokia bendruomenė negali garantuoti absoliutaus saugumo. Tokia globa - tik graži iliuzija, atsiradusi ramiais laikais, užmiršus [žmogaus būties] ribas.

Tačiau juk kaip pasaulio nepatikimumo atsvara egzistuoja kiti dalykai: pasaulyje esama to, kuo galima tikėti, pasitikėti; esama pamatinių dalykų: tai tėvynė ir gimtoji žemė, tėvai ir protėviai, broliai, seserys ir bičiuliai, vyrai

ir žmonos. Egzistuoja tvirtas istorinės tradicijos pagrindas - tai gimtoji kalba, tikyba, poetų ir menininkų kūriniai.

Tačiau net toji tradicija negarantuoja saugumo ir absoliutaus patikimumo. Juk visa tai, kas per ją mus pasiekia, yra tik žmogaus kūriniai. Ir niekur pasaulyje nėra Dievo. Be to, tradicija visada implikuoja klausimą. Remdamasis tradicija, žmogus kiekvienąsyk pats turi surasti tai, kas jam teikia tikrumą, būtį ir patikimumą. Tačiau būties pasaulyje nepatikimumas yra įspėjamasis ženklas. Jis draudžia pasitenkinti tik pasauliu, jis rodo į kažką kita.

Eibinės situacijos - mirtis, atsitiktinumas, kaltė ir pasaulio nepatikimumas — man atveria pralaimėjimo galimybę. Kas man belieka daryti šios galimybės akivaizdoje? Juk būdamas sąžiningas aš negaliu užsimerkti prieš ją.

Stoiko patarimas pasitikėti savo laisve ir nuo nieko nepriklausomu mąstymu mūsų patenkinti negali. Tas stoikas nepakankamai radikaliai įsižiūrėjo į žmogaus bejėgiškumą. Jis nepastebėjo, kad net mąstymas, pats savaime visiškai tuščias, priklauso nuo to, kas jam duota; be to, jis užmiršo beprotybės grėsmę. Stoikas mūsų nepaguodė visišku mąstymo savarankiškumu, nes toks mąstymas neturiningas. Jis mums nedavė vilties, net bet kokia vidinio spontaniškumo pastanga, bet kokia atsiduodan-

čios meilės pilnatvė, bet koks viltingas galimybės laukimas jam yra svetimi.

Tačiau tai, ko stoikas siekia, yra pati tikriausioji filosofija. Jo mintis, kadangi jos šaltinis yra ribinės situacijos, skatina surasti kelią į būtį pralaimėjimo stichijoje.

Žmogui yra lemtinga tai, kaip jis patiria pralaimėjimą: ar jis užmerkia prieš jį akis ir yra galutinai įveikiamas, ar įstengia jį aiškai regėti ir suprasti, kad tai yra neperžengiama jo būties riba; ar jis griebiasi fantastiškų sprendimų ir ramina save, ar sąžiningai ir ramiai priima tai, kas nesuvokiama. Kuo tampa žmogus, priklauso nuo to, kaip jis patiria savo pralaimėjimą.

Ribinėse situacijose arba atsiveria niekas, arba pradedama justi, kas yra tikroji būtis, iškylanti virš nykstančios būties pasaulyje ir nuo jos nepriklausanti. Net viltis jau vien tuo, kad ji galima pasaulyje kaip brutalus faktas, yra nuoroda į Anapus.

Kitaip tariant, žmogus siekia išganymo. Išganymą žada didžiosios, universaliosios išganymo religijos. Jų būdingiausias bruožas yra išganymo tiesos ir tikrumo garantija. Jų kelias reikalauja individualaus atsivertimo akto. Šito filosofija žadėti negali. Ir vis dėlto kiekvienas filosofavimas yra pasaulio įveika, vadinasi, išganymo analogas.

Reziumuokime: filosofavimo ištakos yra nuostaba, abejojimas, pasmerkties suvokimas. Kiekvienu atveju jis prasideda nuo viso žmogaus sukrėtimo, ir į pastarąjį pasineriant ieškoma tikslo kaip išeities.

Platonas ir Aristotelis būties esmės ieškojo iš nuostabos.

Dėl begalinio netikrumo Descartes'as ieškojo to, kas būtų visiškai tikra.

Dėl gyvenimo teikiamų kančių stoikai ieškojo sielos ramybės.

Visi tie impulsai turi savo tiesą, žinoma, vaizdinių ir kalbos požiūriu determinuotą istoriškai. Juos istoriškai perimdami, mes skverbiamės prie ištakų, kurios glūdi mumyse.

Mes ieškome patikimo pagrindo, būties gelmės ir amžinybės. Tačiau galbūt nė viena iš tų ištakų mums nėra absoliuti ir besąlygiška. Būties atsivėrimas nuostaboje duoda mums ramybę, tačiau kartu gundo mus bėgti iš pasaulio ir atsidėti grynajai, magiškajai metafizikai. Prievarta peršamas tikrumas viešpatauja tik į pasaulį orientuotame moksliniame pažinime. Stoiškas, nedrumsčiamas sielos nusiteikimas mums reikšmingas tik kaip laikina būsena patekus į bėdą, kaip išsigelbėjimas nuo totalinės žūties, tačiau pats jis neturiningas ir negyvastingas.

Šitie trys motyvai - nuostaba ir pažinimas, abejojimas ir tikrumas, pražūtis ir tapimas savimi - neaprėpia viso to, kuo mus jaudina gyvasis filosofavimas.

Šioje radikalaus istorinio posūkio, neregėtos suirutės ir tik neaiškiai nujaučiamų galimybių epochoje tie trys motyvai lieka reikšmingi, tačiau jų nebepakanka. Jie turi prasmę tik tuo atveju, jeigu kyla iš *komunikacijos* tarp žmonių.

Praeityje iki pat mūsų dienų egzistavo savaime suprantamas istorinis žmogaus ryšys su žmogumi patikimose bendruomenėse, institucijose ir visuotinėje dvasioje. Net izoliuoto individo vienatvė buvo tarsi globojama. Ryškiausias mūsų dienų suirutės ženklas yra tas, kad žmonės vis mažiau supranta vienas kitą, kad jie abejingai susitinka ir išsiskiria, kad nebėra jokios neabejotinos ir tikros ištikimybės ar bendrystės.

Visuotinė situacija, faktiškai egzistavusi visada, šiandien tampa lemtinga: aš ir galiu, ir negaliu susivienyti su kitu tiesoje; mano tikėjimas - ir kaip tik tada, kai aš esu juo tikras - susiduria su kito žmogaus tikėjimu; visada ir visur yra riba, už kurios, atrodo, nėra nieko, išskyrus kovą be galimybės susivienyti, nes ji turi baigtis arba pavergimu, arba sunaikinimu; praradusių tikėjimą žmonių

minkštakuniškumas ir nesugebėjimas pasipriešinti verčia juos arba aklai susivienyti, arba aikštingai priešpriešinti save kitiems, - ir visa tai egzistuoja ne tarp kitko, bet nuolatos ir esmingai.

Visa tai būtų normalu, jeigu aš galėčiau pasitenkinti individualia tiesa, izoliuojančia mane nuo kitų. Toji kančia dėl komunikacijos stokos ar tas unikalus pasitenkinimas tikrąja komunikacija mums neturėtų lemiamos svarbos, jeigu tik aš, gyvendamas absoliučioje vienatvėje, galėčiau būti tikras savo tiesa. Tačiau aš galiu būti tik su kitais, vienas aš esu niekas.

Ne tik intelekto komunikacijai su intelektu, dvasios - su dvasia, bet ir egzistencijos komunikacijai su egzistencija visos antasmeniškos prasmės yra tik terpė. Tokiu atveju pritarimas ir puolimas reikalingi ne tam, kad įgytum pranašumą, o tam, kad suartėtum su kitu žmogumi. Kova yra mylinti kova, kurioje vienas atiduoda kitam visus savo ginklus. Autentiškos būties tikrumas pasiekiamas tik tokia komunikacija, kai beatodairiškai atsiskiria ir susiliečia vieno laisvė su kito laisve, kai bet koks bendravimas su kitu yra tik pirmas žingsnis, kai abi šalys sutaria dėl to, kas lemtinga, ir kai nuolat keliami lemtingi klausimai. Tik tokia komunikacija patikrinama kiekviena tiesa, tik taip komunikuodamas aš tampu savimi, ne

tik gyvenu, bet ir pasiekiu gyvenimo pilnatvę. Dievas pasirodo tik netiesiogiai ir tik žmogaus meilėje kitam žmogui; prievartinis tikrumas yra fragmentiškas ir reliatyvus, pajungtas visumai; stoikų pozicija yra bergždžia ir sustabarėjusi.

Filosofinės nuostatos, kurios apmąstymus aš pateikiu, šaknys - rūpestis dėl komunikacijos stokos, tikros komunikacijos ilgesys, mylinčios kovos, savastį susiejančios su savastimi, galimybė.

Kartu šio filosofavimo šaknys yra trys filosofijos šaltiniai, tačiau su viena išlyga: kad ir kaip juos suprastume, kaip pagalbininkus ar kaip priešus, galų gale jie turi padėti žmonėms komunikuoti.

Vadinasi, filosofijos ištakos yra nuostaba, abejojimas, ribinių situacijų patirtis, tačiau visų pirma pasiryžimas tikrajai komunikacijai, kuri, žinoma, apima ir tuos dalykus. Jog taip buvo iš pat pradžių, galime matyti iš to, kad kiekviena filosofija siekia būti perduota, save išsako, nori būti išgirsta, kad pati jos esmė yra komunikabilumas, kuris neatskiriamas nuo tiesos.

Tik komunikacija pasiekiamas svarbiausias filosofijos tikslas, įprasminantis visus kitus tikslus: susiliejimas su būtimi, meilės šviesa, tobula ramybė.

III

APRĖPTIS

Dabar aš norėčiau aptarti vieną iš sudėtingiausių filosofijos idėjų. Tai būtina, nes ji suteikia prasmę tikrajam filosofiniam mąstymui. Ji turi būti pateikta pačiu paprasčiausiu pavidalu, nors jos atskleidimas yra gana painus dalykas. Aš pabandysiu ją paaiškinti.

Filosofija prasideda klausimu: kas yra? Apskritai egzistuoja įvairiausi esiniai, pasaulio daiktai, gyvi ir negyvi pavidalai, begalinė įvairovė, ir visa tai atsiranda ir išnyksta. Tačiau kas gi yra tikroji būtis, t.y. būtis, viską susiejanti, viską pagrindžianti, būtis, iš kurios atsiranda visa, kas yra?

Atsakymai yra nepaprastai įvairūs. Vertas pagarbos Talio, pirmojo filosofo, pirmasis atsakymas: visa yra vanduo ir iš vandens atsiranda. Vėliau buvo manoma, kad visa ko pagrindas esanti ugnis arba oras, arba neapibrėžtas

pradas, materija arba atomai; arba buvo manoma, kad pirminė būtis yra gyvybė, nuo kurios atkrinta tai, kas negyva; pagaliau pirminiu pradu buvo laikoma dvasia, kuriai visi daiktai yra tik reiškiniai, tarsi kokie jos susapnuoti vaizdiniai. Taigi regime daugybę pasaulėžiūrų, kurios vadinamos materializmu (visa yra medžiaga ir gamtos mechaninis vyksmas), spiritualizmu (visa yra dvasia), hilozoizmu (visa yra sielą turinti gyvoji materija) ir dar kitaip. Visais atvejais į klausimą, kas yra tikroji būtis, atsakoma nuoroda į pasaulyje randamą esinį, turintį ypatingų bruožų. Iš jo atsiranda visa kita.

Tačiau kuris požiūris yra teisingas? Įrodymų, atsiradusių tūkstantmečius trukusioje įvairių mokyklų kovoje, nepakako pagrįsti kurio nors vieno požiūrio teisingumui. Kiekviename požiūryje yra kai kas teisinga, būtent tam tikra žiūra ir tam tikras tyrinėjimo būdas, mokantis pasaulyje ką nors įžvelgti. Tačiau kiekvienas požiūris tampa neteisingas, jeigu tik save suabsoliutina ir visa, kas yra, stengiasi paaiškinti tik savo principais.

Kodėl taip yra? Visi tie požiūriai turi bendrą bruožą: būtį jie suvokia kaip kažką, kas yra priešais mane kaip objektas, kurį mąstydamas aš stebiu. Šis mūsų sąmonės pirminis fenomenas mums yra toks akivaizdus, kad mes nebe-

jaučiame jo mįslingumo, nes nesistengiame į jį įsigilinti. Tai, ką mes mąstome, apie ką šnekame, nuolat yra kažkas kita negu mes patys, yra tai, su kuo mes, kaip subjektai, santykiaujame kaip su objektais. Kai mūsų mąstymo objektas esame mes patys, mes tampame tarsi kažkuo kitu ir kartu liekame tapatūs sau kaip mąstantis Aš, kuris mąsto save patį, tačiau niekada negali būti mąstomas kaip įprastinis objektas, nes jis visada yra kiekvieno suobjektinimo prielaida. Šitą pamatinę mūsų mąstymo situaciją pavadinkime subjekto—objekto skilimu. Jei tik esame budrūs ir šviesios sąmonės, mumyse visada vyksta tas skilimas. Kad ir ką darytume, kad ir kaip išsisukinėtume, mąstydami mes visada dalyvaujame šiame skilime ir santykiaujame su objektu, nesvarbu, ar tai būtų mūsų juslinio suvokimo objektas, ar idealaus objekto vaizdinys, pavyzdžiui, skaičiai ir figūros, ar fantomai, ar net tai, ko neįmanoma įsivaizduoti. Vidiniai arba išoriniai mūsų sąmonės objektai, sudarantys jos turinį, visada yra priešais mus. Pasak Schopenhauerio, nėra nei objekto be subjekto, nei subjekto be objekto.

Ką galėtų reikšti toji kiekvieną akimirką gyva subjekto-objekto skilimo paslaptis? Juk akivaizdu, kad būtis kaip visuma nėra nei subjektas, nei objektas, o turi būti *Aprėptis,* pasireiškianti per šį skilimą.

Akivaizdu, kad absoliuti būtis negali būti objektu (tuo, kas yra priešais). Visa, kas man pasirodo kaip objektas, išnyra iš Aprėpties ir atsiduria priešais mane, o aš iš jos išnyru kaip subjektas. Objektas manajam Aš yra tam tikra apibrėžta būtis. Tuo tarpu Aprėptis mano sąmonei lieka miglotas dalykas. Ji skaidrėja tik atsiverdama per objektą ir tampa juo skaidresnė, juo aiškiau objektai suvokiami. Pati Aprėptis objektu tapti negali, tačiau pasireiškia per manojo Aš ir objekto skilimą. Ji pati lieka kaip fonas, neribotai atsiveriantis per reiškinį, bet kartu ji visada yra Aprėptis.

Tačiau mąstymui visada būdingas ir antras skilimas. Kiekvienas apibrėžtas objektas, jeigu jis mąstomas aiškiai, visada yra susijęs su kitais objektais. Apibrėžtumas ir yra skirtumas tarp vieno ir kito. Net mąstydamas būtį apskritai, kaip priešingybę aš mąstau nieką.

Taigi kiekvienam objektui, kiekvienam mąstomam turiniui būdingas dvejopas skilimas. Visų pirma jis yra susijęs su manimi, mąstančiuoju subjektu, ir, antra, susijęs su kitais objektais. Kaip mąstomas turinys jis niekada negali būti visuma, visuotine būtimi ar būtimi pačia savaime. Kiekviena mintis yra iškritimas iš Aprėpties. Ji yra tai, kas atskira, kas yra tiek priešais manąjį Aš, tiek priešais kitus objektus.

Taigi Aprėptis yra tai, kas mąstymo vyksme tik nujaučiama. Ji mums nepasirodo, tačiau visa kita pasirodo tik per ją.

Kokia šios idėjos prasmė?

Mūsų sveikam protui, nukreiptam į daiktus, tokia idėja atrodo nenatūrali. Į praktiškąjį pasaulio aspektą orientuotas mūsų intelektas jos nenori pripažinti.

Toji pamatinė operacija, kuri mąstymo vyksme iškelia mus virš viso to, kas mąstoma, galbūt ir nėra labai sunki, tačiau labai jau neįprasta, nes ji neduoda jokio kokio nors mūsų suvokiamo naujo objekto pažinimo, tačiau per mintį skatina mus mūsų būties suvokimo permainai.

Kadangi ši idėja nėra nuoroda į kokį nors naują objektą, mums įprasto pasaulio pažinimo požiūriu ji yra tuščia. Tačiau savo pavidalu ji atveria mums beribes esinio reiškimosi galimybes ir kartu praskaidrina visa, kas yra. Ji pakeičia mums įprastą objektiškumo prasmę, nes pažadina mumyse galią išvysti reiškiniuose tai, kas yra iš tikrųjų.

Ženkime dar vieną žingsnį Aprėpties nuskaidrinimo keliu.

Filosofuoti apie Aprėptį - vadinasi, įsiskverbti į pačią būtį. Tai galima padaryti tik netiesiogiai. Juk kalbėdami mes mąstome objektus. Pačiame objektiniame mąstyme mes privalome surasti nuorodą į Aprėpties neobjektiškumą.

Pavyzdžiu gali būti mūsų atlikta mąstymo operacija. Išsakydami tą subjekto—objekto skilimą, kuris visada vyksta mumyse ir kurio negalime regėti iš šalies, mes jį padarome objektu. Juk skilimas - tai santykis tarp pasaulio daiktų, kurie yra priešais mane kaip objektai. Šis santykis gali būti vaizdiniu, išreiškiančiu tai, kas visai neregima ir kas niekada negali tapti objektu.

Mąstydami vaizdais, šį subjekto—objekto skilimą mes geriau suprasime iš to, kas mumyse glūdi pirmapradiškai, tačiau turi nevienodą prasmę. Šis skilimas yra vis kitoks priklausomai nuo to, ar aš kaip intelektas esu susijęs su objektais, ar kaip vitalinė būtis susijęs su aplinka, ar kaip egzistencija atsiveriu Dievui.

Kaip protaujančios būtybės, mes esame priešais suvokiamus daiktus ir, kiek tai įmanoma, siekiame jų prievartinio (visuotinai reikšmingo) pažinimo, tačiau juos pažįstame tik kaip apibrėžtus objektus.

Kaip vitalinės būtybės, gyvenančios tam tikroje aplinkoje, mes determinuojami to, kas patiriama jusliškai, kas akivaizdžiai išgyvenama ir kas niekada netampa visuotinio pažinimo objektu.

Kaip egzistencija, mes susiję su Dievu — transcendencija; to ryšio terpė - daiktų kalba, kuri juos padaro šifrais arba simboliais. Nei

musų protas, nei mūsų vitalinis juslumas mums neatveria šifrų būties. Dievo objektiškumas atsiveria tik mūsų egzistencijai ir rymo visai kitoje erdvėje, palyginti su empiriškai realiais, prievarta mąstomais, jusliškai suvokiamais objektais.

Taigi, kai tik mes įsigiliname į Aprėptį, ji tuojau pat susiskaido į daugelį pavidalų, o tas skaidymasis vyksta trijų subjekto-objekto skilimo būdų plotmėje; visų pirma jis reiškiasi proto srityje kaip sąmonė apskritai, mus visus suvienodinanti, antra - vitalinės būties srityje, kur kiekvienas reiškiasi kaip ypatingas individas, trečia - egzistencijos srityje, kur mes būname autentiškai kaip istorinės būtybės.

Pateikti trumpą šių svarstymų argumentaciją neįmanoma. Pakaks pasakyti, kad Aprėptis, mąstoma kaip pati būtis, gali būti pavadinta transcendencija (Dievu) ir pasauliu, o mąstoma kaip tai, kas esame mes patys, - empirine būtimi, sąmone apskritai, dvasia ir egzistencija.

Jeigu mums, atlikusiems pamatinę mąstymo operaciją, pavyko sutraukyti grandines, mus prikaustančias prie objektų kaip prie tariamos tikrosios būties, mes suprasime *mistikos* esmę. Per tūkstantmečius Kinijos, Indijos ir Vakarų filosofai ne kartą yra kalbėję apie tai, kas visada ir visur yra tas pat, nors išsakoma buvo labai nevienodai: žmogus gali peržengti sub-

jekto-objekto skilimą ir pasinerti į visišką subjekto ir objekto tapatumą taip, kad dingtų bet koks objektiškumas ir išnyktų manasis *Aš*. Tada atsivertų tikroji būtis ir pabudus paliktų mūsų sąmonėje pačios giliausios, neišsenkamos prasmės pėdsakus. O tam, kuris tai patyrė, tas susiliejimas yra tikrasis pabudimas, tuo tarpu sugrįžimas į sąmoningą subjekto-objekto skilimo būseną, priešingai, yra snaudulys. Štai ką rašo Plotinas, didžiausias Vakarų filosofas mistikas:

„Dažnai, pabudęs iš kūniškojo snaudulio, aš išvystu nuostabiausią grožį: tada aš tvirtai tikiu, kad priklausau geresniam ir aukštesniam pasauliui, manyje pradeda kunkuliuoti didinga gyvastis, ir aš susilieju su dievybe."

Neturime jokio pagrindo abejoti mistinės patirties realumu, tačiau neabejotina ir tai, kad nė vienam mistikui nepavyksta išsakyti to, kas svarbiausia, tokia kalba, kokia jis norėtų save išreikšti. Mistikas panyra į Aprėptį. Tai, kas išsakoma, stumia į subjekto-objekto skilimą, o beribis veržimasis į sąmonės skaidrumą niekados nepasiekia Aprėpties pilnatvės. Juk kalbėti mes galime tik apie tai, kas turi objekto pavidalą. Visa kita neišsakoma. Tačiau kadangi tai, kas neišsakoma, yra kokios nors spekuliatyvia vadinamos filosofinės minties fonas, tai yra turininga ir labai reikšminga.

Remdamiesi savo filosofiniais Aprėpties apmąstymais, mes geriau suprantame didžiąsias tūkstantmečius egzistavusias ugnies, materijos, dvasios, pasaulinio proceso koncepcijas, kurtas metafizikos ir būties teorijos. Juk tų koncepcijų negalima laikyti tik objektiniu žinojimu. Taip suprantamos - o dažnai jos buvo suprantamos būtent taip - jos virsta visiška nesąmone. Iš tikrųjų jas reikia laikyti būties šifrų rašmenimis, kuriais byloja filosofo pastanga pasinėrus i Aprėptį nuskaidrinti savastį ir tikrąją būtį; toji pastanga tuojau pat falsifikuojama, jeigu tik joje bandoma įžvelgti tikrosios būties suobjektinimą.

Judėdami tarp pasaulio reiškinių, mes pradedame suvokti, kad tikroji būtis nesutampa nei su vis labiau specializuojamu objektu, nei su visada, ribotu pasaulio kaip reiškinių visumos horizontu, kad tikroji jos vieta yra Aprėptis, esanti anapus visų objektų ir horizontų ir anapus subjekto—objekto skilimo.

Jeigu atlikę pamatinę filosofinę operaciją mes panyrame į Aprėptį, pradedame suprasti, kad visos minėtos metafizikos ir visos tariamos būties koncepcijos patenka į aklavietę, jeigu tik jos kokį nors pasaulio esinį, kad ir koks jis būtų didis ir esmingas, mano esant tikrąją būtį. Tačiau jas reikia laikyti vienintele mums prieinama kalba, kurią mes galime vartoti, per-

žengdami visus objektiškus esinius, mąstomus dalykus, pasaulio horizontus ir veržadamiesi į anapus, kad galėtume išvysti tikrąją būtį.

Juk šio tikslo mes nepasiektume apleisdami pasaulį, galbūt išskyrus tik neperteikiamas mistines būsenas. Tik aiškiai, objektiškai pažindama mūsų sąmonė gali likti skaidri. Tik pažindama ir priartėdama prie ribos ji gali patirti savo ribotumą ir tapti turininga. Net peržengdami objektinį mąstymą mes visada liekame jame. Nors reiškinys mums pasidaro perregimas, vis tiek mes liekame prie jo pririšti.

Metafizika mums padeda įsiklausyti į transcendencijos Aprėptį. Tokią metafiziką mes suprantame kaip šifrų rašmenis.

Tačiau mes nesuvoktume jos prasmės, jeigu šias mintis laikytume tik nieko neįpareigojančiu estetiniu žaidimu. Juk jų turinys mums atsiveria tik tada, kai, įsiklausydami į šifrus, mes išgirstame pačią tikrovę. O išgirsti mes galime tik pasinerdami į egzistenciją, tuo tarpu grynasis protas mums nieko neduoda, nes nemato jokios viso to prasmės.

Tačiau visų svarbiausia tikrovės šifrų (simbolių) netapatinti su kūniškąja realybe, tarsi jie būtų kokie daiktai, kuriuos mes suvokiame, kuriais manipuliuojame ir kuriuos vartojame. Objekto laikymas tikrąja būtimi yra visokio dogmatizmo svarbiausias bruožas, o simbolių su-

tapatinimas su materialiąja ir kūniškąja realybe yra specifinis prietaringumo požymis. Juk prietaras yra prisirišimas prie objekto, tuo tarpu tikėjimas yra būtis Aprėptyje.

Ir pagaliau paskutinė Aprėpties apmąstymo išvada: mūsų filosofinio mąstymo trapumo suvokimas.

Jeigu Aprėptį apmąstome filosofiškai, mes juk padarome objektu tai, kas savo prigimtimi nėra objektas. Todėl nuolat privalome stengtis išsklaidyti išsakomo dalyko objektiškąjį turinį, kad pasiektume tokį susiliejimą su Aprėptimi, kuris būtų ne žodžiais nusakomo tyrinėjimo padarinys, o mūsų sąmonės būsena. Turi pasikeisti ne mano žinojimas, o mano savimonė.

Būtent toks yra pagrindinis autentiško filosofavimo bruožas. Tik objektiškai pagrįsto mąstymo stichijoje žmogus pakyla iki Aprėpties. Jis sąmoningai suaktyvina tai, kas yra mūsų egzistavimo būtiškasis pagrindas, mūsų orientyras, pamatinė nuostata, mūsų gyvenimo ir veiklos prasmė. Jis nusimeta apibrėžto mąstymo grandines ne jo atsisakydamas, bet jį plėtodamas iki kraštutinumo. Jo filosofinis mąstymas pasirengęs įsišaknyti dabarties akimirkoje. Kad mums atsivertų būtis, reikia, jog toji būtis skylant subjektui-objektui taptų mūsų sielos patirtimi. Iš to kyla aiškumo poreikis. Visa, kas miglota, turi būti suvokta objektiniu pavidalu ir tapti pilnat-

viška savastimi. Net pati būtis, viską pagrindžianti ir besąlygiška, turi būti priešais mūsų akis objekto pavidalu, kuris - kadangi toks pavidalas yra neadekvatus — vėl save sudaužo ir duždamas palieka Aprėpties dabartiškumo skaidrumą.

Subjekto-objekto skilimo suvokimas, kaip mūsų mąstymo ir Aprėpties atvirumo pamatinė sąlyga, suteikia mums filosofavimo laisvę.

Si mintis mus atitraukia nuo bet kokio esinio. Ji parodo kelią iš visokio sustingimo aklavietės. Ši mintis tarsi atnaujina mus.

Daiktų absoliutumo ir objektinės pažinimo teorijos praradimas yra nihilizmas tam, kuris tuose dalykuose ieško atramos taško. Visi tie, kurie apibrėžtumą ir baigtybę grindžia kalba ir objektiškumu, nebegali pretenduoti į išskirtinę teisę į tiesą ir tikrumą.

Mūsų filosofinis mąstymas patiria šį nihilizmą, kuris iš tikrųjų yra laisvo atvirumo tikrajai būčiai sąlyga. Atgimdami filosofijoje, mes išplečiame visų baigtinių dalykų prasmės ir vertingumo ribas, suvokiame sąlyčio su jais neišvengiamybę, tačiau kartu surandame terpę, kurioje laisvas sąlytis su visais tais dalykais apskritai tampa galimas.

Iš apgaulingo sustingimo išsiveržiame į plevenimo būseną. Kas buvo laikoma praraja, pasirodo esanti laisvės erdvė. Tariamoji nebūtis virto tuo, iš ko prabyla tikroji būtis.

IV

DIEVO IDĖJA

Vakarų Dievo idėja turi du šaltinius: Bibliją ir graikų filosofiją.

Pranašas Jeremijas matydamas, kad griūva viskas, kam jis paskyrė visą savo ilgą gyvenimą, kad jo tėvynei ir tautai gresia pražūtis, kad Egipte jo tautos likučiai prarado ištikimybę Jahvei ir aukoja aukas Izidei ir kad jo mokinys Baruchas puolė į neviltį sakydamas: „Aš pavargau bevaitodamas ir nerandu poilsio", prabilo: „Viešpats sako taip: Tu jam taip sakyk: Štai, kuriuos stačiau, aš ardau, ir kuriuos veisiau, aš raunu, ir visą šitą kraštą. Ir tu ieškai sau didelių dalykų? Neieškok..." *{Jer 45, 3-5).*

Tokioje situacijoje šių žodžių prasmė štai kokia: Dievas yra, ir to pakanka. Neklausk, ar yra nemirtingumas; ir klausimas, ar Dievas „atleidžia", taip pat nesvarbus. Pats žmogus nieko nereiškia, jo užsispyrimas ir susirūpinimas

savo išganymu bei amžinybe turi išnykti. Net tai, kad pasaulis kaip visuma turi galutinę prasmę, ir tai, kad jis galėtų išlikti kokiu nors pavidalu, yra neįmanoma; juk visa yra Dievo sukurta iš nieko, visa yra jo rankose. Viską praradus lieka tik viena: Dievas yra. Jeigu gyvenantys pasaulyje, tikintys Dievo apvaizda ir siekiantys aukščiausių dalykų vis dėlto pralaimėtų, vis tiek liktų didingas tikrumas: Dievas yra. Kai žmogus galutinai praranda save ir savo tikslus, tas tikrumas pasirodo besąs jam vienintelis ir absoliutus. Tačiau jis pasirodo ne iš anksto, ne abstrakčiai, o tik pasinėrus į pasaulį, ir pasirodo tik ties riba. Jeremijo žodžiai kartūs. Jie ateina įkandin visą gyvenimą trukusios ryžtingos veiklos, įkandin galutinio pralaimėjimo ir tik tada tampa prasmingi. Jie labai paprasti, be jokios fantastikos, bet juose glūdi gili tiesa, nes jie paneigia bet kokį išsakomą turinį ir bet kokį nusiraminimą pasaulyje.

Kitaip, tačiau panašiai skamba graikų filosofų teiginiai.

500 m. pr. Kr. Ksenofanas skelbė: viešpatauja tik vienas Dievas, nei išvaizda, nei mintimis nepanašus į mirtinguosius. Platonas mąstė dievybę -jis ją vadino gėriu - kaip visokeriopo pažinimo šaltinį. Tai, kas pažįstama, ne tik pažįstama dievybės šviesoje, bet ir būtį gauna iš to, kas savo galia ir didybe pakyla virš būties.

Graikų filosofai suprato: tik pagal papročius yra daug dievų, o iš esmės tik vienas. Dievo negalima regėti akimis, jis į nieką nepanašus ir negali būti pažintas iš jokio atvaizdo.

Dievybė buvo mąstoma čia kaip pasaulio protas, čia kaip pasaulio dėsnis, kaip lemtis ir apvaizda, čia kaip pasaulio architektas.

Tačiau graikų filosofų Dievas buvo tik mąstomas skirtingai negu Jeremijo gyvasis Dievas. Abiejų prasmė ta pati. Vakarų teologija ir filosofija Dievo būtį ir Dievo esmę aiškino be galo įvairiai, tačiau remdamosi tomis pačiomis dvejopomis šaknimis.

Atrodo, kad mūsų dienų filosofai vengia klausimo, ar Dievas yra. Jie netvirtina nei kad Dievas yra, nei kad jo nėra. Tačiau tas, kuris filosofuoja, privalo atsakyti už tai, ką jis sako. Jeigu filosofas abejoja Dievo buvimu, jis privalo atsakyti — kodėl, nes kitaip jam nepavyks išvengti skepticizmo, kuris nieko netvirtina, nieko neteigia ir nieko neneigia. Arba, apsiribodamas objektiškai determinuotu žinojimu, t.y. moksliniu pažinimu, jis nustoja filosofuoti teigdamas: ko žmogus negali žinoti, apie tai jis privalo tylėti.

Dievo problema keltina vienas kitam prieštaraujančių principų plotmėje. Panagrinėkime juos.

Teologinė tezė yra tokia: apie Dievą mes galime žinoti tik todėl, kad jis apsireiškė prana-

šams ir Jėzui. Be apreiškimo Dievas žmogui neegzistuojąs. Tik tikėjimu, o ne mąstymu Dievas prieinamas.

Tačiau įsitikinimas Dievo tikrumu atsirado anksčiau negu biblinis apreiškimas ir nepriklausomai nuo jo. Net Vakarų krikščioniškajame pasaulyje daug žmonių buvo tikri Dievo buvimu be jokių apreiškimo garantijų.

Teologinei prieštarauja sena filosofinė tezė: Dievą mes pažįstame, nes jo buvimą galima įrodyti. Nuo seniausių laikų Dievo buvimo įrodymai kaip visuma yra didingas dokumentas.

Tačiau jeigu Dievo buvimo įrodymai bus interpretuojami kaip matematinio ar empirinio mokslinio stiliaus principai, turintys mokslinį prievartinį pobūdį, jie bus klaidingi. Kantas radikaliausiai paneigė jų mokslinį visuotinumą[5].

Buvo suformuluota priešinga tezė: visų Dievo buvimo įrodymų nepagrįstumas reiškia, kad Dievo nėra.

Tačiau tokia išvada yra klaidinga. Negalima įrodyti nei Dievo buvimo, nei jo nebuvimo. Įrodymų ir jų paneigimų prasmė yra tokia: įrodytas Dievas nėra joks Dievas, o tėra tik koks nors pasaulio faktas.

Priešingai tariamiems Dievo buvimo įrodymams ar jo paneigimams, tikroji tiesa, atrodo, būtų tokia: vadinamieji Dievo buvimo įrodymai iš tikrųjų yra ne įrodymai, o tik mąstančio

įsitikrinimo budai. Per tūkstantmečius apmąstyti ir vis kitaip argumentuojami Dievo buvimo įrodymai realiai turi kitokią prasmę negu moksliniai įrodymai. Tai yra žmogaus susiliejimo su Dievu patirties mąstantis įsitikrinimas. Galima eiti minties keliais, kurie atveda prie ribos, už kurios Dievo suvokimas staiga tampa realia esatimi.

Apžvelkime keletą pavyzdžių.

Seniausias įrodymas vadinamas kosmologiniu. Iš kosmoso (graikiškas pasaulio pavadinimas) daroma išvada apie Dievo buvimą, iš to, kas pasaulio vyksme visada yra priežastingai nulemta, daroma išvada apie besąlygišką priežastį, iš judėjimo - apie judėjimo šaltinį, iš atskirų dalykų atsitiktinumo - apie visumos būtinumą.

Jeigu ši išvada suprantama kaip vieno dalyko būties teigimas remiantis kitu, kaip kad iš į mus atsuktos Mėnulio pusės sprendžiama apie nematomą jo pusę, tada ji prasmės neturi. Tik apie pasaulio daiktus mes galime spręsti remdamiesi kitais daiktais. Tuo tarpu pasaulis kaip visuma nėra joks objektas, nes mes visada esame pasaulyje ir niekada negalime turėti jo priešais save kaip visumos. Todėl iš pasaulio kaip visumos negalima spręsti apie tai, kas nėra pasaulis.

Tačiau šios išvados prasmė keičiasi, jeigu jos nebelaikome įrodymu. Tada ji tampa tik

išvados alegorija ir mūsų sąmonei atveria paslaptį, kurios esmė ta, kad pasaulis apskritai yra ir mes jame taip pat esame. Pabandykime mąstyti, kad viso to galėtų ir nebūti, ir klauskime kartu su Schellingu: kodėl apskritai yra kažkas, o ne niekas? Pamatysime, kad būties tikrumas yra toks, jog net nerasdami atsakymo į klausimą dėl jos pagrindo mes prisiliesime prie Aprėpties, kuri pagal savo prigimtį tiesiog yra ir negali nebūti ir dėl kurios yra visa kita.

Tiesa, kai kas pasaulį laiko amžinu ir mano jį esant patį savaime, t.y. jį sutapatina su Dievu. Tačiau tai neįmanoma.

Visa, kas pasaulyje yra gražu, tikslinga, tvarkinga ir tam tikra prasme tobula, visa, kas tiesiogiai stebint gamtą jaudina savo nepaprasta pilnatve, negali būti paaiškinta radikaliai pažiniais pasaulio dalykais, pavyzdžiui, materija. Visko, kas gyva, tikslingumas, visų gamtos pavidalų grožis, visuotinė pasaulio tvarka proporcingai turtėjančiam empiriniam pažinimui tampa vis didesne paslaptimi.

Tačiau jeigu iš to bus daroma išvada apie Dievo buvimą, o Dievas bus suvokiamas kaip gerasis kūrėjas, tuojau pat kaip viso to paneigimas prieš mus iškils visa, kas pasaulyje yra bjauru, chaotiška ir netvarkinga. Šį aspektą atspindi nuostatos, pasak kurių pasaulis yra

klaikus, svetimas, bauginantis, kraupus. Išvada apie šėtono buvimą atrodo esanti tokia pat pagrįsta, kaip ir išvada apie Dievo buvimą. Transcendencijos paslaptis neišnyksta, bet tampa dar gilesnė.

Tačiau lemtingiausia yra tai, ką vadiname pasaulio netobulumu. Pasaulis nėra užbaigtas, jis nuolat keičiasi; mūsų pasaulio pažinimas taip pat neturi pabaigos; pasaulio negalima suprasti remiantis juo pačiu.

Visi tie vadinamieji įrodymai ne tik neįrodo Dievo buvimo, bet kelia pagundą Dievą paversti pasaulio dalimi, kuri tarsi pastatoma prie pasaulio ribų lyg koks su pirmuoju susiliečiantis antrasis pasaulis. Tada jie sudrumsčia Dievo idėją.

Tačiau tie įrodymai yra tuo įspūdingesni, kuo labiau jie mus išveda anapus konkrečių pasaulio reiškinių ir parodo mums nieką ir netobulumą. Tada jie tarsi paskatina mus nebepasitenkinti pasauliu kaip tariamai absoliučia būtimi.

Taigi mes vėl matome: Dievas nėra joks pažinimo objektas, jo negalima atverti moksliškai. Dievas nėra ir joks juslinio patyrimo objektas. Jis neregimas, jo negalima stebėti, jį galima tik tikėti.

Tačiau iš kur atsiranda šis tikėjimas? Jo ištakų nerasime pasaulio patyrimo ribose, jos glū-

di žmogaus laisvėje. Žmogus, realiai suvokiantis savo laisvę, kartu yra tikras Dievo buvimu. Laisvė ir Dievas - neatskiriami. Kodėl?

Aš esu tikras: laisvas aš esu ne pats savaime, bet esu sau laisvėje dovanotas, nes juk aš galiu savęs neatrasti ir negaliu priversti save būti laisvėje. Ten, kur aš esu autentiškai aš pats, aš esu tikras, kad esu autentiškai ne pats savaime. Aukščiausioji laisvė suvokia, kad ji yra laisvė nuo pasaulio, ir kartu — kad ji kuo stipriausiai susieta su transcendencija.

Žmogaus būtį laisvėje pavadinkime dar kitaip: egzistencija. Dievo buvimu aš įsitikrinu tik radikaliai egzistuodamas. Dievas yra tikras ne kaip pažinimo objektas, o kaip egzistencinė realybė.

Jeigu laisvės tikrumas sutampa su Dievo buvimo tikrumu, egzistuoja ryšys tarp laisvės ir Dievo neigimo. Jeigu aš nepajėgiu patirti savasties stebuklo, man nereikalingas joks sąlytis su Dievu, todėl mane visiškai patenkina gamtos, daugelio dievų ar demonų egzistavimas.

Kita vertus, yra ryšys tarp laisvės be Dievo pripažinimo ir žmogaus sudievinimo. Manoma egzistuojant iliuzinę savivalės laisvę, kuri suprantama kaip tariamai absoliutus „aš noriu" savarankiškumas. Aš pasikliauju savo valios jėga ir atkakliai teigiu, kad esu mirtingas. Tačiau šita saviapgaulė, kad aš pats esu savo

būties pagrindas, laisvę padaro tuščią ir bejėgišką. Arši savitaiga virsta neviltimi, kurioje į viena susilieja tai, ką Kierkegaard'as vadina „desperatiškai trokšti būti savimi" ir „desperatiškai trokšti nebūti savimi".

Dievas man yra tiek, kiek savo laisvėje aš tikrai tampu savimi. Jis nėra pažinus, bet atsiveria egzistencijai.

Savo egzistenciją suvokdami kaip laisvę, jokiu būdu neįrodome Dievo buvimo, tačiau tarsi randame vietą, kurioje jis tampa tikras.

Jokia mintis, pretenduojanti į visuotinumą, įrodinėdama Dievo buvimą šio tikslo pasiekti negali. Tačiau šios minties nesėkmė nenubloškia mūsų į tuštumą. Ji yra nuoroda į tai, kas lieka gyva neišsenkančiame, nuolat Mausiančiame ir visa apimančiame Dievo suvokime.

Kad Dievas negali būti surastas pasaulyje, reiškia ir tai, jog žmogus neturi paaukoti savo laisvės pasaulio dalykams, autoritetams, pasaulio galingiesiems, jog, priešingai, jis turi prisiimti atsakomybę, nuo kurios negali pabėgti tariamai laisvai atsisakydamas laisvės. Turėdamas tai galvoje, Kantas teigia: neišmatuojama Dievo išmintis yra nuostabi tiek tuo, ką ji mums duoda, tiek tuo, ko ji mums neduoda. Juk jeigu ji nuolat stovėtų prieš mūsų akis visa savo didybe ir bylotų mums vienareikš-

miškai kaip prievartinis autoritetas, mes taptume jos valios marionetėmis. Tačiau ji trokšta, kad mes būtume laisvi.

Vietoj Dievo pažinimo, kuris neįmanomas, filosofuodami mes pasineriame į Dievo suvokimo Aprėptį.

„Dievas yra". Šiame teiginyje svarbiausia yra tikrovė, kurią jis nurodo. Šios tikrovės negalime suvokti tik mąstydami šį teiginį; jo grynas apmąstymas yra tuščias. Juk tai, kas juo išreiškiama, neegzistuoja nei protui, nei juslinei patirčiai. Jo tikrąją prasmę mes suvokiame tik transcenduodami, peržengdami empirinę realybę ir anapus jos įsijausdami į autentiškąją tikrovę. Todėl savo gyvenimo prasmę ir apogėjų mes pasiekiame ten, kur tampame tikri autentiškąja tikrove, t.y. Dievu.

Si tikrovė pasiekiama pirmapradžiame egzistencijos sąlytyje su Dievu. Todėl pirmapradžiam tikėjimui Dievu nereikalingi jokie tarpininkai. Šio tikėjimo negalima tapatinti su kokiomis nors apibrėžtomis ir visiems galiojančiomis tikėjimo dogmomis ar kokiais nors istoriniais faktais, Dievą susiejančiais su visais žmonėmis. Priešingai, kiekvienas istoriškumas reikšmingas tik tiek, kiek per jį pasireiškia betarpiškas, laisvas individo sąlytis su Dievu.

Jeigu šis istoriškumas yra išsakomas ir atvaizduojamas, tai tokiu pavidalu jis jau nėra

absoliuti tiesa, priimtina visiems. Tačiau savo ištakomis jis yra besąlygiškai tikras.

Dievas yra tikras kaip absoliutas, o ne kaip reiškinys, i žmogų prabylantis istoriniais pavidalais. Jeigu jis yra, jis turi būti tiesiogiai jaučiamas žmogaus kaip individo. Jeigu Dievo tikrumas ir jo tiesioginė istorinė raiška nesuderinami su visuotinai reikšmingu Dievo pažinimu, reikia siekti ne jo pažinimo, o sąlyčio su juo. Nuo seno Dievas buvo mąstomas arba pasaulio reiškinių pavidalais, arba asmens pavidalu, pagal analogiją su žmogumi. Tačiau kiekvienas toks vaizdinys yra apgaulingas. Dievas nėra tai, ką mes galėtume išvysti akimis.

Mūsų tikrasis santykis su Dievu giliausiai išreikštas Biblijoje tokiais žodžiais: *nesusikurk jokio paveikslo ir alegorijos*[6]. Tai reiškia: Dievo neregimybė draudžia žmogui melstis Dievo paveikslams, stabams ir statuloms. Šis akivaizdus draudimas pagrindžiamas dar ir tuo, kad Dievas yra ne tik nematomas, bet ir neįsivaizduojamas ir net nemąstomas. Jokia alegorija negali jo atitikti ir jo pakeisti. Visos be išimties alegorijos yra mitai, prasmingi tik kaip metaforos, bet sukeliantys prietarus, jeigu tik pradedami laikyti pačia dieviškąja tikrove.

Kadangi kiekvienas stebinys, kaip vaizdas, kartu ir parodo, ir paslepia, radikaliausias Die-

vo artumas yra bevaizdis. Tačiau net Biblijoje šio teisingo Senojo Testamento reikalavimo nebuvo paisoma: išliko suasmeninto Dievo vaizdinys, Dievo rūstybė ir jo meilė, jo teisingumas ir jo gailestingumas. Toks reikalavimas neišpildomas. Tiesa, Dievo antasmeniškumą, jo nesuvokiamumą be vaizdinių stengėsi apmąstyti Parmenidas ir Platonas, indų atmano ir brahmano mąstytojai, kinų daoistai, tačiau net šitomis idėjomis nepasiekta to, ko norėta. Žmogiškasis mąstymas ir žiūra visada reikalauja vaizdinio. Tačiau kai filosofuojant beveik išnyksta stebinys ir objektas, galiausiai galbūt lieka gyvas tylus suvokimas, kuris savo poveikiu yra gyvybiškai svarbus.

Ir nors mokslas išsklaidė gamtos sudievinimo, demoniškumo, estetizmo, prietarų ir bet kokios noumeninės būties iliuzijas, vis tiek išliko gilios paslapties pojūtis.

Tas tylus suvokimas galbūt vėl atgimsta baigiant filosofuoti.

Tai tylėjimas būties akivaizdoje. Kalba nutrūksta, jeigu mes atsiduriame prieš tokią realybę, kuri išnyksta tapdama objektu.

Šią gelmę galima pasiekti tik peržengus tai, ką dar galima mąstyti. Pati gelmė neperžengiama. Jos akivaizdoje išnyksta visi norai ir poreikiai.

Ten randame prieglobstį, nors tai nėra jokia apibrėžta vieta. Ten randame ramybę ir išsivaduojame nuo mūsų žemiškojo kelio nerimo. Ten mūsų mąstymas ištirpsta šviesoje. O kur nėra klausimo, ten nereikalingi ir atsakymai. Peržengdami klausimus ir atsakymus, filosofavimo stichijoje užbaigtus iki galo, mes pasiekiame būties ramybę.

Kita Biblijos tezė skelbia: *„Neturėk kitų dievų"*[1]. Iš pradžių šis įsakymas reikalavo nepripažinti svetimų dievų. Vėliau juo buvo išreikšta gili ir paprasta mintis: yra tik vienas Dievas. Žmogaus, tikinčio vieną Dievą, gyvenimas, palyginti su gyvenimu to, kuris tiki daugelį dievų, įgijo visiškai naują pamatą. Susitelkimas į viena duoda pagrindą egzistenciniam ryžtui. Begalinė gausa galų gale yra išsibarstymas; tai, kas didinga, nėra besąlygiška, jeigu stokojama susitelkimo į viena. Žmogui ir dabar, kaip ir prieš tūkstantmečius, lemtinga, ar savo gyvenimą jis sugeba sutelkti į viena.

Trečioji Biblijos tezė skelbia: *„Teesie tavo valia" (Mt 6, 10).* Ši pozicija Dievo atžvilgiu yra nusilenkimas tam, kas nesuvokiama, ir tikėjimas, kad tai yra aukščiau, o ne žemiau už suvokimo galias. „Tavo mintys nėra mūsų mintys, tavo keliai nėra mūsų keliai."

Pasikliauti tokia pozicija — vadinasi, persiimti dėkingumo jausmu, bežode ir antasmeniška meile.

Žmogus stovi prieš dievybę kaip prieš paslaptingą Dievą ir kaip Dievo valią turi priimti net tai, kas baisiausia, niekada neužmiršdamas, kad visos pastangos tai išreikšti yra tik žmogiškos, todėl neadekvačios.

Apibendrinkime: mūsų ryšio su Dievu sąlyga yra tokie reikalavimai — „nesusikurk jokio paveikslo ir alegorijos", „Dievas vienas" ir „teesie tavo valia".

Dievo apmąstymas nuskaidrina tikėjimą. Tačiau tikėjimas nėra žiūra. Jis reikalauja atstumo ir yra problemiškas. Gyventi juo visai nereiškia remtis objektiniu žinojimu, o reiškia gyventi remiantis prielaida, kad Dievas yra.

Tikėti Dievą — tai gyventi remiantis tuo, ko nėra niekur pasaulyje, išskyrus daugiaprasmį bylojimą tų reiškinių, kuriuos mes vadiname transcendencijos šifrais ir simboliais.

Tikimasis Dievas yra Dievas tolimas, Dievas paslaptingas, Dievas neįrodomas.

Todėl aš privalau žinoti ne tik tai, kad Dievo aš nepažįstu, bet ir tai, kad aš nežinau, ar tikiu. Tikėjimas nėra nuosavybė. Mes negalime apie jį žinoti nieko tikro, tačiau pasiekiame tikrumą gyvenimo praktikoje.

Tai reiškia, kad tikintysis nuolat apsuptas daugiaprasmės objektinės būties ir nuolat pasirengęs įsiklausyti. Jis lengvai atsiduoda tam, į ką įsiklauso, tačiau niekada nesiblaško. Iš pažiūros silpnas, iš tikrųjų jis yra stiprus; būdamas apsisprendęs, jis yra lankstus.

Dievo apmąstymas yra geriausias tikro filosofavimo pavyzdys: jis neduoda patikimo žinojimo, tačiau atveria erdvę ryžtis autentiškajai būčiai; jis parodo, kad svarbiausia pasaulyje yra meilė, transcendencijos šifrų skaitymas ir mąstančiojo proto platumas.

Štai kodėl filosofija pasako tiek nedaug. Ji turi būti papildyta įsiklausančiojo autentiškąja būtimi.

Filosofija nieko neduoda, ji gali tik pažadinti, be to, ji padeda prisiminti, sutvirtinti ir išsaugoti.

Kiekvienas joje randa tai, ką iš esmės jau žinojo.

V

BESĄLYGIŠKIEJI REIKALAVIMAI

Besąlygiškųjų veiksmų stichija yra meilė, kova, aukštesniųjų uždavinių suvokimas. Tačiau besąlygiškumą ženklina tai, kad veiksmas yra grindžiamas tuo, palyginti su kuo gyvenimas kaip visuma nėra viskas ir turi tik santykinę vertę.

Realizuodami tai, kas besąlygiška, savo empirinę būtį mes pajungiame idėjai, meilei ar ištikimybei. Ji tarsi panardinama į amžinąją prasmę, tarsi suvartojama, jai neleidžiama laisvai atsiduoti vitaliniam egzistavimui. Tik pasiekus ribą, išskirtinėse situacijose, besąlygiškosios realybės įsiveržimas gali paskatinti laisvai atsiverti neišvengiamai mirčiai ir empirinės būties praradimui, tuo tarpu visa tai, kas sąlygiška, bet kuria kaina verčia laikytis gyvenimo.

Štai žmonės rizikuodavo gyvybe, dalyvaudami bendroje kovoje dėl savo gyvybinių reik-

mių. Solidarumas tapdavo absoliučia gyvenimo sąlyga.

Toks bendrumas iš pradžių buvo grindžiamas pasitikėjimu, vėliau — įkvepiančiu autoritetu. Tikėjimas šituo autoritetu tapdavo besąlygiškosios realybės šaltiniu. Toks tikėjimas išgelbėdavo nuo netikrumo ir būtinybės pačiam nuspręsti. Tačiau tokio pobūdžio besąlygiškume glūdėjo iš pažiūros neregimas sąlygiškumas: autoriteto sėkmė. Paklusdamas tikintysis vylėsi išsaugoti savo gyvybę. Jei autoriteto jėga nebegarantuodavo sėkmės ir būdavo prarandamas tikėjimas juo, atsirasdavo destruktyvi tuštuma. Tokiu atveju žmogus išsigelbėjimo nuo tuštumos turėdavo ieškoti savyje, savo laisvėje, kuri ir yra tikrasis jo sprendimų šaltinis ir paskata.

Tokiu keliu istorijoje būdavo einama tada, kai individas rizikuodavo savo gyvybe, paklusdamas besąlygiškiems reikalavimams. Jis išsaugodavo ištikimybę ten, kur neištikimybė sunaikino viską, apnuodijo išdavyste išsaugotą gyvenimą, kur tokia amžinosios būties išdavystė pasmerkė pražūčiai mirties išvengusią empirinę egzistenciją.

Gryniausias pavyzdys yra galbūt Sokratas. Savo proto šviesa susiliesdamas su nežinojimo Aprėptimi, jis ėjo savo keliu nesvyruodamas, netrikdomas neapykantos, pasipiktinimo ir įsi-

tikinęs savo kelio tiesumu; jis nedarė jokių nuolaidų, nebandė išsisukinėti ir numirė linksmas, visiškai pasikliaudamas savo tikėjimu.

Būta kankinių, ištikimybę savo idealui saugojusių su nepaprasta dorovine energija. Toks buvo Thomas More'as. Būta ir kitų, mįslingesnių figūrų. Numirti dėl ko nors, kad tai įrodytum, — vadinasi, suteikti mirčiai tikslingumo, o sykiu suteršti jos grynumą. Jeigu kankinys veržiasi mirti, tariamai sekdamas Kristumi arba apimtas mirties geismo, neretai sudrumsčiančio sielą įvairiomis isterijos apraiškomis, mirtis tampa dar nešvaresnė.

Nedaug yra filosofų, kurie, nepriklausydami jokiai tikybinei šio pasaulio bendruomenei, būdami akis į akį su Dievu, būtų patvirtinę tezę: filosofuoti — tai mokytis mirti. Seneka, ilgai laukęs mirties nuosprendžio, atsisakė gudravimo ir pastangų išsaugoti savo gyvybę, ir kai Neronas pasmerkė jį myriop, jis nei pasimetė, nei ėmėsi negarbingų veiksmų. Pasmerktas barbaro, Boecijus mirė nekaltas: jis mirė filosofuodamas, šviesios sąmonės ir atsigręžęs į tikrąją būtį. Bruno įveikė savo abejones, ryžtingai pasirinko nepriklausomą teorinę poziciją, nepabūgęs net laužo.

Seneka, Boecijus ir Bruno buvo tokie pat silpni ir pažeidžiami žmonės kaip ir mes. Jie turėjo save nugalėti. Štai kodėl jie yra mūsų

kelrodės žvaigždės. Juk šventieji galų gale yra figūros, pasirodančios mums prieblandoje arba nerealioje mistinio regėjimo šviesoje; blaivus žvilgsnis jas sugriauna. Besąlygiški veiksmai, kuriems ryžtasi žmogus kaip žmogus, mus iš tikrųjų sustiprina, tuo tarpu fantazijos gali tarnauti tik kaip neveiksmingi pamokymai.

Mes prisiminėme mokėjusių mirti žmonių , istorinius pavyzdžius. O dabar pabandykime atskleisti besąlygiškųjų reikalavimų esmę.

Klausdamas, ką privalau daryti, atsakymą gaunu nurodydamas galutinius tikslus ir priemones jiems pasiekti. Reikia maitintis, todėl reikia ir dirbti. Privalau gyventi bendruomenėje, su žmonėmis: gyvenimo išminties taisyklės nurodo man, kaip turiu elgtis. Kiekvieną sykį tikslas yra nuoroda, kaip naudotis atitinkama priemone.

Šių tikslų galiojimo pagrindas visų pirma yra savaime suprantamas vitalinis interesas, nauda. Tačiau empirinė būtis pati savaime nėra galutinis tikslas, nes visada gali iškilti klau-
simas: kokia empirinė būtis ir kam?

Reikalavimas dar gali būti grindžiamas autoritetu, kuriam aš privalau paklusti, nes kažkas kitas įsakė: „aš taip noriu", arba dėl to, kad „taip parašyta". Tačiau tokiu autoritetu neabejojama, todėl jo kompetentingumas netikrinamas.

Visi tokie reikalavimai yra sąlygiški, nes jie daro mane priklausomą nuo kažko kito, nuo vitalinių tikslų arba nuo autoriteto. Tuo tarpu besąlygiškųjų reikalavimų šaltinis esu aš pats. Sąlygiškieji reikalavimai iškyla prieš mane kaip apibrėžti principai, kurių aš turiu laikytis išoriškai. Besąlygiškieji reikalavimai atsiranda manyje, palaikydami mane vidujai taip, kad, būdami manyje, jie yra kažkas daugiau negu aš pats. Besąlygiškasis reikalavimas man pasirodo kaip mano autentiškos būties įsakymas mano empirinei būčiai. Aš suvokiu, kas esu aš pats, nes privalau toks būti. Šis suvokimas, iš pradžių miglotas, nuskaidrėja mano besąlygiškojo veiksmo pabaigoje. Jeigu šis suvokimas besąlygiškas, pasinėrus į būties prasmės tikrumą išnyksta visi klausimai, nors kasdieniame gyvenime tuojau pat atsiranda naujų klausimų ir pasikeitus situacijai tikrumas turi būti įgytas iš naujo.

Šis besąlygiškumas atsiranda pirma bet kokio tikslingumo ir yra tai, kas lemia visus tikslus. Todėl jis nėra mūsų valios objektas, o yra jos šaltinis.

Besąlygiškumas yra veiksmo pagrindas ir todėl yra ne pažinimo, o tikėjimo objektas. Kol savo veiksmo priežastis ir tikslus aš tik pažįstu, lieku baigtinis ir sąlygiškas. Tik kai pradedu gyventi nebesiremdamas objektiniu pažinimu, aš gyvenu besąlygiškai.

Besąlygiškumo prasmę atskleiskime tezėmis.

Pirma: besąlygiškumas yra ne faktinė būtis, o refleksijos nuskaidrintas iš gelmės išnyrantis apsisprendimas, su kuriuo aš sutapatinu patį save. Ką tai reiškia?

Besąlygiškumas yra dalyvavimas amžinybėje ir būtyje. Todėl iš jo kyla absoliutus patikimumas ir ištikimybė. Jo šaltinis yra ne prigimtis, o apsisprendimas. Pastarasis yra skaidrus, nes reflektuotas. Psichologijos terminais kalbant, besąlygiškumas nėra momentinė žmogaus būsena. Nors kasdienėje veikloje žmogus gali parodyti nepaprastą energiją, jo faktiškoji būtis staiga palūžta, yra nepatikima ir užmarši. Besąlygiškumas nepriklauso nuo įgimto charakterio, nes pastarasis gali pasikeisti, jeigu žmogus atgimsta. Besąlygiškumas nėra ir tai, kas mito kalba vadinama žmogaus demonu, nes pastarajam trūksta ištikimybės. Visos vitalinės ir savitaigos aistros nors ir labai galingos, tačiau nulemtos momento, todėl atsitiktinės.

Vadinasi, besąlygiškumas reikalauja egzistencijos apsisprendimo, nuskaidrinto refleksijos. Tai reiškia: besąlygiškumas atsiranda ne iš faktinės būties, o iš laisvės; tačiau toji laisvė yra nulemta ne gamtos dėsnių, bet transcendentinio pagrindo.

Būtent besąlygiškumas lemia, ar žmogaus gyvenimas ko nors vertas, ar beprasmis. Besą-

lygiškumas veikia slapčia, ir tik kritiškais atvejais per tylius apsisprendimus jis lemia žmogaus gyvenimą, bet niekada negali būti tiesiogiai įrodomas, nors iš tikrųjų visuomet palaiko gyvenimą egzistenciškai, be to, gali būti neišmatuojamai nuskaidrintas.

Kaip aukšti medžiai turi gilias šaknis, taip ir tikras žmogus giliai įsišaknija besąlygiškume; kiti gi - tarsi krūmokšniai, kuriuos nors ir galima išrauti ir persodinti, bet kaip masė jie yra visai vienodi ir nesunaikinami. Tačiau ši metafora yra netiksli, nes ne palaipsniui, o tik šuoliškai galima įleisti šaknis į besąlygiškumą.

Antra: besąlygiškumas yra gyvas vien tikėjimu, iš kurio jis išauga ir kurį aiškiai regi.

Besąlygiškumo negalima įrodyti, negalima surasti pasaulyje kaip kokio daikto - istoriniai įrodymai yra tik nuorodos. Visa, ką mes pažįstame, yra sąlygiška. To, ko mus pripildo besąlygiškumas, palyginti su pažiniais dalykais, tarsi nė nebūtų. Įrodytas besąlygiškumas yra tik brutali jėga, fanatizmas, barbariškumas ar beprotybė. Į klausimą, ar galimas tikras besąlygiškumas kasdienybėje, įtikinamiausi yra skeptiški atsakymai.

Pavyzdžiui: abejotina, ar egzistuoja besąlygiška meilė ne kaip žmogiškas polinkis ar susižavėjimas, ne kaip įprotis ar susitarimu grindžiama ištikimybė, o kaip iš amžinojo pagrin-

do kylantis dalykas. Galima neigti komunikacijos kaip mylinčios kovos galimybę. Kas parodoma, tas kaip tik todėl nėra besąlygiška.

Trečia: besąlygiškumas yra antlaikiškumas laike.

Besąlygiškumas nėra duotas žmogui panašiai kaip jo empirinė būtis. Jis tik atsiranda laike. Tik kai žmogus įveikia save, kai jis nueina ten, kur apsisprendžia tvirtai ir besąlygiškai, pasirodo besąlygiškumas. Ir priešingai, galutinis apsisprendimas, abstraktus sielos tvirtumas žmogui neduoda galimybės pajusti besąlygiškumą.

Laike besąlygiškumą atveria ribinių situacijų patirtis ir pavojus prarasti ištikimybę sau.

Tačiau pats besąlygiškumas niekada nėra tik laikiškas. Atsirasdamas jis perskrodžia laiką. Ten, kur jis pasiekiamas, jis privalo kas akimirką atsinaujinti ir įsišaknyti amžinybėje. Todėl ten, kur vyksmas laike tarsi įtikina, kad jį turi, per vieną akimirką viskas gali būti prarasta. Ir priešingai, kur žmogui belieka tik jį slegiantis ir į neviltį stumiantis prisiminimas apie tai, kad jis buvo, jis vėl gali netikėtai atsirasti, kai tik žmogus staiga atsiveria tam, kas besąlygiška.

Nors šitie paaiškinimai ir atskleidžia besąlygiškumo prasmę, tačiau nepaliečia jo esmės. Pastaroji atsiveria tik gėrio ir blogio antinomijoje.

Besąlygiškumas reikalauja pasirinkti. Apsisprendimas yra žmogaus substancija. Svyruodamas tarp gėrio ir blogio, jis ryžtasi tam, ką laiko gėriu.

Gėris ir blogis skiriasi trimis požiūriais.

Pirma: blogiu laikomas naivus ir beribis atsidavimas polinkiams ir jusliniams impulsams, šio pasaulio malonumams ir laimei, vitalinei egzistencijai; trumpai tariant, blogas yra atsiduodančio sąlygiškumui žmogaus gyvenimas, pavykęs arba ne, persmelktas nuolatinės kaitos nerimo, niekuo nesiskiriantis nuo gyvulio egzistencijos; tai gyvenimas be apsisprendimo.

Priešingai, geras yra toks gyvenimas, kuris nors ir neatmeta pasitenkinimo empirine egzistencija, tačiau ją palenkia moraliniams reikalavimams, kuriuos apibendrina visuotinis moraliai teisingo veiksmo įstatymas. Šis įstatymas yra tai, kas besąlygiška.

Antra: skirtingai nuo silpnumo, dėl kurio žmogus pasiduoda polinkiams, tikru blogiu galima vadinti tai, ką Kantas vadino iškreiptumu, t.y. tokią elgseną, jei aš darau gera tik tada, kai toks elgesys man nekenkia ar per daug neapsunkina. Tariant abstrakčiai, kai siekiama moralinių reikalavimų besąlygiškumo, tačiau gėrio įstatymui paklūstama tik tiek, kad tai netrukdytų mėgautis jusliniais malonumais. Tik su šia sąlyga, o ne besąlygiškai aš noriu

būti geras. Toks tariamas gėris, galima sakyti, yra priedas prie laimingo gyvenimo, kuriame aš norėčiau būti geras. Kilus konfliktui tarp moralinio reikalavimo ir mano vitalinių interesų, aš pasirengęs padaryti bet kokią niekšybę, jeigu tik interesas man yra išties reikšmingas. Kad likčiau gyvas pats, įsakytas aš nužudau kitą. Palankioje situacijoje nepatirdamas konfliktų, tariuosi nesąs blogas.

Ir priešingai, gėris yra išsivadavimas nuo tokio iškreipto santykio, kuris besąlygiškumą padaro priklausomą nuo vitalinės laimės sąlygų, ir sugrįžimas į autentišką besąlygiškumą. Tai yra netyrų motyvų ir saviapgaulės įveika ir atsidavimas besąlygiškumo rimčiai.

Trečia: visų pirma blogis yra bloga, t.y. destruktyvi, valia, polinkis kankinti, būti žiauriam, naikinti; tai nihilistinis troškimas pražudyti visa tai, kas yra ir kas yra vertinga.

Priešingai, gėris yra besąlygiškumas, kuris yra meilė ir būties troškimas.

Palyginkime tuos tris požiūrius.

Pirmuoju požiūriu santykis tarp gėrio ir blogio yra moralinis: tai valios, paklūstančios dorovės įstatymams, viešpatavimas polinkiams. Kanto žodžiais, polinkiui priešinasi pareiga.

Antruoju požiūriu santykis yra etinis: tai motyvų tiesumas. Besąlygiškas tyrumas yra priešpriešа iškreipto santykio nešvarumui, kai

besąlygiškumas tampa priklausomas nuo sąlygiškumo.

Trečiuoju požiūriu santykis yra metafizinis: tai motyvų esmė. Meilė yra priešpriešа neapykantai. Meilė veržiasi į būtį, neapykanta — į nebūtį. Meilę stiprina sąlytis su transcendencija, neapykanta panardina į egoizmą, atitrūkusį nuo transcendencijos. Meilė pasaulyje reiškiasi kaip tylus būties palaikymas, neapykanta - kaip triukšminga, būtį ištirpinanti vitaliniame egzistavime ir pastarąjį sunaikinanti katastrofa.

Kiekvieną sykį esama alternatyvos, taigi reikalaujama apsispręsti. Jeigu žmogus egzistuoja esmingai, jis gali siekti arba vieno, arba kito. Jis vadovaujasi arba polinkiu, arba pareiga, jo motyvai arba iškreipti, arba tiesūs, jis gyvena neapykantoje arba meilėje. Tačiau jis gali ir neapsispręsti. Užuot apsisprendę, mes gyvename svyruodami ir klupdami, atsiduodame ir vienam, ir kitam ir net laikome tai neišvengiamu prieštaravimu. Net toks neryžtingumas pats savaime yra blogas. Žmogus pabunda tik tada, kai jis skiria gėrį nuo blogio. Jis tampa savimi tik apsispręsdamas, ko turi siekti. Visi mes nuolat privalome įveikti neryžtingumą. Mes taip menkai esame sukurti gėriui, kad net tokių mums patrauklių mūsų vitalinio egzistavimo polinkių jėga reikalinga

mums kaip geresnio pareigos suvokimo sąlyga; kad net tikrai mylėdami negalime apsieiti be neapykantos tam, kas gresia mylimam žmogui; kad iškreiptumas ir moralinis netyrumas mus apninka kaip tik tada, kai savo motyvus laikome tyrais.

Kiekvienu požiūriu apsisprendimas yra savitas. Moralės požiūriu žmogus, apmąstydamas savo sprendimą, tikisi įrodyti jo teisingumą. Etiniu požiūriu jis išsivaduoja nuo iškreiptumo, atgaivindamas savo gerąją valią. Metafiziniu požiūriu jis susivokia atsiduoti savo galiai mylėti. Jis renkasi tai, kas teisinga, sąžiningai suvokia savo veiklos motyvus, gyvena meilėje. Tik šitų trijų dalykų vienybė garantuoja besąlygiškumo realizavimą.

Gyventi meilėje - vadinasi, apimti visa kita. Tikroji meilė leidžia įsitikrinti savo veiksmo dorovine tiesa. Todėl Augustinas sakė: mylėk ir daryk, ką norėtum daryti. Tačiau mums, žmonėms, gyventi vien tik meile, ta trečiojo požiūrio stichija, neįmanoma: juk mes nuolatos paslystame ir susipainiojame. Todėl negalime savo meile pasitikėti aklai ir kiekvieną akimirką, bet privalome ją nuskaidrinti. Todėl kaip baigtinėms būtybėms mums yra reikalinga disciplina, padedanti mums valdyti savo aistras, reikalingas nepasitikėjimas savimi dėl gali-

mo mūsų motyvų netyrumo. Mes klystame kaip tik tada, kai jaučiamės esą neklystantys.

Tik gėrio besąlygiškumas suteikia pareigoms turinį, išgrynina dorovinius motyvus ir paralyžiuoja naikinančią neapykantos galią.

Tačiau meilė, kaip besąlygiškumo šaltinis, tik susivienydama su valia tampa autentiška. Ką myliu, tam linkiu būti. Nemylėdamas negaliu išvysti to, kas yra iš tikrųjų.

VI

ŽMOGUS

Kas yra žmogus? Fiziologija jį tiria kaip kūną, psichologija - kaip sielą, sociologija - kaip visuomeninę būtybę. Mes regime žmogų kaip natūrą, kurią pažįstame kaip ir kitų gyvūnų natūrą, ir kaip istoriją, kurią pažįstame kritiškai išgrynindami tradiciją, suprasdami žmogaus veiklos ir mąstymo prasmę, aiškindami įvykius motyvų, situacijų ir natūralistinių realijų pagrindu. Tyrinėdami žmogų, sukaupėme įvairiausių žinių, tačiau žmogaus kaip visumos nepažinome.

Abejotina, ar apskritai žmogus gali būti suvoktas remiantis tuo, ką apie jį galima sužinoti; galbūt jis yra kažkas daugiau, negu pats apie save žino, būtent laisvė, nesutapatinama su jokiu objektiniu pažinimu, tačiau duota žmogui kaip neišvengiama galimybė.

Realiai žmogus gali suvokti save dvejopai: kaip tyrimo objektą ir kaip jokiam tyrimui ne-

prieinamą laisvą egzistenciją. Vienu atveju žmogų tariame esant objektą, kitu - neobjektinę realybę, kurioje žmogus įsišaknija autentiškai save suvokdamas. Kas yra žmogus, negalime sužinoti jį pažindami, bet galime patirti pasinerdami į mūsų mąstymo ir veiklos ištakas. Žmogus iš principo yra kažkas daugiau, negu jis gali apie save žinoti.

Mes suvokiame savo laisvę keldami sau reikalavimus. Nuo mūsų priklauso, ar juos priimame, ar atmetame. Mes negalime rimtai abejoti tuo, kad kažką sprendžiame, taigi sprendžiame ir tai, kas susiję su mumis pačiais; negalime abejoti ir tuo, kad esame atsakingi. Kas bando tai neigti, būdamas nuoseklus negali ir kitiems žmonėms kelti jokių reikalavimų. Kai kažkoks teisiamasis savo nekaltumą grindė tuo, kad jis toks gimęs ir negalįs būti kitoks, todėl negalįs būti laikomas atsakingu, gerai nusiteikęs teisėjas atšovė: visa tai teisinga lygiai taip pat, kaip teisingi jį baudžiančio teisėjo veiksmai - juk ir jis negalįs kitaip, nes toks jau jis esąs ir taip elgtis esąs priverstas neišvengiamų dėsnių.

Jeigu esame įsitikrinę savo laisve, suvokdami galime tuojau pat žengti antrąjį žingsnį: žmogus yra būtybė, susijusi su Dievu. Ką tai reiškia?

Ne patys save sukūrėme. Kiekvienas gali suprasti, jog nėra negalima, kad jo nebūtų. Šiuo požiūriu mes nesiskiriame nuo gyvulių. Tačiau kartu mes esame laisvi, mes apsisprendžiame patys ir nesame automatiškai pavaldūs gamtos dėsniui; esame laisvėje sau dovanoti, o ne patys savaime. Jeigu nemylime ir nežinome, ką privalome daryti, negalime laisvės išgauti prievarta. Kai apsisprendžiame laisvai ir gyvename prasmingai, suprantame, kad už save negalime būti dėkingi sau patiems. Pakildami į laisvę, kur mūsų veiksmas mums atrodo esąs būtinas, tačiau ne dėl išorinės gamtos dėsnio prievartos, o kaip vidinė negalėjimo norėti kitaip harmonija, mes suvokiame savo laisvę esant duotą transcendencijos. Juo autentiškiau žmogus laisvas, juo tikresnis jam yra Dievas. Kai esu laisvas autentiškai, esu tikras, kad toks esu ne pats savaime.

Mums, žmonėms, niekada nepakanka mūsų pačių. Mes veržiamės anapus savęs ir praaugame save, pasinerdami į Dievo suvokimo gelmę, ir taip atsiveriame savo niekingumui.

Žmogaus ryšys su Dievu nėra natūrali duotybė. Kadangi jis neatsiejamas nuo laisvės, kiekvienam jis sužimba tą akimirką, kai žmogus daro šuolį iš savo vitalinio egzistavimo į savastį, t.y. ten, kur jis, visiškai laisvas nuo pasaulio, kartu jam yra atviras, kur jis pasauliui

nebepavaldus, nes gyvena susijęs su Dievu. Dievas man egzistuoja tokiu mastu, kokiu aš pats egzistuoju autentiškai.

Pakartosiu: kaip būtis pasaulyje, žmogus yra pažinus objektas. Pavyzdžiui, rasių teorijos jį suskirsto į atskirus rasinius tipus, psichoanalizė jį aiškina remdamasi jo pasąmone ir jos poveikiais, marksistiniu požiūriu jis yra dirbanti būtybė, kuri gamybos procese įvaldo gamtą bei užtikrina socialinę pažangą ir kuri abiem šiais požiūriais gali pasiekti tobulumo[8]. Tačiau nors visi tokie pažinimo būdai ir atskleidžia žmoguje kai ką, kas realiai jau būdinga, bet neapima žmogaus kaip visumos. Kai tokios teorijos kelia absoliutistines pretenzijas pažinti žmogų kaip visumą — o tokias pretenzijas kėlė jos visos, - jos pameta iš akių tikrąjį žmogaus vaizdą ir ištrina iš jomis tikinčio žmogaus sąmonės paskutinius žmogaus ir žmogiškumo supratimo pėdsakus. Užmirštama, kad žmogaus būtis yra laisvė ir ryšys su Dievu.

Labai svarbu pažinti žmogų, ir verta tai daryti remiantis moksline kritika. Jeigu tai daroma metodiškai, sužinoma, kokios yra pažinimo ribos, kaip neteisinga ignoruoti žmogaus galimybių visumą ir kad toks pažinimas neapima tikrosios žmogaus būties. Tik taip galima išvengti iliuzijų bei pavojų, tykančių tariamo žmogaus pažinimo.

Žinodami pažinimo ribas, mes vis labiau pasikliaujame savo laisve, kuri atranda save atsiverdama Dievui.

Kuo turi vadovautis žmogus - toks yra didysis žmogaus būties klausimas. Juk akivaizdu, kad žmogus gyvena ne taip, kaip gyvuliai, iš kartos į kartą tik pakartojantys tai, kas nulemta gamtos dėsnių; žmogaus laisvė jam atveria ne tik jo būties netikrumą, bet ir galimybę tapti tuo, kas jis yra autentiškai. Remiantis laisve žmogui lemta savo empirinį buvimą tvarkyti kaip kokią medžiagą. Kaip tik todėl jis turi istoriją, t.y. jo gyvenimą lemia ne tik biologinis paveldėjimas, bet ir tradicija. Žmogaus gyvenimas nėra tik natūralus procesas. Jo laisvė ilgisi vadovavimo.

Mes nekalbėsime apie tai, kad vadovavimas pakeičiamas žmogaus prievarta kitam žmogui. Mes klausiame apie galutinius žmogaus tikslus. Filosofinio tikėjimo tezė yra tokia: žmogus gali vadovautis Dievu. Pabandykime paaiškinti, ką tai reiškia.

Atsiverdami besąlygiškumui, mes tikime jaučią Dievo vadovavimą. Tačiau kaip tai įmanoma, jeigu Dievas nesireiškia kūniškai ir vienareikšmiškai, kaip jis pats yra? Jeigu Dievas veda, kaip žmogus gali išgirsti, ko jis nori? Ar žmogus gali susitikti su Dievu? Kaip tai galima?

Autobiografijose pasakojama, kaip sprendžiant lemtingus gyvenimo klausimus po ilgų abejonių staiga ateidavo absoliutus tikrumas, baigdavosi bejėgiški svyravimai ir būdavo ryžtamasi veikti. Tačiau juo aiškesnis žmogui šitas jo laisvės jam dovanotas tikrumas, juo geriau jis suvokia transcendenciją, palaikančią jo būtį.

Vedamas Dievo, Kierkegaard'as nuolat reflektuodavo savo priklausomybę nuo Dievo: kad ir ką jis darydavo, kad ir kas jam nutikdavo, jis nuolat girdėdavo Dievo balsą, tačiau kartu patirdavo jo daugiaprasmiškumą. Jis vadovavosi ne aiškiais ir vienareikšmiais įsakymais, o pačia laisve, kuri pasitiki savimi, nes žino turinti transcendentinį pagrindą.

Vadovavimasis transcendencija yra kitoks negu vadovavimasis kuo nors pasaulyje, nes jis duoda vienintelį vadovą - Dievą. Jis veda laisvės keliu. Kiekvienas žmogus išgirsta Dievo balsą ir įsitikrina juo atsiverdamas tradicijai ir jį supančiam pasauliui.

Žmogus vadovaujasi [Dievo balsu] remdamasis savo sprendimu apie savo veiksmus. Sis sprendimas skatina arba sutūri, pataiso arba patvirtina. Dievo balsas kaip sprendimas apie žmogaus veiksmus šiame pasaulyje reiškiasi būtent kaip toks žmogaus sprendimas apie savo jausmus, motyvus ir elgseną. Laisvai, sąži-

ningai save suvokdamas, kaltindamas ir teigdamas, žmogus girdi Dievo nuosprendį, kuris niekada nėra neatšaukiamas ir vienareikšmis.

Todėl žmogus iš anksto klysta, jeigu savo sprendimus nedvejodamas laiko Dievo balsu ir jais absoliučiai pasitiki. Mes turime būti negailestingi savo savivalei; mes neturime didžiuotis savo moraliu elgesiu ir net savo tariamu teisumu. Žmogus niekada negali būti patenkintas savimi; spręsdamas apie save, jis negali remtis tik savimi. Jam reikia, kad apie jo veiksmus spręstų kiti žmonės. Tokiu atveju labai svarbu, ko verti tie žmonės, sprendžiantys apie jį. Jį mažai jaudina minios, vidutinybės, sustabarėjusių institucijų nuomonė, bet ir jai jis nėra visai abejingas. Tačiau galų gale net labiausiai gerbtinų žmonių nuosprendis jam nėra lemtingas, nors šiame pasaulyje tai svarbiausia; viską lemia Dievo nuosprendis.

Spręsdamas apie save, realiai žmogus niekada nebuvo visai autonomiškas. Jam visada svarbiausia kito sprendimas. Primityvų, drąsiai sutinkančių mirtį, herojiška laikysena nulemta žvilgsnio į kitus: mirštančių Edos herojų paguoda — amžina šlovė.

Visai kitoks tikrasis, vienišojo, heroizmas, kuriam neteikia atramos nei visuomenė, nei pomirtinė šlovė. Tokios tikrosios autonomijos šaltinis — galbūt harmoninga žmogaus natūra

arba nesąmoninga bendruomeninės substancijos atmintis, tačiau jokiu būdu ne pasaulis, kuriame toks žmogus gyvena. Bet jeigu toks heroizmas nėra tuščias, jis giliai susijęs su tuo, kas egzistuoja autentiškai. Jį išreikšti gali ne žmogaus, o Dievo balsas.

Jeigu sprendimas, kuriuo vadovaujamasi, sutampa su įsitikinimu, jis gali reikštis dviem pavidalais: kaip *visuotinis imperatyvas* ir kaip *egzistencinis įsakas*.

Visuotiniai doroviniai imperatyvai įtikina intuityviai. Pradedant dešimtimi įsakymų, jie yra Dievo reiškimosi forma. Šie imperatyvai gali būti pripažįstami ir jų gali būti laikomasi net be tikėjimo Dievu, asketiškai apsiribojant tik tuo, kas yra paties žmogaus rankose. Bet laisvo paklusnumo intuityviai suvoktiems doroviniams imperatyvams rimtis paprastai nulemiama laisvėje realizuojamo sąlyčio su transcendencija.

Tačiau veiksmas konkrečioje situacijoje negali būti vienareikšmiškai reguliuojamas visuotinio įsakymo ar draudimo. Priešingai, gyvojo veiksmo situacijoje vadovaujamasi tiesioginiais impulsais veikti tik taip, o ne kitaip. Ką tokioje situacijoje žmogus tiki esant privaloma, nėra visiškai akivaizdu. Toks įsiklausymas į Dievo balsą susijęs su rizika suklysti, todėl būtinas atsargumas, kuris neleidžia aklai pasiti-

kėti savimi, draudžia savo veiklos principus apibendrinti ir primesti kitiems ir apsaugo nuo fanatizmo. Net aiškiausias kelias, kuriuo einama vadovaujantis Dievu, neduoda pagrindo būti visai tikram, kad tas kelias yra vienintelis teisingas visiems.

Juk vėliau gali paaiškėti, kad viskas yra kitaip. Šviesa neapsaugo nuo klystkelių. Net esant tikram dėl savo sprendimo, nedera užmiršti, kad esi pasaulyje, reikia išsaugoti neapibrėžtumą. Didžiuotis absoliučiu tikrumu šiame pasaulyje - vadinasi, statyti į pavojų pačią tiesą. Akimirkos tikrumas turi būti nuosaikus ir atviras klausimui.

Tik būdami atsargūs galime gyventi nuostabioje nesuvokiamo vadovavimo akivaizdoje. Tačiau ir tokioje būsenoje nėra nieko tikro; Dievo vadovavimas neįgyjamas kartą visiems laikams.

Psichologiniu požiūriu, Dievo balsas girdimas tik išskirtinėmis akimirkomis. Jomis ir dėl jų mes gyvename.

Jeigu žmogų veda transcendencija, ar tada ji jau yra tikra? Koks žmogaus santykis su ja?

Mūsų sąlytis su transcendencija, nors jis stokoja akivaizdumo, gali būti pilnas lemtingos rimties. Tačiau kaip šio pasaulio žmonės, savo tikrumui atramos ieškome tame, kas akivaizdu. Maksimalus akivaizdumas šiame

pasaulyje pasiekiamas komunikacija tarp asmenų. Todėl sąlytis su transcendencija — kalbant paradoksaliai - akivaizdžiausias kaip sąlytis su suasmenintu Dievu. Dievybė priartėja prie mūsų savo asmeniškumu, o mes kartu išaukštinami iki būtybės, galinčios su tokiu Dievu bendrauti.

Pasaulyje mes pavaldūs mus parklupdančioms jėgoms: ateities baimei, baimingam prisirišimui prie to, ką turime, graužačiai bauginančių galimybių akivaizdoje. Galbūt tik sutikdamas mirtį žmogus gali jų nebebijoti ir mirti ramiai pačioje beprasmiškiausioje, neaiškiausioje ir netikėčiausioje situacijoje.

Pasitikėjimas būtimi gali reikštis nesavanaudišku dėkingumu ir tikėjimo Dievu ramybe.

Ar gyvendami sulauksime iš ten paramos, lemia mūsų laisvė.

Tikintis daugelį dievų draugų ir priešų ieško tarp stabų ir demonų. „Tai padarė Dievas", - taip įvairius įvykius ir savo veiksmus aiškina politeistas; šitaip tie veiksmai išaukštinami ir pašventinami, tačiau kartu išbarstomi ir sutapatinami su įvairiausiomis vitalinėmis ir dvasinėmis galiomis.

Tuo tarpu Dievo, nuo kurio autentiškoji savastis suvokia save esant radikaliai priklausomą, parama — tai vienatinio parama. Jei yra Dievas, nebėra jokių demonų.

Ši Dievo parama dažnai suprantama siaurai ir todėl prarandama. Taip atsitinka, jeigu malda - kaip sąlytis su neregimu Dievu, - užuot buvusi tylia, bežade kontempliacija ar aistringu asmeninio Dievo kaimynystės ieškojimu, virsta reikalavimu, kad Dievas padėtų patenkinti vitalinės egzistencijos geidulius.

Žmogui, aiškiai regimčiam pasaulį, visos galimybės, neišskiriant nė beviltiškiausių situacijų, yra duotos Dievo. Tokiu atveju kiekviena situacija yra užduotis žmogaus laisvei, kurioje esama, atgimstama ir pralaimima. Tačiau toji užduotis neturi būti suvokta kaip laimės siekimas šiame pasaulyje; ji nuskaidrėja tik susilietusi su transcendencija, tik šiame sąlytyje atsiveriančioje besąlygiškoje meilėje, kuri visada pasirengusi aiškiai regėti visa, kas yra, ir pasaulio dalykuose įžvelgti bei skaityti transcendencijos šifrus.

Žmogui, kuris sueina į sąlytį su Dievu filosofuodamas, dvasininkai prikiša išdidų pasitikėjimą savimi. Jie reikalauja paklusnumo apsireiškusiam Dievui. Atsakykime jiems taip: filosofuojantis žmogus - jeigu jo ryžtas yra gilus — tiki, kad jis paklūsta Dievui, nors nuolat rizikuodamas ir neturėdamas jokių objektyvių garantijų, jog žino, ko nori Dievas. Laisvai apsispręsdamas žmogus leidžia veikti Dievui.

Paklusnumą Dievui dvasininkai sutapatina su paklusnumu pasaulietinėms bažnyčios instancijoms, knygoms ir įsakymams, kurie laikomi tiesiogiai apreikštais.

Galų gale paklusnumo objektyvioms pasaulio instancijoms ir paklusnumo autentiškai patiriamai Dievo valiai sutapimas nėra neįmanomas. Tačiau toks sutapimas turi būti iškovotas.

Tie, kurie atskiro žmogaus Dievo valios potyrį priešpriešina objektyvioms instancijoms, aukština savivalę ir vengia savo patirtį patikrinti remdamiesi tuo, kas visuomeniška ir universalu. Ir priešingai, jeigu objektyvioji instancija atplėšiama nuo suasmeninto Dievo valios potyrio, atsiranda pagunda išvengti rizikos paklusti Dievui nepriklausomai nuo objektyviųjų instancijų, tiesiogiai įsiklausant į jo reikalavimus.

Ieškoti atramos autoritariniuose įstatymuose ir įsakymuose yra bejėgiškumo požymis. Įsiklausančio į Dievą visa savo būtimi žmogaus energija ir atsakomybė yra tokio bejėgiškumo priešingybė.

Žmogaus vertė matuojama įsiklausymo į vadovaujantį Dievo balsą intensyvumu.

Žmogaus būtis yra tapimas žmogumi.

VII

PASAULIS

Realybe vadiname tai, su kuo susiduriame praktikoje, kas mums priešinasi arba yra medžiaga, kai turime reikalą su objektais, su gyvomis būtybėmis ir žmonėmis. Mes susipažįstame su realybe per kasdienius santykius, profesinius įgūdžius, techninius įrenginius, bendraudami su žmonėmis, metodiškai pertvarkydami ir valdydami.

Tai, su kuo susiduriame praktikoje, tampa mokslinio pažinimo objektu ir žinių apie tikrovę pavidalu tenkina tolesnės praktikos reikmes.

Tačiau mokslas apie tikrovę iš principo pranoksta tiesioginius empirinės būties poreikius. Praktika, kuri kartu yra nuolatinė kova ir pasipriešinimo įveika, yra tik viena šio mokslo ištakų. Žmogus trokšta žinoti, kas yra iš tikrųjų, nepriklausomai nuo kokio nors praktinio

intereso. Giliausias mokslų šaltinis yra grynoji, pasyvi kontempliacija, žiūrintis įsigilinimas, įsiklausymas į paties pasaulio atsakus.

Žinojimo moksliškumo sąlyga yra metodas, sistemiškai suvienijantis visa, kas žinoma, t.y. padrikoms žinioms pateikiantis jas susiejančius principus.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad toks tikrovės pažinimas padeda mums susikurti užbaigtą pasaulio vaizdą. Visa tikrovė turi stotis prieš mūsų akis kaip vientisas uždaras pasaulis, kaip pasaulio visuma, sutelkta į pasaulio paveikslą. Ir nors toks vaizdas kaskart yra netobulas ir taisytinas, manoma, kad tai priklauso nuo paties pažinimo ir kad iš principo galima susidaryti tokį tikrovės vaizdą, kuriame būtis atsivertų kaip tikrovės visuma. Pasaulio vaizdas turi apimti rišlaus žinojimo visumą. Pasaulio vaizdai atsiranda dar žmogiškojo pažinimo pradžioje; pasaulio vaizdo siekia kiekvienas pažįstantysis, kad įsitikrintų visumos vienove.

Įsidėmėtina ir reikšminga, kad išsamaus, pasaulį kaip visumą aprėpiančio pasaulio vaizdo ieškojimas ir toks suprantamas totalinės pasaulėžiūros troškimas grindžiamas principine klaida, kuri visiškai išryškėjo tik naujaisiais amžiais.

Juk kritinio mokslo raida rodo, kad buvo neteisingi ir subyrėjo visi ankstesnieji pasaulio vaizdai, be to, kad žinių sistemos, kurių siekia mokslai, yra labai įvairios, o jų principai ir ištakos labai skiriasi. Tai darosi tuo aiškiau, kuo vaisingesnis pažinimas. Juo universalesnės sistemos - tai ypač ryšku fizikoje, - juo platesni plyšiai tarp tų sistemų, tarp fizikinio, gyvojo, sielos ir dvasios pasaulių. Tiesa, šie pasauliai yra susiję. Jie išdėstyti pakopomis taip, kad aukštesniosios pakopos prielaida yra žemesnioji pakopa, tuo tarpu žemesnioji gali egzistuoti ir be aukštesniosios, pavyzdžiui: nėra gyvybės be materijos, o materija egzistuoja ir be gyvybės. Veltui buvo bandoma aukštesniąją pakopą kildinti iš žemesniosios, nes kaskart tik dar labiau išryškėdavo plyšys tarp jų. Vieninga pasaulio visuma, apimanti visas pažinias ir tiriamas sistemas, pati nėra jokia vieninga sistema, kuri būtų pavaldi kokiai nors visuotinei teorijai ar kuri kaip idėja būtų tyrimo gairė. Nėra jokio pasaulio vaizdo, yra tik mokslų sistematika. Visi pasaulio vaizdai yra tik fragmentiniai pažinimo pasauliai, kurie klaidingai laikomi absoliučia pasaulio būtimi. Iš įvairių pamatinių tyrinėjimo hipotezių kaskart išauga vienpusės perspektyvos. Kiekvienas pa*saulio vaizdas yra pasaulio* iškarpa; pats pasaulis negali tapti vaizdu. Mokslinis pasaulio

vaizdas, nors ir skyrėsi nuo mitinio, pats kaskart buvo tik naujas mitinis pasaulio vaizdas, grindžiamas moksliniu metodu ir skurdžiomis mito liekanomis.

Pasaulis nėra joks objektas; mes visada esame pasaulyje, aptinkame jame objektus, bet jis pats niekada nėra mūsų objektas. Kad ir kaip toli siektų mūsų metodinio tyrimo horizontai, ypač kuriant autonominį žvaigždėto dangaus vaizdą, kuriame mūsų Paukščių Takas su savo milijardais saulių yra tik vienas iš milijonų, arba matematinį materijos vaizdą, - visa, ką mes čia matome, yra tik reiškinių aspektai, o ne daiktų pagrindas ir ne pasaulis kaip visuma.

Pasaulis nėra uždaras. Jis nepaaiškinamas juo pačiu, tačiau visa, kas jame yra, paaiškinama viena per kita, ir taip iki begalybės. Niekas nežino, kokias ribas pasieks būsimas tyrimas, kokios prarajos jam dar atsivers.

Atsisakyti pasaulio vaizdo reikalauja ne tik mokslinė kritika, bet ir filosofinis atvirumas būčiai. Doro filosofinio būties apmąstymo prielaida yra pažintis su visomis pasaulio mokslinio tyrimo kryptimis, tačiau slaptingoji mokslinio pasaulio pažinimo prasmė turėtų būti tokia: tyrimo procese prieiti ribą, kur aiškiausia/n *žinojimui atsiveria nežinojimo erdvė. Juk* tik tobulas žinojimas gali pažadinti tikrąjį neži-

nojimą. Tik tada pasirodo tai, kas yra iš tikrųjų; užuot siekę racionalaus pasaulio vaizdo, pasineriame į nežinojimo pilnatvę, tačiau nuolat būdami mokslinio pažinimo kelyje ir tik juo eidami. Maksimalizuodami pažinimo aistrą, privalome patekti ten, kur pažinimas subyra. Nežinojimas, tačiau tik pilnatviškas, iškovotas nežinojimas, yra niekuo nepakeičiamas mūsų būties suvokimo šaltinis.

Kas yra pasaulio tikrovė, pabandykime išsiaiškinti kitu būdu. Pažinimą, grindžiamą moksliniais metodais, galima apibūdinti tokia visuotine teze: kiekvienas pažinimas yra *interpretacija.* Tekstų supratimo metodas yra visokio būties suvokimo alegorija. Ši alegorija nėra atsitiktinė.

Juk kiekviena būtis mums ką nors reiškia. Jeigu mes ją išsakome, ji persilieja į reikšmę to, kas pasakyta; ir tik tai, kas išsakyta, *gali* būti suvokta pažinimo lygmenyje. Tačiau būtis mums kažką reiškia dar iki išsakymo ir reiškiasi per praktinio sąlyčio su daiktais kalbą; ji apibrėžta tik tiek, kiek ji yra nuoroda į kažką kita. Būtis mums atsiveria kaip reikšmių visuma. Todėl būtis ir būties žinojimas, esinys ir mūsų kalba apie esinį yra įvairiausių reikšmių pynė. Kiekviena būtis mums yra interpretuota būtis.

Reikšmė atskiria tai, kas yra, nuo to, ką tai reiškia, kaip kad ženklas skiriasi nuo to, kas ženklinama. Jeigu būtis suvokiama kaip interpretuota būtis, tai tokiu pat būdu mes privalome skirti štai ką: interpretacija ką nors interpretuoja, tai, kas interpretuojama, t.y. pati būtis, yra greta mūsų interpretacijos. Tačiau toks atskyrimas neįmanomas. Juk mums nebelieka nieko, kas tiesiog egzistuotų ir būtų pažinu, ką galima būtų interpretuoti, tačiau kas kartu dar nebūtų pati interpretacija. Kad ir ką mes pažintume, tai yra tik mūsų interpretacijos spindulys, nukreiptas į būtį, arba tik viena iš interpretacijos galimybių. Būtis apskritai, matyt, yra tokia, kad ji mums atveria neribotos interpretacijos galimybes.

Tačiau interpretacija nėra savavališka. Jeigu ji teisinga, ji turi objektyvų pobūdį. Pati būtis lemia tam tikras interpretacijas. Visi būties *pavidalai mums ką nors reiškia, tačiau kartu* reiškia ne bet ką. Todėl kategorijų mokslas, kaip mokslas apie būties struktūras, būties rūšis mums atveria kaip reikšmės rūšis. Pavyzdžiui, tokios kategorijos kaip „objektiškumas", aiškinantis tapatybę, santykį, priežastį ir padarinį, kaip „laisvė", kaip „išraiška" ir t.t.

Kiekviena būtis savo reikšme mums pasirodo tarsi koks į visas puses sklindantis atspindys.

Net tikrovės rūšys sutampa su interpretacijos rūšimis. Interpretacija reiškia, kad tai, kas interpretuojama, yra ne būtis pati savaime, o tas būdas, kuriuo būtis atsiveria mums. Interpretuodami negalime atsiverti absoliučiai tikrovei. Mūsų žinojimas visada iškreipiamas, jeigu interpretacijos turinys laikomas pačia tikrove.

Tikrovės pobūdį mes galime išreikšti sąvoka: empirinės būties *reiškiniškumas.* Visa tai, apie ką kalbėjome — visų tikrovės pavidalų neapibrėžtumas, pasaulio vaizdai tik kaip reliatyvios perspektyvos, pažinimas tik kaip interpretacija, būties atsivėrimas mums tik suskilus subjektui—objektui, — visi tie mums pasiekiamo žinojimo bruožai reiškia: visi objektai yra tik reiškiniai; jokia pažinta būtis nėra būtis pati savaime ir nėra visuma. Empirinės būties reiškiniškumą visiškai aiškiai atskleidė Kantas. Nors tas dalykas nėra objektiškas ir neturi prievartinio pobūdžio, o įžvelgiamas tik transcenduojant, tačiau kiekvienas intelektas, sugebantis transcenduoti, negali jo nematyti. Jį žinodami, prie ankstesnio žinojimo nepriduriame kokio nors naujo specialaus žinojimo, tačiau patiriame visuotinio būties suvokimo sukrėtimą. Jame užgimsta netikėta, tačiau nebeprarandama šviesa, pažadinanti būties mąstymą. Jeigu jos nėra, tai minėtos tezės lieka nesuprastos, nes jos nerealizuotos.

Subyra ne tik absoliutus pasaulio vaizdai. Pasaulis nėra uždaras ir pažinimo horizonte taip pat subyra į perspektyvas, nes jo negalima paaiškinti vienu principu. Pasaulis kaip visuma nėra pažinimo objektas.

Atsižvelgdami į mūsų Dievo ir egzistencijos apmąstymus, apmąstydami pasaulio būtį smelkimės giliau: pasaulio tikrovė yra nykstanti *būtis tarp Dievo ir egzistencijos.*

Kasdienė patirtis, rodos, moko mus priešingai: mums, žmonėms, pasaulis ar tai, kas jame yra, yra absoliutas. Apie žmogų, kurio esybė pavaldi nesuskaičiuojamiems šio pasaulio dalykams, galima pasakyti Lutherio žodžiais: ko tu laikaisi, ant ko stovi, tai ir yra tavo tikrasis Dievas. Žmogus apskritai ką nors gali priimti tik absoliučiai, nori jis to ar nenori, žino jis apie tai ar ne, prisiriša jis prie to atsitiktinai ir nepatvariai ar ryžtingai ir visam laikui. Žmogus tarsi pririštas prie absoliučios vietos, iš kurios negali pasitraukti. Jis privalo jai duoti pilnatvę.

Tūkstantmetėje istorijoje randame nuostabių žmonių, peržengdavusių pasaulio empirinę būtį. Indijos asketai ir kai kurie vienuoliai Kinijoje bei Vakaruose pasitraukdavo iš pasaulio, kad atsidėtų neobjektiškai absoliuto meditacijai. Pasaulis jiems tarsi išnykdavo, būtis - niekas pasaulio požiūriu - jiems tapdavo viskuo.

Kinijos mistikai išsivaduodavo nuo pasaulio geismų ir atsidėdavo grynajai žiūrai, kurios stichijoje visa, kas yra, pradėdavo byloti, visa nuskaidrėdavo, visa tapdavo nykstančiu amžinybės reiškiniu ir begaliniu jos esmės artumu. Jiems išnykdavo laikas, o amžinybė priartėdavo ir prabildavo šio pasaulio pavidalais.

Vakarų mokslininkai, filosofai, poetai, o retkarčiais ir veiklos žmonės keliaudavo per pasaulį taip, tarsi jie - tvirtai prie jo pririšti - kartu būtų į jį atėję iš anapus. Atkakę iš savo tolimos tėvynės, pasaulyje jie rasdavo save ir daiktus ir prie jų maksimaliai priartėdami tarsi peržengdavo laiką, įsismelkdami į amžinybę.

Pririšti prie pasaulio, mes linkę kaltinti panieka pasauliui kitus, tuos, kurie taip ir nerado tvirto pagrindo savo būčiai, atsiduodami vienareikšmiam gyvenimo praktikos ir objektinio pažinimo tikrumui.

Mes linkę pasaulį laikyti harmoningu, nes esame gundomi pasaulio pilnatvės žavesio, kurio kupinos mūsų laimingos akimirkos. Prieš tai sukyla baisių negandų patirtis ir mums į akis žvelgianti neviltis. Jų neišvengiamybė būties harmonijai verčia priešpriešinti nihilistinę poziciją: viskas beprasmiška.

Ištikimybė tiesai verčia įžvelgti, kad tiek būties harmonija, tiek nihilistinė sumaištis yra tik mūsų iliuzijos. Abi nuostatos pretenduoja į

totalumą, tačiau kiekvienas totalinis sprendinys apie pasaulį ir daiktų visumą grindžiamas nepakankamu žinojimu. Užuot fiksavę vienas kitą neigiančius totalinius sprendinius, mes, žmonės, privalome nuolat būti pasirengę įsiklausyti į tai, kas lemtinga, į tai, ką darome mes patys, ir į tai, kas įvyksta laikiškoje mūsų gyvenimo tėkmėje. Tokį pasirengimą sudaro dvejopa patirtis.

Pirma, Dievo absoliutaus transcendentiškumo pasaulio atžvilgiu patirtis: slaptingasis Dievas vis labiau tolsta, jeigu tik aš stengiuosi jį turėti visiems laikams; kadangi jo kalba visada istoriška ir nulemta konkrečios situacijos, jis yra neapsakomai arti.

Antra, Dievo reiškimosi pasaulyje patirtis: pasaulio būtis nėra absoliuti, todėl per jį byloja daugiaprasmė, bet tvari Dievo būtis, kuri nuskaidrėja tik istoriškai, egzistencinėmis akimirkomis ir negali būti vienoda visiems.

Laisvai atsiverdami būčiai, pasaulio paties savaime nelaikome galutine instancija. Jame susitinka tai, kas amžina, su tuo, kas laikina.

Tačiau amžinąją būtį patiriame nenusišalindami nuo to, kas mums duota kaip realus reiškinys laike. Kadangi tikroji būtis mums turi reikštis tik per pasaulio būties laikiškumą, neįmanoma tiesiogiai pažinti nei Dievo, nei egzistencijos. Čia tenka vadovautis vien tikėjimu.

Tokie pamatiniai tikėjimo principai, kaip: Dievas yra, egzistuoja besąlygiški reikalavimai, žmogus yra baigtinė ir netobula būtybė, žmogus gali gyventi tik vadovaujamas Dievo, - padeda tik pajusti jų teisingumą, nes per juos byloja Dievas, leidžiantis tikėtis jų išsipildymo pasaulyje. Jeigu Dievas, tarsi vengiantis pasaulio, turėtų priartėti prie egzistencijos tiesiogiai, tada visa, kas įvyktų, būtų neperteikiama.

Visuotiniai principai byloja tradicijos ir konkrečiais gyvenimo taisyklių pavidalais; būtent tokiu pavidalu kiekvienas atskiras žmogus patiria jų tiesą: taip jiems sakė tėvai. Begalinė istorijos gelmė prabyla į mus iš formulių: „teesie šventas Tavo vardas...", „nemirtingumas...", „meilė...".

Juo visuotinesni tikėjimo principai, juo mažiau jie istoriški. Jie kelia didingus reikalavimus abstrakčiai. Tačiau remdamasis tokiomis abstrakcijomis negali gyventi joks žmogus; stokodamos konkrečios pilnatvės, jos yra tas minimumas, kuris palaiko atminimą ir viltį. Be to, jos turi apvalomąją galią; jos išlaisvina iš vergavimo kūnui grandinių, padeda įveikti prietarus ir akiračio siaurumą perimant didžiąją tradiciją ir ją paverčiant aktualizuota dabartimi.

Dievas yra būtis, kuriai visiškai atsiduodamas pradedu autentiškai egzistuoti. Kad ir

kam atsiduočiau būdamas pasaulyje, netgi aukodamas savo gyvybę, visa padeda man prisilytėti prie Dievo; nuolat esu pavaldus Dievo valiai, nuolat išbandomas. Atsiduodamas aklai, žmogus nemąstydamas tarnauja jėgai, kuri iškyla virš jo kaip brutalus faktas ir tamsi stichija; nekeldamas klausimų, neregėdamas ir nemąstydamas jis veikiausiai tarnauja „šėtonui".

Atsiduodant pasauliui, kuris yra būtina atsidavimo Dievui sąlyga, prabunda autentiškoji savastis, kartu įsišaknijanti tame, kam ji atsiduoda. Tačiau jeigu visa empirinė būtis susilieja su tikrove, šeima, tauta, profesija, valstybe, t.y. su pasauliu, ir jeigu pasaulis praranda prasmę, tada neviltis nieko akivaizdoje gali būti įveikta tik kiekvienai konkrečiai pasaulio apraiškai priešpriešinus ryžtingą savitaigą, grindžiamą Dievu ir esančią akis į akį su Dievo būtimi. Tik atsiduodama Dievui, o ne pasauliui, savastis atranda save ir, pasinerdama į laisvę, įsitvirtina pasaulyje.

Viena iš nykstančių, tarp Dievo ir egzistencijos kybančių pasaulio apraiškų yra mitas, apmąstantis - Biblijos sąvokomis - pasaulį kaip transcendentinės istorijos apraišką: nuo pasaulio sukūrimo iki nuopuolio ir toliau, per išganymo istoriją iki pasaulio pabaigos ir visų dalykų prisikėlimo. Šio mito požiūriu, pa-

saulis nėra pats savaime, o yra laikinas antlaikiškojo vyksmo tarpsnis. Kadangi pasaulis yra nykstantis dalykas, vienintelė tikrovė jame yra Dievas ir egzistencija.

Kas amžina, reiškiasi laike. Tokiu laiko save ir žmogus kaip individas. Šis reiškimasis yra paradoksalus, nes nuo jo priklauso ir tai, kas yra absoliučiai amžina.

VIII

TIKĖJIMAS IR ŠVIETIMAS

Suformulavome filosofinio tikėjimo principus: Dievas yra, egzistuoja besąlygiški reikalavimai, žmogus yra baigtinis ir netobulas, žmogus gali gyventi tik vadovaujamas Dievo, pasaulis yra nykstanti būtis tarp Dievo ir egzistencijos. Šios penkios tezės sustiprina viena kitą ir viena kitą nulemia. Tačiau kiekviena turi savo ištakas kokioje nors pamatinėje egzistencijos patirtyje.

Nė vienas iš tų penkių principų negali būti įrodomas taip, kaip įrodomas baigtinis objektinis žinojimas. Jų teisingumą galima tik „parodyti" atkreipiant dėmesį, „apšviesti" mąstant arba „prisiminti" intensyvinant jų suvokimą. Jie nėra tikybos dogmos, bet - nors jais tikima - lieka neapibrėžti. Aš pavaldus jiems ne tada, kai pripažįstu kokį nors autoritetą, bet tada, kai jų tiesai atsiduodu visa savo esybe.

Nedera šiuos principus piršti be niekur nieko. Tada su jais būtų elgiamasi kaip su paprasčiausiu žinojimu, ir jie prarastų savo prasmę. Virtę įsitikinimais, jie pernelyg lengvai taptų autentiško tikrumo pakaitalu. Tuo tarpu juos reikia perduoti taip, kad juos įsisąmonindamas žmogus pabustų pats sau, kad jais būtų įsitikrinama komunikuojant, kad jie pažadintų tikrosios būties akivaizdoje. Bet įgydami vienareikšmį pavidalą, jie sukelia tariamo žinojimo iliuziją.

Juos išsakydami neturime vengti diskusijos. Juk kai tik pradedame mąstyti, atsiveria dvi galimybės: mes galime prisiliesti prie tiesos arba ne. Todėl, išsakant teiginius tiesiogiai, reikia saugotis klaidos, nes tvarkinga minties struktūra neapsaugo nuo iškraipymų. Pozityvių teiginių eksplikacija turi būti papildyta negatyviais teiginiais, apribota ir susilpninta. Tačiau filosofavimo stichijoje nuomonių kova nėra kova dėl pranašumo; tai yra kova, vedanti Mausiančiosios apšvietos keliu, kova dėl tiesos aiškumo, kova, kurioje visi intelekto ginklai ne tik panaudojami išreikšti savo tikėjimui, bet ir atiduodami priešininko dispozicijai. Filosofuodamas, t.y. klausdamas tiesiogiai, aš taip pat tiesiogiai išsisakau. Ar yra Dievas? Ar empirinei būčiai turi prasmę besąlygiškieji reikalavimai? Ar žmogus yra netobulas? Ar pasaulio būtis yra nykstanti ir efemeriška? Aš

privalau aiškiai atsakyti, jeigu man priešpriešinami teigimai, kuriais išsakomas netikėjimas. Štai jie.

Pirma: nėra jokio Dievo, nes egzistuoja tik pasaulis ir jo natūralios raidos principai, pasaulis ir yra Dievas.

Antra: nėra nieko besąlygiško, nes reikalavimai, kuriems aš pavaldus, atsiranda ir keičiasi. Jie nulemti įpročio, rutinos, tradicijos, paklusnumo; viskas sąlygiška, nėra jokių ribų.

Trečia: esama tobulų žmonių, nes žmogus gali būti tokia pat vykusi būtybė, kaip ir gyvulys; jį galima išdresiruoti. Nėra jokio principinio netobulumo, jokio žmogaus būties trapumo. Žmogus nėra tarpinė būtybė, jis vientisas ir užbaigtas. Tiesa, kaip ir visa kita pasaulyje, jis neamžinas, tačiau, nepaisant to, jis tvirtai įsišaknijęs, savarankiškas, galintis pasitenkinti tiek savimi, tiek savo pasauliu.

Ketvirta: neįtikimas joks Dievo vadovavimas; šis vadovavimas yra iliuzija ir saviapgaulė. Žmogui pakanka jėgų vadovauti sau pačiam, ir jis gali pasikliauti savo jėgomis.

Penkta: pasaulis yra viskas, jo tikrovė yra vienintelė ir galutinė. Kadangi nėra jokios transcendencijos, viskas pasaulyje yra laikina, tačiau pats pasaulis - absoliutus, jis amžinas ir nenykstantis; tai nėra kokia efemeriška ir praeinanti būtis.

Tokių netikėjimo tezių atžvilgiu filosofija turi du uždavinius: suvokti savo ištakas ir nuskaidrinti tikėjimo tiesos prasmę.

Netikėjimas laikomas švietimo padariniu. Kas gi yra švietimas? Švietimo imperatyvai nukreipti prieš aklą ir neklausiantį tikėjimą; prieš veiksmus, kurie neduoda to, ko jais siekiama, - tokie magiški veiksmai grindžiami akivaizdžiai neteisingomis prielaidomis; prieš beribio klausinėjimo ir tyrimo draudimą; prieš tradicinius prietarus. Švietimas reikalauja atkakliai siekti aiškumo ir kritiškai apmąstyti visokio aiškumo tipą bei ribas. Žmogus turi teisę siekti to, ką jis mano, ko nori ir ką veikia, akivaizdumo. Jis nori mąstyti pats. Jis nori protu suvokti ir, kiek įmanoma, įrodyti tai, kas yra tiesa. Jis reikalauja viską susieti su kiekvienam prieinama patirtimi. Jis ieško kelių į aiškumo ištakas, užuot tą aiškumą priėmęs kaip gatavą rezultatą. Jis nori įžvelgti, kokiu mastu pagrįstas įrodymas ir kur yra proto ribos. Pagrįsti jis norėtų net tai, ką galiausiai turėtų laikyti nepagrindžiamomis savo gyvenimo prielaidomis: autoritetą, prieraišumą, pagarbą didžiųjų žmonių mintims ir darbams, ištikimybę, kurią jis kam nors retkarčiais dovanoja konkrečioje situacijoje, arba pasitikėjimą tuo, kas nesuvokta ir nesuvokiama. Net paklusdamas jis nori žinoti, kodėl paklūsta. Viskam, ką jis ma-

no esant teisinga ir darytina, be išimties jis jaučiasi turįs teisę reikalauti vidinio pritarimo. Jis nurimsta tik tada, kai savo pritarimą grindžia įsitikinimu. Trumpai tariant: švietimas, pasak Kanto, yra „žmogaus išvadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio jis pats kaltas"[9]. Tai kelias, kuriuo žmogus eina į save.

Tačiau švietimo uždaviniai buvo suprasti taip neadekvačiai, kad jo prasmė liko neaiški. Švietimas gali būti tikras, ir jis gali būti netikras. Todėl ir kova prieš švietimą taip pat dviprasmiška. Ji gali būti visai pagrįstai nukreipta prieš netikrą švietimą ir be jokio pagrindo - prieš tikrą. Dažnai abi tendencijos susilieja į vieną.

Kovojant prieš švietimą sakoma: jis griauna tradiciją, kuria remiasi visas mūsų gyvenimas; jis sunaikina tikėjimą ir skatina nihilizmą; jis atpalaiduoja kiekvieno žmogaus savivalę, todėl sukelia netvarką ir anarchiją; *žmogui jis* pražūtingas, nes išmuša pagrindą iš po kojų. Šie priekaištai skirti netikram švietimui, kuris pats nesupranta tikrojo švietimo prasmės. *Netikras* švietimas tikisi visą žinojimą, veiklą ir siekius pagrįsti tik intelektu (užuot intelektą naudojęs kaip priemonę apšviesti tam, kas jam turi būti duota); jis suabsoliutina visada fragmentišką intelektinį pažinimą (užuot jį prasmingai panaudojęs jam priderančioje srityje);

jis skatina atskiro žmogaus pretenzijas būti vieninteliu žinojimo šaltiniu ir veikti remiantis būtent tokiu žinojimu (užuot rėmusis gyvastingu visuomeniniu žinojimu), tarsi individas būtų viskas; jam trūksta pagarbos išskirtiniams žmonėms ir autoritetui, į kuriuos privalo būti orientuotas visas žmogaus gyvenimas. Trumpai tariant, jis nori žmogų padaryti savarankišką, kad visa, kas teisinga ir esminga, būtų pasiekiama protu. Jis nori ne tikėti, o žinoti.

Priešingai, *tikras* švietimas, suvokdamas realias ribas, niekada neapriboja nei mąstymo, nei klausinėjimo išoriškai, prievarta. Jis nuskaidrina ne tik tai, kas buvo laikoma savaime suprantamais dalykais, ne tik prietarus ir dogmas, bet ir patį save. Jis nepainioja intelekto metodų su turiningąja žmogaus būtimi. Pastarąją švietimas laiko racionaliai nuskaidrinama, tačiau anaiptol nepagrindžiama protu.

Panagrinėkime kai kuriuos priekaištus švietimui. Jam priekaištaujama, kad jis aukštinąs žmogaus savivalę ir teigiąs, jog žmogus sau turįs būti dėkingas už tai, ką jis galįs gauti tik per malonę. Darant tokius priekaištus užmirštama, kad Dievas byloja ne kitų žmonių įsakymais ir atradimais, bet per žmogaus laisvę ir savastį, ne išoriškai, o vidujai. Jeigu apribojama Dievo duota ir su Dievu susijusi žmogaus laisvė, tai kartu daroma žala tam, per ką ne-

tiesiogiai reiškiasi Dievas. Kova prieš švietimą, pasireiškianti kaip kova prieš laisvę, iš tikrųjų yra maištas prieš patį Dievą ir kova dėl tariamai dieviškų, o iš tikrųjų paties žmogaus sugalvotų įsakymų, draudimų, tikėjimo dogmų, dėl žmogaus įvestos tvarkos ir veiklos būdų, kuriuose — kaip ir visuose žmogiškuose dalykuose — išmintis susilieja ir susipina su kvailybe. Jeigu tais dalykais nebūtų abejojama, būtų ignoruojama žmogaus paskirtis. Atmesti švietimą - vadinasi, išduoti patį žmogų.

Vienas svarbiausių švietimo elementų yra *mokslas* be jokių išankstinių prielaidų, mokslas, laisvai tyrinėjantis ir keliantis klausimus, neapribotas jokiais išankstiniais tikslais ir prietarais, išskyrus tam tikrus dorovinio pobūdžio apribojimus, grindžiamus humaniškumo reikalavimais ir draudžiančius, pavyzdžiui, eksperimentuoti su žmogumi.

Girdėjome šūkį: mokslas griauna tikėjimą. Graikų mokslas dar buvo susiliejęs su tikėjimu ir tiko jam nuskaidrinti. Tuo tarpu modernusis mokslas esąs absoliučiai destruktyvus. Jis esąs istoriškai laikinas reiškinys ir ženklinąs lemtingą krizę. Galime tikėtis jo pabaigos ir, kiek pajėgiame, turime ją paspartinti. Toks požiūris grindžiamas abejojimu amžinąja mokslo tiesa. Jis neigia žmogaus orumą, kuris šiandien neįmanomas be mokslinės nuostatos. Jis

sukyla prieš švietimą ir įžvelgia jame tik lėkštą intelektualizmą, bet ne plačius mokslo horizontus. Jis sukyla prieš liberalizmą ir įžvelgia jame tik sustabarėjusį *laissez faire*[10] ir paviršutinišką tikėjimą pažanga, bet ne liberalumo jėgą. Jis sukyla prieš toleranciją kaip beširdį netikinčiojo abejingumą, bet nepastebi visuotinio žmogiškojo ryžto komunikuoti. Trumpai tariant, jis sugriauna žmogaus orumo, pažinimo galios ir laisvės pamatus ir stumia į filosofinės egzistencijos dvasinę savižudybę.

Priešingai tokiai pozicijai, mes esame tikri: nėra jokio tikrumo, jokio proto ir jokio žmogaus orumo be tikrojo moksliškumo ten, kur tradicija ir situacija padaro jį galimą. Jeigu prarandamas mokslas, jo vietą užima sutemos, prieblanda, migloti „gražūs" jausmai ir aklas fanatizmas. Pastatomos sienos, ir žmogus patenka į naują kalėjimą.

Kodėl kovojama prieš švietimą? Neretai šių kovų priežastys - veržimasis į absurdą, paklusnumas žmogui, kuriuo tikima kaip Dievo ruporu. Jos išauga iš aistros nakčiai, nebepavaldžiai dienos įstatymams, tuštumoje statančiai tariamai išganingas oro pilis. Be to, yra nerimas tų, kurie netiki ir trokšta tikėjimo, ir įsikalba jį turį. O valia viešpatauti tikisi žmones padaryti juo klusnesnius, juo aklesnis jų tikėjimas autoritetu, kuris yra viešpatavimo priemonė.

Jeigu remiamasi Kristumi ir Naujuoju Testamentu, šitai visiškai pagrįsta, turint galvoje kai kuriuos tūkstantmečių bažnyčios ir teologijos reiškinius, bet visiškai nepagrįsta, jeigu turimos galvoje pačios biblinės religijos ištakos ir tiesa. Pastaroji išlieka gyva ir tikrajame švietime, ji nuskaidrinama filosofijos, kuri tokiu būdu padeda išsaugoti jos turinį naujojo techninio pasaulio žmogui.

Kad išpuoliai prieš švietimą vis dar atrodo prasmingi, lemia švietimo iškraipymai, kurių atžvilgiu tie išpuoliai yra pateisinami. Iškraipymai atsiranda dėl uždavinių sunkumo. Švietimas sukelia išsilaisvinusio žmogaus, kuris būdamas laisvas jaučiasi atviresnis Dievui, entuziazmą; šis entuziazmas apima kiekvieną naują pabudusį žmogų. Tačiau švietimas tuojau pat gali virsti nepagrįstų pretenzijų suma. Juk Dievas laisvei atsiveria ne vienareikšmiškai, o tik ilgalaikių pastangų slinktyje ir tik akimirkomis, kurios žmogui dovanoja tai, ko jis pats negalėtų išgalvoti. Žmogus ne visada pajėgia pakelti kritiškai nusiteikusio nežinojimo ir budraus pasirengimo įsiklausyti į akimirką naštą. Tai, kas absoliutu, jis norėtų žinoti apibrėžtai.

Atsisakęs tikėjimo, jis atsideda intelektiniam mąstymui, iš kurio be jokio pagrindo laukia tikrumo lemtinguose gyvenimo dalykuose. Kadangi mąstymas to padaryti nepajėgia, šios

pretenzijos gali būti patenkintos tik iliuziškai: čia vieni, čia kiti be galo įvairūs baigtiniai dalykai suabsoliutinami. Kokia nors mąstymo forma laikoma absoliučiu žinojimu. Nutrūksta nuolatinio savęs išbandymo kontinuumas; pakylama į tariamo galutinio tikrumo būseną. Savavališka nuomonė visai atsitiktinai ir priklausomai nuo situacijos pretenduoja į tiesą, tačiau būdama iliuzinė bloškia į naują aklumą. Kadangi tokio švietimo šalininkai teigia, kad galima viską pažinti ir mąstyti pačiam savaime, jis jau yra ne kas kita, kaip savivalė. Tokios nepagrįstos pretenzijos realizuojamos nedisciplinuotu pseudomąstymu.

Šiuos iškraipymus galima įveikti ne atsisakant paties mąstymo, o tik realizuojant visas mąstymo galimybes, jo kritinį ribos suvokimą ir jo visuotinai reikšmingus rezultatus, patikrintus viso pažinimo fone. Tik lygia greta su viso žmogaus saviaukla vykstantis mąstymo tobulinimas gali sukliudyti pseudomąstymui virsti nuodais, o švietimo šviesai — mirties stichija. Kaip tik gryniausias švietimas suvokia, kad tikėjimas yra būtinas. Penkių pamatinių filosofinio tikėjimo principų negalima įrodyti kaip mokslinių tezių. Neįmanoma racionaliai priversti tikėti - nei pasitelkus mokslą, nei filosofiniu būdu.

Neteisingas švietimas klysta manydamas, kad intelektas pats vienas gali pažinti tiesą ir būtį. Intelektas pririštas prie kitabūties. Kaip mokslinis pažinimas, jis pririštas prie patyrimo žiūros. Kaip filosofija, jis susijęs su tikėjimo turiniu.

Tiesa, intelektas mąstydamas gali padaryti akivaizdų, išgryninti ir išskleisti kiekvieną dalyką, tačiau jam jau turi būti duota tai, kas jo nuomonei suteikia objektyvią reikšmę, jo mąstymui — pilnatvę, jo veiklai — prasmę, jo filosofavimui - būtišką turinį. Kur atsiranda tos prielaidos, nuo kurių priklauso mąstymas, visiškai akivaizdu. Jos įsišaknijusios Aprėptyje, iš kurios gauna savo gyvastį. Jei tik Aprėpties galia mumyse išnyksta, mes vis labiau linkstame prie tų penkių neiginių, kuriais byloja mūsų netikėjimas.

Akivaizdžios patirties prielaidas išoriškai suvokiamu pavidalu randame pasaulyje, tikėjimo prielaidas - istorinėje tradicijoje. Tokiu išoriniu pavidalu tos prielaidos yra gairės, į kurias orientuodamiesi surandame tikrąsias prielaidas. Juk šitas išorines prielaidas reikia nuolat tikrinti remiantis ne tokiu intelektu, kuris kaip teisėjas pats žino, kas teisinga, bet tokiu, kuris laiko save priemone; toks intelektas vieną patirtį išbando kita; jis išbando tradicinį tikėjimą tuo pačiu tradiciniu tikėjimu, o sykiu patikrina visą tradiciją, tarsi pažindamas jos

turinį, jį panardindamas į savasties ištakas. Mokslų srityje patirtis pateikia akivaizdžius stebinius, kurių negali atmesti nė vienas, užsiimantis mokslais; filosofijoje suprantantis įsitikrinimas tradicija padeda įsitikrinti tikėjimu.

Įveikti netikėjimą tiesiogiai jį atmetant neįmanoma; tai galima padaryti tik įrodžius tariamo žinojimo racionalių pretenzijų ir racionalizuoto tikėjimo pretenzijų klaidingumą.

Filosofinio tikėjimo tezės bus suprastos neteisingai, jeigu jos bus suprastos kaip tam tikro turinio perdavimas. Juk nė viena tezė nėra nukreipta į kokį absoliutų objektą, o yra konkretėjančios begalybės ženklas. Kai begalybė atsiveria tikėjimui, begaliniai pasaulio pavidalai tampa daugiareikšmėmis šio prado apraiškomis.

Jeigu filosofuojantysis išsako tas tikėjimo tezes, jos tampa tarsi kokiu tikybos analogu. Filosofas neturi piktnaudžiauti savo nežinojimu ir vengti atsakyti. Žinoma, kaip filosofas jis bus atsargus ir nuolat kartos: aš nežinau, aš net nežinau, ar tikiu, tačiau tikėjimas, išsakytas tokiomis tezėmis, man atrodo prasmingas, ir aš galiu ryžtis taip tikėti ir manau, kad turiu jėgų šiuo tikėjimu gyventi. Todėl filosofavimo stichijoje nuolat egzistuoja įtampa tarp neapibrėžto teiginio tariamo neryžtingumo ir realiai apsisprendusios laikysenos.

IX

ŽMONIJOS ISTORIJA*

Jokia realybė nėra svarbesnė mūsų savivokai už istoriją. Ji mums atskleidžia plačiausius žmonijos horizontus, perduoda mums mūsų gyvenimą pagrindžiantį tradicijos turinį, duoda mums mastelius, kuriais matuojame dabartį, išlaisvina mus nuo nesąmoningo prisirišimo prie savo epochos, atveria mums didžiausias žmogaus galimybes ir jo nemirtingus kūrinius. Nieko nėra geresnio, kaip skirti savo laisvalaikį susipažinimui su didžiais praeities darbais ir pamatyti tas negandas, kurios viską pražudė. Ką mes patiriame dabar, geriau suprantame žvelgdami į istorijos veidrodį. Tai, ką mums perduoda istorija, atgimsta mūsų epochoje. Mūsų gyvenimo slinktis nulemta abipusio praeities ir dabarties nuskaidrinimo.

* Šioje paskaitoje iš dalies pažodžiui panaudoti samprotavimai iš mano knygos „Apie istorijos kilmę ir tikslą".

Tik iš artumos, stebint akivaizdžiai, atsigręžus į konkrečius dalykus, mums atsiveria tikroji istorija.

Filosofuodami mes judame abstrakčių samprotavimų stichijoje.

Pasaulio istorija gali atrodyti esanti atsitiktinių įvykių chaosas. Kaip visuma ji daro maišaties įspūdį tarsi koks vandens sūkurys. Ji slenka nuo vieno sąmyšio prie kito, nuo vienos negandos prie kitos, šviesios laimės akimirkos joje išnyra tarsi kokios salos, trumpą laiką neužlietos srovės, o vėliau vėl joje nugrimztančios, ir visa tai - pavartosime Maxo Weberio metaforą - tarsi gatvė, kurią šėtonas grindžia sudužusiomis vertybėmis.

Pažinimas atskleidžia tam tikrą istorinio vyksmo rišlumą, atskirus priežastinius ryšius, pavyzdžiui, techninių išradimų įtaką gamybos būdui, gamybos būdo įtaką visuomenės struktūrai, užkariavimų įtaką tautų struktūrai, karo technikos įtaką karinei organizacijai, pastarosios įtaką valstybės struktūrai ir taip toliau iki begalybės. Nepriklausomai nuo priežastinių ryšių atsiskleidžia tam tikri visuotiniai bruožai, pavyzdžiui, dvasinio gyvenimo stiliaus perimamumas iš kartos į kartą, viena kitą lemiančios kultūrinės epochos, besivystantys didžiuliai uždari kultūriniai dariniai. Spengleris

ir jo sekėjai parodė, kad tokie kultūriniai organizmai išauga iš vitališkai egzistuojančių žmonių masės tarsi kokie augalai iš dirvos, kurie pražysta ir numiršta ir kurių gali būti neribotas skaičius: Spengleris suskaičiavo aštuonis, Toynbee — dvidešimt aštuonis. Tie organizmai arba visai neveikia vienas kito, arba veikia labai silpnai.

Tokiu požiūriu istorija neturi jokios prasmės, jokio vieningumo, jokios struktūros, išskyrus nesuskaičiuojamus priežastinius jungi- nius ir morfologinius pavidalus, panašius į tuos, kuriuos randame gamtoje, tesiskiriančius tik tuo, kad istorijoje juos galima užfiksuoti ne taip tiksliai.

Tačiau istorijos filosofijos uždavinys - ieškoti tokios prasmės, tokio vieningumo ir pasaulio istorijos struktūros, kuri turėtų apimti žmoniją kaip visumą.

Apmeskime pasaulio istorijos schemą.

Žmogus gyveno jau prieš kelis šimtus tūkstančių metų; tai patvirtina kaulų radiniai datuojamuose geologiniuose sluoksniuose. Prieš dešimtis tūkstančių metų gyveno žmonės, anatomiškai visai panašūs į mus; randama įrankių ir tapybos liekanų. Dokumentuose užfiksuota rišli istorija prasideda prieš penkis šešis tūkstantmečius.

Istorija turi keturis pjūvius. *Pirma:* galima tik konstatuoti pirmąjį didelį žingsnį - tai kalbų atsiradimas, įrankių išradimas, ugnies įžiebimas ir jos naudojimas. Tai prometėjiškoji epocha, visos istorijos pamatas, ant kurio atsistojęs žmogus pirmąkart tampa žmogumi, t.y. pakyla virš mums sunkiai įsivaizduojamos tik biologinės egzistencijos. Kada tai buvo, kokių laiko tarpsnių pareikalavo atskiri žingsniai, mes nežinome. Toji epocha turi būti nuo mūsų labai nutolusi, ir ji turėjo trukti žymiai ilgiau negu dokumentiškai užfiksuotas ir, palyginti su ja, nykstamai trumpas istorinis laikotarpis.

Antra: tarp 5000 m. ir 3000 m. pr. Kr. atsirado senovės kultūros Egipte, Mesopotamijoje, prie Indo, šiek tiek vėliau Kinijoje prie Huanghe upės. Tai buvo menkutės šviesos salelės milžiniškame visą planetą apgyvenusios žmonijos vandenyne.

Trečia: apie 500 m. pr. Kr. - tarp 800 m. ir 200 m. - buvo padėti dvasiniai žmonijos pamatai, kurie tebėra jos pagrindas ir šiandien. Jie buvo padėti tuo pačiu metu ir savarankiškai Kinijoje, Indijoje, Persijoje, Palestinoje ir Graikijoje.

Ketvirta: nuo to laiko galima konstatuoti tik vieną visiškai naują, dvasiškai ir materialiai lemtingą, pasaulio istorijai turintį tokią pačią

reikšmę įvykį: tai mokslo ir technikos epocha, užsimezgusi Vakarų Europoje baigiantis viduramžiams, dvasiškai subrendusi septynioliktame amžiuje, pradėjusi plačiai skleistis aštuoniolikto amžiaus pabaigoje ir prieš keletą dešimtmečių ėmusi vystytis nepaprastai sparčiai.

Žvilgtelkime į trečiąjį pjūvį, į 500-uosius metus prieš Kristų. Hegelis teigia: „Visa istorija sueina į Kristų ir juo prasideda. Dievo sūnaus pasirodymas yra pasaulio istorijos ašis". Mūsų laiko skaičiavimas kasdien liudija šią krikščioniškąją pasaulio istorijos struktūrą. Jo trūkumas tas, kad toks požiūris į visuotinę istoriją priimtinas tik tikintiesiems krikščionims. Tačiau net Vakaruose krikščionys savo empirinio istorijos suvokimo nesieja su tuo tikėjimu. Šventąją istoriją krikščionys atskyrė nuo pasaulietinės, nes ji turi visai kitą prasmę.

Pasaulio istorijos ašį - jeigu tokia yra - galima surasti tik pasaulietinei istorijai, empiriškai, kaip faktą, galiojantį visiems žmonėms, neišskiriant nė krikščionių. Tas faktas turi būti įtikinamas tiek Vakarams, tiek Azijai, tiek kitiems žmonėms, netaikant jam tam tikro tikybinio turinio mastelio. Visos tautos turi bendrus istorinės savivokos rėmus. Tokios pasaulio istorijos ašies, atrodo, reikia ieškoti dvasiniame procese, vykusiame 800 - 200 m. pr. Kr.

Tada atsirado žmogus, kuris gyvena mumyse ir šiandien. Šis laikas trumpai vadinamas „ašiniu laiku".

Tuo metu atsitiko kažkas nepaprasto. Kinijoje gyveno Konfucijus ir Laozi, atsirado visos kinų filosofijos kryptys, tuo metu mąstė Mozi, Zhuangzi, Lizi ir daugybė kitų. Indijoje atsirado upanišados, gyveno Buda, buvo išmėgintos visos filosofijos galimybės, pradedant skepticizmu ir baigiant materializmu, sofistika ir nihilizmu, kaip ir Kinijoje; Irane skelbė savo mokslą Zaratustra, piešdamas pasaulio paveikslą kaip gėrio ir blogio kovos areną; Palestinoje pasirodė pranašai, pradedant Eliju, Izaiju, Jeremiju ir baigiant Pakartoto Įstatymo Jozue; Graikija išvydo Homerą, filosofus Parmenidą, Herakleitą, Platoną, tragikus, Tukididą ir Archimedą. Visa, kas siejama su tais vardais, suvešėjo per keletą šimtmečių ir beveik tuo pačiu metu Kinijoje, Indijoje ir Vakaruose visai savarankiškai ir be abipusio sąlyčio.

Šios epochos naujumas pasireiškė tuo, kad žmogus pradėjo suvokti būtį kaip visumą, patį save ir savo ribas. Jis patyrė siaubą pasaulio akivaizdoje ir savo bejėgiškumą. Jis pradėjo kelti radikalius klausimus, prarajos akivaizdoje pradėjo siekti išlaisvinimo ir išganymo. Sąmoningai suvokęs savo ribas, jis iškėlė sau

aukščiausius tikslus. Jis patyrė besąlygiškumą, pasinerdamas į savasties gelmes ir atsiverdamas grynajai transcendencijai.

Buvo išmėgintos prieštaringiausios galimybės. Diskusija, partikuliarizacija, dvasios suskilimas ir visa tai, kaip viena su kita susijusios priešingybės, sukėlė nerimą ir sujudimą, atsidurta prie dvasinio chaoso ribos.

Šioje epochoje buvo suformuluotos pamatinės kategorijos, kuriomis mes mąstome ir šiandien, buvo sukurtos pasaulinės religijos, kuriomis gyvena ir mūsų dienų žmonės.

Šiame vyksme buvo pradėta abejoti iki tol nesąmoningai tikėtais požiūriais, papročiais ir būsenomis. Viskas pateko į verpetą.

Pasibaigė rami ir savaime suprantamais dalykais grindžiama mito epocha. Prasidėjo kova prieš mitą, grindžiama protu ir realia patirtimi, kova dėl vieno transcendentinio Dievo, kova prieš demonus, kova prieš netikrus dievus kaip etinis maištas. Mitai buvo pertvarkyti, buvo atskleista jų gelmė, ir visa tai vyko tuo metu, kai mitas kaip visuma buvo sugriautas.

Žmogus jau nebebuvo užsidaręs savyje. Jis tapo netikras sau pačiam, todėl atviras naujoms, beribėms galimybėms.

Pirmąkart atsirado filosofai. Žmonės rizikuodavo ieškoti atramos savyje kaip individai. Atsiskyrėliai ir klajojantys mąstytojai Kinijoje,

asketai Indijoje, filosofai Graikijoje, pranašai Izraelyje yra susiję, nors ir labai skiriasi savo tikėjimu, orientacijomis ir vidinėmis nuostatomis. Žmogus išdrįso savo vidujybę priešpriešinti visam pasauliui. Jis atrado savyje šaltinį, iš kurio semdamas gyvastį sugebėjo pakilti virš savęs ir pasaulio.

Tuomet buvo suvokta ir istorija. Prasidėjo kažkas nepaprasto, tačiau buvo jaučiama ir žinoma: už nugaros - begalinė praeitis. Dar šio autentiškos žmogaus dvasios pabudimo pradžioje žmogus gyvena prisiminimu, jis suvokia esąs pabaigos ir nuosmukio būsenoje.

Kuriami planai, kaip į savo rankas paimti įvykių eigą, norima atstatyti arba pirmąkart sukurti teisingą dalykų padėtį. Mąstoma, kaip geriau valdyti žmogų, kaip pagerinti žmonių bendrabūvį. Veikla valdoma reformatoriškų idėjų.

Net sociologinė situacija visose trijose teritorijose panaši. Egzistavo daugybė mažų miestų ir valstybėlių, kiekviena jų kovojo su kitomis, tačiau kaip tik tokiomis sąlygomis pasirodė galimas stulbinantis suklestėjimas.

Tačiau epocha, kurioje visa tai išsiskleidė per šimtmečius, anaiptol nėjo pažangos kryptimi. Joje tuo pačiu metu dominavo destrukcija ir radimasis iš naujo. Nebuvo pasiekta jokio tobulumo. Didžiausios galimybės, realizuotos

atskirų žmonių, netapo visuotine lemtimi. Kas iš pradžių buvo judėjimo laisvė, galų gale virto anarchija. Kai išsisėmė epochos kūrybinės galios, visuose trijuose kultūriniuose regionuose įsiviešpatavo niveliacija ir idėjų sustabarėjimas. Nepakeliama tapusi netvarka sukėlė naujų ryšių troškulį ir poreikį atkurti ramybės būseną.

Pabaiga visų pirma turėjo politinį pobūdį. Iškilo didžiulės, visa apimančios imperijos beveik tuo pačiu metu Kinijoje (Qin Shihuang), Indijoje (Maurijų dinastija) ir Vakaruose (helenistinės valstybės ir Imperium romanum). Chaosą visur išstūmė planinga techninė ir organizacinė tvarka.

Žmonijos dvasinis gyvenimas iki pat mūsų dienų nulemtas ašinio laiko. Kinijoje, Indijoje ir Vakaruose buvo dedamos pastangos jį restauruoti — renesansai. Nuolat atsiranda naujų didingų dvasios kūrinių, tačiau ir jie yra įkvėpti ašinio laiko idėjų.

Taigi didžioji istorijos slinktis yra tokia: nuo žmogaus atsiradimo ir didžiųjų senovės civilizacijų iki ašinio laiko ir jo padarinių, kūrybiškai veikusių iki pat mūsų dienų.

Šiuo metu - galima spėti - prasidėjo antroji istorijos slinktis. Mūsų mokslo ir technikos epocha yra tarsi naujoji pradžia, lygintina tik su pirmųjų įrankių išradimais ir ugnies panaudojimu.

Remdamiesi analogija, galime spėti: mes išbandėme institucijas, analogiškas didžiosioms senovės civilizacijoms, tokioms kaip Egiptas, į kurį kaip į darbo koloniją su panieka žiūrėjo žydai ir iš kurio jie iškeliavo, ieškodami naujosios tėvynės. Galbūt žmonija, išbandžiusi tokias gigantiškas institucijas, žengia naujo, dar tolimo, nematomo ir neįsivaizduojamo ašinio laiko link, kur žmogus taps tikruoju žmogumi.

Tuo tarpu dabar mes gyvename siaubingų katastrofų epochoje. Atrodo, kad visa, kas paveldėta, turi būti sunaikinta, tačiau naujo statinio apmatai regimi labai neryškiai.

Nauja yra tai, kad mūsų epochos istorija pirmąkart tapo pasaulio istorija. Palyginti su dabartine Žemės rutulio vienybe, kurią užtikrina susisiekimo priemonės, ankstesnioji istorija yra tik lokalinių istorijų agregatas. Tai, kas anksčiau buvo vadinama istorija, pasibaigė. Penki tūkstantmečiai skiria šimtus tūkstančių metų trukusį priešistorinį Žemės rutulio apgyvendinimą nuo šiandien prasidedančios pasaulio istorijos. Tie tūkstantmečiai, palyginti su ankstesnėmis žmogaus egzistencijos epochomis ir ateities galimybėmis, yra tik trumpa akimirka. Ta istorija buvo tik tarsi koks žmonijos susitelkimas pasaulio istorijos akcijai, tarsi techninių priemonių paruošimas kelionei. Mes stovime kaip tik pradžioje.

Mes privalome orientuotis būtent į tokius horizontus, kai tik į savo epochą pradedame žvelgti pro tamsius akinius, o visą žmonijos istoriją norime laikyti neteikiančia jokios vilties. Mes galime tikėti žmogaus ateities galimybėmis. Trumparegiui viskas šiandien atrodo niūriai, toliaregiui - ne. Kad tuo įsitikintume, privalome remtis visos pasaulio istorijos mastais.

Mes galime juo atkakliau tikėti ateitimi, juo aktyviau veikiame dabartyje, juo aktyviau ieškome tiesos ir žmogaus būties perspektyvų.

Jeigu keliamas *istorinės prasmės* klausimas, tie, kurie tiki istorijos tikslingumu, linkę tą tikslą ne tik abstrakčiai mąstyti, bet ir planingai įgyvendinti.

Tačiau mes pasijuntame bejėgiai, kai tik norime įgyvendinti totalinius planus. Išdidūs diktatorių planai, paremti tariamu istorijos kaip visumos pažinimu, žlunga sukeldami katastrofas. Atskirų žmonių planai sužlunga arba tampa visai netikėtų ir neplanuotų kontekstų dalimi. Istorijos eiga atrodo arba kaip girnos, prieš kurias niekas negali atsilaikyti, arba kaip prasmė, nepasiduodanti vienareikšmei interpretacijai, atsiskleidžianti nelauktais įvykiais, visada daugiaprasmė, nepažini ir nepatikima.

Jeigu tokia prasme laikysime šiame pasaulyje pasiekiamą galutinę laimingos egzistenci-

jos būseną, ankstesnėje istorijoje jai analogijų nesurasime. Priešingai, žmonijos istorija, kaip menkų laimėjimų ir totalinių destrukcijų chaotiška slinktis, tokią prasmę daro neįtikinamą. Į klausimą dėl istorijos prasmės negalima rasti atsakymo, kuris tą prasmę sutapatintų su tikslu.

Kiekvienas tikslas yra fragmentiškas, negalutinis, senstantis. Visuotinę istoriją konstruoti kaip vienkartinio apsisprendimo vyksmą - vadinasi, ignoruoti tai, kas esmingiausia.

Ko Dievas nori iš žmogaus? Galbūt galimas toks neapibrėžtas vaizdinys: istorijoje atsiskleidžia tai, kas žmogus yra, kas jis gali būti, kas jis bus ir ką jis sugeba. Net didžiausia grėsmė yra žmogui iškeltas uždavinys. Didžiausios žmogaus galimybės neturi būti matuojamos tik saugumo masteliais.

Tokiu atveju istorija yra kažkas daugiau: ji yra Dievo atsivėrimo vieta. Dievo būtis atsiveria žmogui, esančiam kartu su kitais žmonėmis. Juk Dievas istorijoje apsireiškia ne kokiu vieninteliu, išskirtiniu pavidalu. Kiekvienas žmogus turi galimybę tiesiogiai atsiverti Dievui. Istorijos įvairovėje turi teisę reikštis ir tai, kas nepakeičiama, unikalu.

Kai prasmės vaizdinys toks miglotas, turime pripažinti: aš nieko negaliu tikėtis, jeigu laukiu, kad žemėje bus pasiekta tobula apčiuo-

piamos laimės būsena, savotiškas rojus žemėje, ir galiu tikėtis visko, jeigu pasineriu į žmogaus būties gelmę, kurią atveria tikėjimas Dievu. Negaliu nieko tikėtis, jeigu laukiu, kad tai ateis iš šalies, ir galiu tikėtis visko, jeigu pasitikiu transcendencijos pradu.

Tikslą, kuris nėra galutinis istorijos tikslas, bet yra didžiausių žmogaus būties galimybių realizacijos sąlyga, formaliai galima apibrėžti taip: tai *žmonijos vienybė*.

Tokios vienybės negalima pasiekti racionaliai, remiantis visuotiniu mokslu. Juk mokslas garantuoja tik intelekto, o ne visos žmogaus būties vienybę. Vienybės negalima grįsti visuotine religija, kuri būtų vieningai priimta kokiuose nors religiniuose kongresuose. Ji negali būti grindžiama sveiko proto konvencijomis, pateiktomis visiems suprantama kalba. Vienybė gali būti pasiekta tik pasinėrus į istorinio vyksmo gelmę, tačiau ne kaip bendras, visiems žinomas dalykas, o tik beribėje komunikacijoje tarp istoriškai skirtingų individų, užmezgančių dialogą mylinčios kovos stichijoje.

Tokio žmogaus verto dialogo prielaida yra būsena, kurioje nėra prievartos. Visai realu, kad tokią būseną gali pasiekti susivienijusi žmonija, spręsdama savo empirinės egzistencijos problemas, ir daugelis jau dabar šito siekia. Tokios vienybės tikslas, susijęs tik su pa-

čiais žmogaus egzistencijos pagrindais ir visiškai nereikalaujantis bendro, visuotinio tikėjimo, atkaklios dvasinės kovos požiūriu nėra visiškai utopiškas ir gali būti realizuotas politinės kovos stichijoje, susidarius atitinkamoms situacijoms.

Tokios vienybės sąlyga yra visiems priimtina politinė forma, nes ji sukuria geriausias galimybes visiems vienodai realizuoti laisvę. Šitokia forma, iš dalies įgyvendinta ir giliai apmąstyta tik Vakaruose, yra teisinė valstybė, pagrįsta rinkimais ir įstatymais ir įgalinanti įstatymus keisti tik legaliai. Tokioje valstybėje kovojama už teisėtumą, už viešąją nuomonę, už tai, kad kuo didesnis skaičius žmonių kuo geriau orientuotųsi situacijoje ir ją suprastų, gaudami reikiamą informaciją.

Pagal teisinius principus sutvarkytame pasaulyje baigtųsi karai ir jokia valstybė nebeturėtų absoliutaus suverenumo, kuriuo disponuotų tik žmonija, veikianti per savo teisinius organus.

Bet jeigu humaniškumas siekia komunikacijos ir atmeta prievartą nors ir netobulos, tačiau nuolat tobulėjančios teisinės tvarkos labui, nereikia manyti, kad čia mums gali padėti naivus optimizmas, vienareikšmiškai tikintis šviesia ateitimi. Mes turime dingstį manyti veikiau priešingai.

Žvelgdamas į save, kiekvienas mato egoizmą, nenorą skaidriai save suvokti, sofistiką, kuri net piktnaudžiauja filosofija, mato priešiškumą vietoj komunikacijos, valdžios ir prievartos godulį; jis mato masių svaiginimąsi karine isterija, aklą jų tikėjimą pergale, laukinį, viskam pasirengusį, mirtį niekinantį avantiūrizmą; ir priešingai, jis mato menką masių ryžtą aukotis, tausoti, kantriai ir blaiviai siekti stabilios situacijos; matome aistras, beveik be kliūčių skinančias sau kelią už dvasios kulisų.

Visai nepriklausomai nuo žmogaus charakterio bruožų mes matome neįveikiamą visų institucijų neteisingumą, regime susiklostant situacijas, kurioms nedaro įtakos teisingumas, ir visa tai arba dėl gyventojų skaičiaus didėjimo ar dėl jų pasiskirstymo, arba dėl to, kad tik dalis turi tai, ko trokšta visi, tačiau ko neįmanoma lygiai padalyti.

Todėl riba, ties kuria kokiu nors pavidalu vėl prasiveržia prievarta, atrodo beveik neperžengiama. Vėl iškyla klausimas, kas valdo pasaulį - Dievas ar šėtonas? Bet vis dar išlieka niekuo nepagrindžiamas tikėjimas, kad galų gale net šėtonas tarnauja Dievui.

Kai mes, atsiskyrę nuo kitų, matome, kad mūsų gyvenimas išsibarsto į tuščias akimirkas, kad jis yra valdomas atsitiktinumų ir mums nepavaldžių įvykių, stovėdami istorijos,

kuri, atrodo, artėja prie pabaigos ir grasina palikti tik chaosą, akivaizdoje mes esame priversti pakilti virš istorijos.

Tačiau mes privalome aiškiai suvokti savo epochą ir savo situaciją. Šiuolaikinė filosofija negali egzistuoti nesuvokdama savo priklausomybės nuo laiko ir konkrečios vietos. Tačiau nors esame priklausomi nuo epochos sąlygų, privalome filosofuoti remdamiesi ne šitomis sąlygomis, o kaip visada remdamiesi Aprėptimi. Savo galimybių mes negalime matuoti savo epocha ir neturime jai pasiduoti; priešingai, apmąstydami savo epochą, privalome prasiveržti ten, kur galime gyventi įsišakniję gelmėje.

Nedera sudievinti istorijos. Nebūtina pripažinti bedieviškus žodžius, kad pasaulio istorija yra pasaulio teismas. Ji nėra paskutinis prieglobstis. Pralaimėjimas nėra joks argumentas prieš tiesą, kurios pagrindas - transcendentinis. Pasisavindami istoriją, mes ją įveikiame ir išmetame inkarą amžinybėje.

X

FILOSOFUOJANČIO ŽMOGAUS NEPRIKLAUSOMYBĖ

Žmogaus nepriklausomybę neigia visi totalitarizmai, ar tai būtų religinis tikėjimas, pretenduojantis disponuoti visiems vienoda tiesa, ar tai būtų valstybė, visus žmones paverčianti politinio aparato statybine medžiaga ir net laisvalaikio užsiėmimus pajungianti vienai ideologinei linijai. Šiandien atrodo, kad nepriklausomybė tyliai nyksta, nes egzistencija yra užliejama to, kas tipiška, įprasta ir savaime suprantama.

Tuo tarpu filosofuoti - tai bet kokiomis sąlygomis grumtis už savo vidinę nepriklausomybę. Kas yra toji vidinė nepriklausomybė?

Nuo vėlyvosios antikos laikų išliko filosofo kaip nepriklausomo žmogaus vaizdinys. Šis vaizdinys turi daug bruožų. Filosofas yra nepriklausomas, nes, pirma, jis neturi poreikių, jis laisvas nuo žemiškų gėrybių troškulio, nuo

instinktų viešpatavimo, jis gyvena asketiškai; antra, nes jis bebaimis, atsikratęs religinių vaizdinių netiesos; trečia, nes jis nedalyvauja nei politikoje, nei valstybės gyvenime, jis gyvena saugioje ramybėje, niekuo nesusaistytas, kaip pasaulio pilietis. Kiekvienu atveju tas filosofas tiki suradęs absoliučiai nepriklausomą tašką, atramą anapus visų dalykų, todėl yra nesutrikdomas ir tvirtas.

Tokiu filosofo vaizdiniu buvo žavimasi, tačiau ir nepasitikima. Iš tikrųjų daugelis filosofų parodė, kad jie yra nepriklausomi nuo skurdo, šeimos, profesijos, politinio gyvenimo, kad laimė nebūtinai turi būti lemiama išorinių dalykų ir yra ne kas kita, kaip laikinumo suvokimas ir abejingumas likimo smūgiams. Tačiau daugelis tų filosofų taip pat pademonstravo didžiulę savimeilę, valdžios troškimą, išdidumą bei tuštybę, abejingumą žmogui ir bjaurų priešiškumą kitiems filosofams. Ir visi jie buvo dogmatikai. Si nepriklausomybė buvo tokia negryna, kad ji kartais pasirodydavo esanti nesuvokta ir komiška priklausomybė.

Tačiau šie filosofai greta biblinės religijos atvėrė galimos nepriklausomybės šaltinį. Bendravimas su šiais filosofais pažadina ryžtą būti nepriklausomam gal kaip tik tuo, kad matai, jog žmogus negali rasti atramos izoliuodamasis. Toji tariama absoliuti laisvė tuojau pat

virsta kitokia priklausomybe: išoriškai tai priklausomybė nuo pasaulio, kurio pripažinimo siekiama, vidujai - priklausomybė nuo aistrų. Vėlyvosios antikos filosofų keliu niekur nenueisime. Nors kai kurie iš jų didūs, grumdamiesi dėl laisvės jie sukūrė sustabarėjusias figūras ir lėkštas kaukes.

Mes matome, kad nepriklausomybė virsta savo priešingybe, jeigu ji save suabsoliutina. Ne taip lengva pasakyti, kaip mes galime grumtis dėl nepriklausomybės.

Nepriklausomybė be galo dviprasmiška. Štai pavyzdžiai.

Filosofija, visų pirma kaip metafizika, konstruoja minties žaidimus, tarsi kokias mąstymo figūras, virš kurių iškyla jas kuriantis mąstytojas, nes jo galimybės neribotos. Tuojau pat kyla klausimas: ar žmogus yra savo minčių viešpats, nes juk jis netiki Dievu ir, nesusijęs su jokiu pagrindu, gali kurti ir žaisti savavališkai, pats sau nustatydamas žaidimo taisykles ir jomis žavėdamasis; ar priešingai, kadangi jis susijęs su Dievu, jis turi pakilti virš savo kalbos, į kurią įvelka ir kuria įformina tai, kas - kaip absoliuti būtis — niekada negali per kalbą pasireikšti adekvačiai, todėl reikalauja begalinių permainų?

Šiuo atveju filosofuojančio žmogaus nepriklausomybė pasireiškia tuo, kad jis savo min-

čių nepaverčia dogmomis ir nėra joms pavaldus, bet tampa savo minčių viešpačiu. Tačiau būti savo minčių viešpačiu — dviprasmiškas dalykas: tai gali būti plevenimas savivalėje arba ryšys su transcendencija.

Kitas pavyzdys: kad įgytume nepriklausomybę, Archimedo taško mes ieškome anapus pasaulio. Tai teisingas žingsnis, tačiau lieka klausimas: ar tas Archimedo taškas yra egzistavimas anapus visko, kas yra, absoliučiai nepriklausomą žmogų padarantis tarsi kokia dievybe, ar tas taškas yra toji transcendentinė vieta, kur jis autentiškai susitinka su Dievu ir patiria savo unikalią bei tobulą priklausomybę, kuri jį padaro nepriklausomą nuo pasaulio?

Dėl tokios dviprasmybės nepriklausomybė, užuot padėjusi realizuoti autentiškąją savastį ir istorinės būties pilnatvę, bemat gali virsti nieko neįpareigojančiu „o galima ir kitaip". Tada savastis pražūva, kaskart susitapatindama su vis naujais vaidmenimis, į kuriuos tarpais įsigyvena. Tokia iliuzinė nepriklausomybė, kaip ir kiekviena regimybė, įgyja be galo įvairius pavidalus. Pavyzdžiui, galima estetiškai mėgautis visais dalykais, nesukant galvos, ar tai žmonės, žvėrys ar akmenys, galima mėgautis net su tokia vizijos galia, tarsi būtų atgimęs mitinis pasaulio suvokimas; tačiau tai „numirėlio su atviromis akimis" žvilgsnis, nes jis nė-

ra nulemtas egzistencinio apsisprendimo ir nors skatinamas ryžto statyti į pavojų gyvybę, bet nepajėgia įsitvirtinti tame, kas besąlygiška. Nejautrus prieštaravimams bei absurdams, genamas beribio troškimo išvysti vis ką nors naujo, toks žmogus, pavaldus epochos prievartai, stengiasi gyventi taip, kad tą prievartą patirtų kuo mažiausiai ir kad jo valia bei patirtis būtų maksimaliai nepriklausomos; jis gyvena taip, kad apsuptas prievartos išsaugotų vidinę laisvę, o gyvenimo apogėjumi laiko pamatytų dalykų išraišką, todėl būtį sutapatina su kalba.

Tokia neįpareigojanti nepriklausomybė labai nenorėtų pažvelgti sau į akis. Smaginimasis vizijomis intensyvina būties žavesį. Atrodo, kad tokiam mitiniam mąstymui, kuris yra savotiška spekuliatyvinė poezija, atsiveria pati būtis.

Tačiau būtis neatsiveria pasyviai vizijai. Nepakanka net, atrodytų, tokių rimtų vienišojo vizijų, ezoterinių posakių, jaudinančių vaizdų - visos tos diktatoriškos pranašų ir išminčių kalbos.

Pasidavus iliuzijai, kad įmanoma disponuoti pačia būtimi, galima dėti pastangas užmiršti save patį kaip žmogišką būtybę. Būties miražuose ištirpsta pats žmogus, tačiau šituose miražuose visada glūdi paskata sugrįžti atgal, jeigu tik slaptas nepasitenkinimas paakina at-

gauti tikrąją rimtį, kuri pabunda tik egzistencinę akimirką. Taip įveikiama ta pražūtinga nuostata spoksoti į tai, kas yra, ir daryti viską, kas galima.

Kata neįpareigojančios nepriklausomybės sritis - mąstymas apie bet ką. Neatsakingas žaidimas priešybėmis duoda galimybę pagal poreikį pasirinkti bet kokią poziciją. Tinka visi metodai, tačiau nė vienas nerealizuojamas nuosekliai. Žmogaus galvosena nemoksliška, tačiau jis nutaiso mokslinčiaus miną. Toks plepys nuolat mainosi, jis neapčiuopiamas lyg Protėjas[11], iš tikrųjų jis nieko nepasako, tačiau atrodo taip, tarsi žadėtų kažką nepaprasto. Miglotos užuominos, kuždėjimas, paslaptingumo kaukė prie jo traukia. Tačiau su juo neįmanoma tikrai diskutuoti, tegalima plepėti apie įvairiausias žavingas įdomybes. Galima tik viena: kartu su tokiu žmogumi ištirpti betikslėje iliuzinio jausmingumo tėkmėje.

Neįpareigojanti nepriklausomybė gali pasireikšti abejingumu nepakeliamu tapusiam pasauliui.

Mirčiai esu abejingas. Šiaip ar taip, ji ateis. Ko jaudintis?

Gyvenama vitalinių galių malonumais arba jų praradimo skausmu. Natūralistinė savitaiga reikalauja jausti ir gyventi taip, kaip įprasta. Atsisakoma maišto. Nėra nieko, dėl ko bū-

tų verta gyventi. Galima meilės šiluma, tačiau ją nuneša laikas, nuolat tekantis, absoliučiai nepastovus. Nėra nieko besąlygiško.

Gyvenama naiviai, netrokštama nieko nepaprasto nei veikloje, nei gyvenime. Daroma tai, ko reikalaujama ar ką, kaip atrodo, pridera daryti. Visokia patetika išjuokiama. Kasdieniame bendravime žmogus pasirengęs padėti.

Toks žmogus nebeturi jokio horizonto, nebeatsiveria nei tolumai, nei praeičiai, nei ateičiai, jis nieko nebelaukia, o gyvena tik šia akimirka.

Įvairūs iliuzinės nepriklausomybės pavidalai, kurie gali mus patraukti, daro įtartiną pačią nepriklausomybę. Viena nekelia abejonių: kad įgytume tikrąją nepriklausomybę, privalome aiškiai suvokti ne tik tas dviprasmybes, bet ir visokios nepriklausomybės ribas.

Absoliuti nepriklausomybė neįmanoma. Mąstydami esame pririšti prie žiūros, kuri turi būti mums duota, gyvendami esame pririšti prie kitų, su kuriais vieni kitiems padėdami tegalime gyventi. Kaip savastis, mes susiję su kita savastimi, su kuria komunikuodami atrandame pačius save. Nėra jokios izoliuotos laisvės. Kur egzistuoja laisvė, ten ji grumiasi su nelaisve, kurią visiškai įveikusi, pašalinusi visas kliūtis ji pati būtų pasmerkta išnykti.

Todėl esame nepriklausomi tik tada, kai kartu susyjame su pasauliu. Netikra tokia nepriklausomybė, kurią įgyju apleisdamas pasaulį. Būti nepriklausomam pasaulyje yra ne kas kita, kaip tam tikras santykis su pasauliu: būti greta jo ir kartu greta jo nebūti, būti kartu ir jame, ir už jo. Didžiųjų mąstytojų tezės nors ir skiriasi savo prasme, tačiau turi kai ką bendro.

Turėdamas galvoje įvairius potyrius, malonumus, laimės ir nelaimės akimirkas, Aristipas[12] sako: aš turiu, nesu turintis; iš tų, kurie neišvengiamai turi dalyvauti žemiškajame gyvenime, Paulius reikalauja: turėkite, tarsi neturėtumėte; Bhagavatgytoje sakoma: atlikti darbą, tačiau nesiekti jo vaisių; Laozi teigia: veiksmas per neveiklumą. Šios nemirtingos filosofinės tezės gali būti interpretuojamos iki begalybės. Šiuo atveju mums pakaks konstatuoti, kad tai yra būdai, kuriais išreiškiama vidinė nepriklausomybė. Mūsų nepriklausomybė nuo pasaulio yra neatskiriama nuo tam tikro priklausomybės nuo pasaulio būdo.

Kitas nepriklausomybės ribotumas reiškiasi tuo, kad suabsoliutinta ji paneigia pati save.

Nepriklausomybė negatyviai buvo apibūdinta kaip laisvė nuo baimės, kaip abejingumas laimei ir nelaimei, kaip kontempliatyvaus mąstymo ramybė, kaip nepavaldumas jaus-

mams ir instinktams. Tačiau tai, kas čia yra nepriklausoma, yra tik abstraktaus Aš atsitiktinė būsena.

Nepriklausomybės turinys neišplaukia iš jos pačios. Tai nėra polinkio, vitališkumo ar rasės jėga, nei valia viešpatauti, nei savęs sukūrimas.

Filosofavimas išauga iš pasaulyje įsišaknijusios nepriklausomybės, kuri sutampa su absoliučia priklausomybe nuo transcendencijos. Tariama, niekuo nesusaistyta nepriklausomybė tuojau pat virsta tuščiu, t.y. formalistiniu, mąstymu be turinio, be idėjos, be egzistencinio pagrindo. Tokia nepriklausomybė visų pirma virsta kaprizų valdomu neigimu. Jai nieko nereiškia viskuo abejoti, to abejojimo nesaistant jokia įpareigojančia galia.

Priešinga radikalios Nietzsche's tezės prasmė: tik jei nėra jokio Dievo, žmogus tampa laisvas. Jei yra Dievas, žmogus nebeauga, nes nuolat tarsi įsilieja į Dievą lyg neužtvenktas vanduo, prarandantis savo jėgą. Tačiau tą pačią metaforą galima aiškinti priešingai negu Nietzsche: tik žvelgdamas į Dievą žmogus išauga, užuot lyg neužtvenktas vanduo nutekėjęs į vitalinio gyvenimo menkystę.

Trečias mūsų galimos nepriklausomybės ribotumas susijęs su žmogaus būties pamatine sąranga. Kaip žmonės, mes nuolat patenkame

į klystkelius, iš kurių negalime rasti išeities. Vos pabudus sąmonei, mus tuojau pat apninka iliuzijos.

Biblija šį dalyką aiškina mistiškai, gimtąja nuodėme. Hegelio filosofijoje didingai atskleistas žmogaus susvetimėjimas. Kierkegaard'as įspūdingai atskleidžia mumyse glūdintį demoniškumą, dėl kurio puolama į neviltį ir užsidaroma savyje. Sociologijoje tiesmukiau kalbama apie mums viešpataujančias ideologijas, o psichologijoje - apie mus valdančius kompleksus.

Ar mes galime tapti visų sublimacijų, užmaršumo, saviapgaulės ir iškreiptų pažiūrų šeimininkais, kad pasiektume tikrąją nepriklausomybę? Paulius parodė, kad mes nepajėgiame būti iš tikrųjų geri. Juk be žinojimo doras elgesys neįmanomas, bet jeigu aš žinau, kad mano elgesys doras, jau pasikeliu į puikybę ir savimi patenkintą tikrumą. Kantas parodė, jog dorai elgdamiesi vadovaujamės slaptu motyvu, kad toks elgesys ne per daug kenktų mūsų laimei, ir tuo tą elgesį suteršiame. Tokio radikalaus mumyse slypinčio blogio mes negalime įveikti.

Mūsų nepriklausomybė pati reikalinga paramos. Mes galime tik stengtis ir privalome tikėti, kad - be jokio tikrumo pasaulyje - iš vidaus mes gausime nesuvokiamą pagalbą, kuri išvaduos mus nuo visų iškraipymų. Mūsų ga-

lima nepriklausomybė visada yra priklausomybė nuo transcendencijos.

Kaip galima apibūdinti dabarties filosofavimo nepriklausomybę?

Nepriskirti savęs jokiai filosofinei mokyklai, jokios objektyvios tiesos nelaikyti išskirtine ir vienintele, valdyti savo mintis:

- nekaupti filosofijos kaip turimų žinių kiekio, bet pasinerti į filosofavimą kaip į judėjimą;
- grumtis už tiesą ir žmogiškumą besąlygiškoje komunikacijoje;
- išsiugdyti sugebėjimą mokytis iš praeities ją perimant, įsiklausyti į amžininkų balsą, būti atviram kiekvienai galimybei;
- išliekant savimi, pasinerti į savo istoriškumą, į savo ištakas, į tai, ką esu padaręs, įsisąmoninti, kas aš buvau, kas galėjau būti ir kas man yra duota;
- iš savo istoriškumo nuolat išsiveržti į visuotinį žmogaus istoriškumą ir taip tapti pasaulio piliečiu.

Mes beveik nebetikime tokiu filosofu, kuris viskam abejingas, nebetikime stoiko ramybe, nebetrokštame net nepajudinamo tvirtumo, nes juk pati būtis, bloškianti mus į aistrą ir baimę, į ašaras ir džiaugsmą, leidžia mums patirti tai, kas yra iš tikrųjų. Todėl tik išsilaisvindami iš emocijų pančių, o ne jas sunaikindami mes tampame savimi. Todėl privalome ryžtis rizikuoti

būti tik žmonėmis ir sykiu daryti tai, ką galime, kad taip pasiektume mūsų nepriklausomybės pilnatvę. Tada galėsime kentėti nedejuodami, neteksime vilties, bet nepražūsime, būsime sukrėsti, bet nepalaužiami, tada mus išaukštins mūsų įgyta vidinė nepriklausomybė. Tačiau filosofavimas yra ne nepriklausomybės turėjimas, o jos mokykla.

XI

FILOSOFINIS GYVENIMO BŪDAS

Jei nenorime, kad mūsų gyvenimas butų prarastas, išbarstytas, turime jame susikurti tam tikrą tvarką. Kasdienybėje jį turi palaikyti atvirumas Aprėpčiai, jis turi būti vientisa darbo ir didžiųjų akimirkų pilnatvė; nuolat kartodamasis, jis turi siekti gelmės. Tada net kaip monotoniško darbo slinktis gyvenimas bus apgaubtas nuotaikos, atviros tam tikrai prasmei. Tada mes jausimės saugūs, atsiverdami pasauliui ir sau, tada turėsime šaknis gyvenime ir istorijoje, kuriai esame pavaldūs, nieko neužmiršdami ir išsaugodami ištikimybę.

Tokią tvarką atskiram žmogui gali duoti pasaulis, kuriame jis gimė, ar bažnyčia, formuojanti ir įdvasinanti tiek didžiuosius žingsnius nuo gimimo iki mirties, tiek mažuosius žingsnius kasdienybės keliu. Tada individas spontaniškai atsiveria tam, su kuo susiduria savo

aplinkoje. Kitaip yra griūvančiame pasaulyje, kuriame vis mažiau tikima tradicija, kuris egzistuoja tik kaip išorinė tvarka be simbolių ir transcendencijos, kuris išsekina sielą ir nebepatenkina žmogaus; o ten, kur toks pasaulis žmogų išlaisvina, jis palieka jį sau pačiam, blokšdamas į goslumą ir nuobodulį, i baimę ir abejingumą. Tada individui belieka pasikliauti tik pačiu savimi. Gyvendamas filosofiškai, savo jėgomis jis bando susikurti tai, ko jam neduoda aplinka.

Filosofinio gyvenimo būdo troškulys kyla iš tamsos, į kurią nublokštas individas, iš praradimo, kurio ištiktas jis, nebegalėdamas mylėti, tarsi spokso į tuštumą, iš savimaršos, kuriai ji pasmerkia rutina, kai jis staiga atsipeikėja, išsigąsta ir klausia savęs: kas esu, ką praradau, ką turiu daryti?

Tokią savimaršą skatina techninis pasaulis. Sutvarkytas pagal laikrodį, suskaldytas į bukinančius arba beprasmiškus darbus, vis mažiau patenkinančius žmogų kaip žmogų, jis atveda prie tokios ribos, kai žmogus jaučiasi esąs mašinos dalis, kuri pakaitomis įmontuojama tai šen, tai ten, o pati savaime nieko nereiškia ir nieko negali imtis. Ir kai tik jis pradeda atsipeikėti, šio pasaulio kolosas vėl jį įtraukia į viską sumalantį tuščio darbo ir tuščių laisvalaikio linksmybių mechanizmą.

Tačiau polinkis užsimiršti apskritai būdingas žmogui. Reikia jo atsikratyti, kad neprarastum savęs ištirpdamas pasaulyje, įpročiuose, banalybėse ir kasdienybės keliuose.

Filosofavimas yra ryžtas atsiverti ištakoms, sugrįžti į save ir, kiek leidžia jėgos, suaktyvinti save vidiniais veiksmais.

Tiesa, kasdienėje egzistencijoje visų pirma tenka atlikti realias užduotis, nusilenkti dienos reikalavimams. Tačiau tuo nepasitenkinti, o, priešingai, į kasdienį darbą ir smulkių tikslų vaikymąsi žvelgti kaip į savimaršos kelią ir visa tai patirti kaip praradimą ir kaltę - štai kas yra trokšti filosofinio gyvenimo būdo. Be to, labai svarbu rimtai žiūrėti į tai, ką patiri drauge su kitais žmonėmis, į laimę ir skausmą, į sėkmę ir nesėkmę, į sielos sutemas bei sumaištį. Neužsimiršti, neišsisukinėti, bet suaktyvinti visą savo vidujybę, nelikti abejingam, bet apmąstyti — štai koks yra filosofinis gyvenimo būdas.

Yra du jo keliai: mąstanti *meditacija* vienatvėje ir abipusiškai suprantanti, abipusiškai veikianti, abipusiškai kalbanti, abipusiškai tylinti *komunikacija* su žmonėmis.

Mums, žmonėms, nepamainomos yra kasdienės gilaus susimąstymo akimirkos. Mes įsitikriname savimi, kad išsibarstydami kasdienybėje neprarastume sąlyčio su absoliutu.

Tai, kam religijose tarnauja kultas ir malda, filosofijoje atitinka sąmoningas susikaupimas, atsigręžimas į pačią būtį. Tai turime daryti tuo metu, kai nusigręžiame nuo pasaulio tikslų, tačiau nejaučiame tuštumos, bet susiliečiame su tuo, kas esminga. Tai gali būti rytas, vakaras arba atokvėpio akimirkos.

Filosofinis susimąstymas, skirtingai nuo kultinio, neturi švento objekto, šventos vietos ir nusistovėjusios formos. Jo vyksmo tvarka netampa taisykle, bet lieka laisvai kintančia galimybe. Filosofinis susimąstymas, skirtingai nuo kultinės bendruomenės, realizuojamas vienatvėje.

Koks gali būti tokio susimąstymo turinys?

Pirma, tai refleksija. Aš prisimenu, ką per dieną padariau, ką mąsčiau ir jaučiau. Patikrinu, kas buvo neteisinga, kur buvau nesąžiningas pačiam sau, kur išsisukinėjau, kur buvau nenuoširdus. Matau, kur pritariu sau ir kur galėčiau tobulėti. Aš apmąstau, kaip save kontroliuosiu ir ko laikysiuos visą dieną. Aš vertinu save, apžvelgdamas ne man nepasiekiamą savo būties visumą, o savo atskirus poelgius, aš randu principus, kuriais noriu vadovautis, galbūt fiksuoju žodžius, kuriuos norėčiau ištarti apimtas pykčio, nevilties, nuobodulio ar patyręs kitokį praradimą lyg kokius burtažodžius, kurie padėtų man susitvardyti (pavyzdžiui, neprarasti saiko, galvoti apie ki-

tus, laukti, Dievas yra). Aš mokausi iš tradicijos, kuri eina nuo pitagorininkų per stoikus ir krikščionis iki Kierkegaard'o ir Nietzsche's, reikalaudama savirefleksijos ir jos neužbaigtumo bei beribių galimybių klysti patirties.

Antra, tai transcenduojantis susimąstymas. Filosofinio minties judėjimo stichijoje aš įsitikrinu autentiškąja būtimi, dievybe. Poezijoje ir mene aš skaitau būties šifrus. Stengiuosi juos suprasti filosofiškai apmąstydamas. Stengiuosi įsitikrinti tuo, kas pačiame laike yra amžina ir antlaikiška, bandau prisilytėti prie savo laisvės prado, o per jį - prie pačios būties, bandau prasiskverbti tarsi į kokio man ir kūrėjui bendro žinojimo pagrindą.

Trečia, mes apmąstome tai, *ką reikia veikti šią akimirką.* Savojo gyvenimo žmonių visuomenėje prisiminimas yra fonas, kuriame išryškėja dabartiniai mūsų uždaviniai iki pat šios dienos smulkmenų, jeigu dėl įkyrumo, būdingo į [šio pasaulio] tikslus orientuotam mąstymui, aš prarandu aukščiausiosios prasmės pajautimą.

Ką aš susimąstydamas laimiu sau pačiam - jeigu tai suabsoliutinčiau, būtų lyg ir nieko nelaimėta.

Kas nerealizuojama komunikacija, to dar nėra, kas galų gale joje neįsišaknija, apskritai neturi pakankamo pagrindo. Tiesa pradedama dviese.

Todėl filosofija reikalauja nuolat siekti komunikacijos, jai beatodairiškai atsiduoti, atsižadėti savo atkaklios, vis į kitokį apdarą įvilktos savitaigos, gyventi viltimi, kad aukodamasis nesuprantamu būdu aš vėl esu grąžinamas sau pačiam.

Todėl aš nuolat turiu abejoti savimi, niekada negaliu būti tikras ir laikytis vienintelio tariamai tvirto atramos taško, iš kurio žvelgdamas tapčiau sau visiškai skaidrus ir niekada neklysčiau. Toks pasitikėjimas savimi yra labiausiai viliojanti nesąžiningos savitaigos forma.

Susimąstydamas trejopu būdu - reflektuodamas save patį, transcenduodamas, apgalvodamas, ką privalau daryti, - ir atsiverdamas beribei komunikacijai, aš nejučiom pasiekiu tai, ko negalėčiau pasiekti save prievartaudamas: meilės skaidrumą, slaptą ir visada netikrą dievybės priartėjimą, būties atvertį, o kartu galbūt ir ramybę nuolatiniame mūsų gyvenimo nerime, pasitikėjimą būtimi nepaisant baisiausių nelaimių, tvirtą apsisprendimą aistrų sūkuryje, tikrą ištikimybę nuolat gundančiomis gyvenimo akimirkomis.

Jeigu susimąstydamas aš pasineriu į Aprėptį, kuria gyvenu ir galiu gyventi dar tobuliau, iš jos ištrykšta susimąstymas, ir mane apima tarsi kokia dominuojanti nuotaika, visą dieną palaikanti mane begaliniuose darbuose ir net tomis

akimirkomis, kai esu praryjamas techninio aparato. Juk akimirkų, kuriomis aš tarsi sugrįžtu į save, prasmė yra kaip tik ta, kad aš įgyju tvirtą nusistatymą, persmelkiantį visas nuolat kintančias dienos nuotaikas, mane susaistantį ir neleidžiantį man prasmegti į tuštumą, kai aš iškrypstu iš tikrojo kelio, pasimetu ir pasiduodu afektams. Juk šiomis akimirkomis į dabartį prasiskverbia tiek praeitis, tiek ateitis, taigi tai, kas neleidžia išsibarstyti ir turi trukmę.

Be to, filosofavimas kartu moko ir gyventi, ir mirti. Dėl egzistencijos laike netikrumo gyvenimas yra nuolatinis išmėginimas.

Šio išmėginimo slinktyje reikia rizikuoti pasinerti į gyvenimą, ryžtis net kraštutiniams atvejams, neužsimerkti jų akivaizdoje, reikia beribio sąžiningumo stebint, klausiant ir atsakant. Be to, reikia eiti savo keliu, nors ir nepažįsti visumos, nors negali pačiupinėti to, kas tikra, nors visaip išsisukinėdamas ir remdamasis iliuzine patirtimi ir negali rasti slapto langelio, kuris duotų galimybę išvysti transcendenciją tiesiogiai, neatitrūkus nuo objektinio pasaulio, nors ir negirdi vienareikšmio, tiesiogiai išsakyto Dievo žodžio, bet, priešingai, privalai įsiklausyti į daugiareikšmę daiktų kaip šifrų kalbą ir sykiu gyventi įsitikinęs transcendencijos tikrumu.

Tik nuo šios akimirkos tokiai abejotinai egzistencijai gyvenimas gali atrodyti geras, pasaulis gražus, o pati egzistencija - pilnatviška.

Jeigu filosofuoti reiškia mokytis mirti, tai tas sugebėjimas mirti yra kaip tik tikro gyvenimo sąlyga. Mokytis gyventi ir mokytis mirti yra tas pat.

Susimąstymas moko pajusti *minties jėgą.*

Mąstymas yra žmogaus būties pradžia. Teisingai pažindamas objektus, aš patiriu racionalumo jėgą, pavyzdžiui, atlikdamas skaičiavimo operacijas, techninį planavimą, eksperimentais pažindamas gamtą. Logikos prievartos jėga darant išvadas, priežastinių ryšių įžvalga, patirties akivaizdumas yra juo intensyvesni, juo grynesnis metodas.

Tačiau filosofavimas prasideda prie tokio intelektinio žinojimo ribų. Racionalumo bejėgiškumas atliekant tai, kas mums svarbu nustatant tikslus ir galutines prasmes, pažįstant aukščiausiąjį gėrį, pažįstant Dievą ir žmogaus laisvę, pažadina mąstymą, kuris, naudodamasis protu, yra kažkas daugiau negu protas. Todėl filosofavimas veržiasi prie intelektinio pažinimo ribų, kad kaip tik čia pabustų.

Kas tariasi viską supratęs, jau nebefilosofuoja. Kas ribotą mokslinį pažinimą laiko pačios būties ir jos visumos pažinimu, tas yra valdomas moksliškumo prietarų. Kas nebesi-

stebi, tas nebeklausia. Kam nebėra paslapčių, tas nebeieško. Prie pažinimo galimybių ribos filosofavimas yra visiškai atviras tam, kas pasiekus žinojimo ribas pasirodo nepažįstamybės pavidalu.

Prie šių ribų baigiasi pažinimas, bet ne mąstymas. Savo žiniomis aš galiu veikti išoriškai, techniškai jas pritaikydamas; pasinėrus į nežinojimą, yra galimas vidinis veiksmas, pakeičiantis mane patį. Čia pasireiškia kitokia, gilesnė minties jėga, kuri nėra izoliuota ir nukreipta į kokį nors objektą, bet yra vyksmas mano vidinėje esybėje, kuriai mąstymas ir būtis yra tas pat. Toks mąstymas, kaip vidinis veiksmas, palyginti su išorine technikos galia, yra niekas, jo negalima pritaikyti kaip mano žinių, negalima jo numatyti ar planuoti, tačiau tik jis teikia tikrąjį skaidrumą ir atveria esmę.

Protas *(ratio)* yra didysis išplėtėjas, fiksuojantis objektus, intensyvinantis esaties įtampas, tvirtai ir aiškiai parodantis tai, ko protu suvokti negalima. Proto aiškumas įgalina aiškiai suvokti jo paties ribas ir žadina tikruosius impulsus, kurie kartu yra ir mąstymas, ir veikimas, ir vidinis, ir išorinis veiksmas.

Iš filosofo reikalaujama, kad jis gyventų pagal savo mokslą. Sis teiginys blogai išreiškia tai, kas juo norima pasakyti. Juk filosofo mokslas nėra kokie nors pamokymai, kurie gali būti

taikomi atskiriems realaus gyvenimo atvejams, kaip kad daiktai skirstomi į empiriškai pažintas rūšis arba faktinė medžiaga apibendrinama teisinėmis normomis. Filosofinių minčių negalima pritaikyti, veikiau jos yra tikrovė, apie kurią galima pasakyti: mąstydamas žmogus pats gyvena, arba: gyvenimas yra susiliejęs su mintimi.Todėl žmogaus būtis ir filosofavimas yra neatskiriami (nuo mokslinio pažinimo, priešingai, žmogaus būtį galima atskirti), taigi būtina ne tik mąstyti filosofinę mintį, bet ir sykiu su šia mintimi pasinerti į apmąstomą filosofinę žmogaus būtį.

Filosofiniam gyvenimui nuolat gresia pavojus žlugti dėl *iškraipymų,* kuriems pateisinti pasitelkiami net pačios filosofijos teiginiai. Vitalinės egzistencijos reikalavimai prisidengia egzistencijos apšvietos formulėmis.

Ramybė virsta pasyvumu, pasitikėjimas - apgaulingu tikėjimu, kad visi dalykai yra harmoningi, atvirumas mirčiai — bėgimu nuo pasaulio, protas - abejingumu viskam. Geriausia virsta tuo, kas blogiausia.

Komunikacijos siekimas iškreipiamas apgaulingomis priedangomis: žmogus nori, kad jį gerbtų, neatsisakydamas pretenzijų likti absoliučiai tikras savo teisumu. Jis nori, kad jam atleistų jo nervingumą, ir kartu reikalauja, kad pripažintų jo laisvę. Jis šneka apie beatodai-

rišką komunikaciją ir kartu lieka apdairus, nutyli ir slepia priešiškumą. Jis dedasi kalbąs apie dalyko esmę, o galvoja tik apie save.

Filosofinis gyvenimas, siekiantis atskleisti ir įveikti šiuos iškraipymus, jaučia savo netikrumą, todėl nuolat laukia kritikos, ieško priešininko, nori išgirsti kitų abejones, siekdamas ne paklusti, o būti paskatintas toliau save skaidrinti. Toks gyvenimas randa tiesą ir ramų tikrumą harmoningai atsiverdamas kitam, jeigu tik komunikacija buvo atvira ir beatodairiška.

Filosofavimas neturi būti tikras net visiškos komunikacijos galimybe, nors visada yra gyvas tikėjimu komunikacija ir nuolat jai ryžtasi. Galima ja tikėti, bet negalima žinoti, kad ji yra. Kada žinai ją pasiekęs, jau esi ją praradęs.

Egzistuoja baimę keliančios ribos, nors filosofija ir nepripažįsta jų galutinėmis: tai nugrimzdimas į užmarštį, pasidavimas iracionalumui ir jo pripažinimas. Ak, mes tiek daug kalbame, kada tai, kas svarbiausia, galime pasakyti visai paprastai, tiesa, nors ir ne abstrakčiu teiginiu, tačiau ženklu, tinkančiu konkrečiai situacijai.

Ten, kur pilna iškraipymų, painiavos ir pinklių, dabarties žmogus šaukiasi nervų gydytojo. Iš tikrųjų būna kūno ligų ir neurozių, kurios priklauso nuo mūsų dvasios būklės. Re-

alistiškai žiūrint, jas reikia suprasti, pažinti, mokėti su jomis elgtis. Nedera vengti žmogiškos gydytojo pagalbos, jeigu patyręs gydytojas iš tikrųjų kai ką žino ir gali. Tačiau šiandien psichoterapijos pagrindu susiformavo tai, kas priklauso nebe medicinos mokslo kompetencijai, o filosofijai ir todėl turi būti išbandoma etiškai ir metafiziškai, kaip ir kiekviena filosofinė pastanga.

Filosofinio gyvenimo tikslo nedera apibrėžti kaip tam tikros būsenos, kurią būtų galima pasiekti ir nurimti. Mūsų būsenos yra tik nuolatinio mūsų egzistencijos aktyvumo ar pasyvumo apraiškos. Mūsų esmė yra būtis kelyje. Mes norėtume įveikti laiką. Tai įmanoma tik per priešingybes.

Tik egzistuodami šią mūsų istoriškumo akimirką mes patiriame amžinąją dabartį. Tik būdami konkrečiais žmonėmis mes įsitikriname žmogiškąja būtimi apskritai.

Tik patirdami savo epochą kaip mus aprėpiančią realybę, šią epochą mes galime suvokti kaip visos istorijos dalį, o pastarojoje įžvelgti amžinybę.

Pakilimo akimirkomis per savo būsenas mes prisiliečiame prie vis skaidrėjančių ištakų, tačiau nuolat išlieka grėsmė, kad jas vėl praris tamsa.

Toks filosofinio gyvenimo pakilimas visada individualiai konkretus. Žmogus kaip individas turi vykdyti komunikaciją, ir čia nieko negalima užkrauti kitiems.

Pakilimą pasiekiame tik istoriškai konkrečiais pasirinkimo aktais, o ne pasirinkdami teiginiais išsakytą vadinamąją pasaulėžiūrą.

Baigdami filosofinę situaciją laike apibūdinsime palyginimu.

Kai filosofas, stovėdamas ant tvirto pagrindo, realistinės patirties, specialiųjų mokslų, kategorijų ir metodų mokslo saugiais keliais išvaikščioja visą idėjų pasaulį, neperžengdamas tvirtos žemės ribų, pagaliau lyg drugys jis atskrenda ant okeano kranto, verždamasis į vandenis ir ieškodamas laivo, kuriuo jis norėtų plaukti, trokšdamas atrasti ir ištirti absoliutą, jo egzistencijai pasirodantį transcendencijos pavidalu. Jis ieško laivo - filosofinio mąstymo ir filosofinio gyvenimo metodo, laivo, kurį jis mato, tačiau į kurį negali patekti; jis spurda ir galbūt skraido keisčiausiais vingiais.

Mes esame tokie drugiai ir esame pasmerkti pražūčiai, jeigu tik prarandame orientaciją tvirtoje žemėje. Bet mes nenorime joje pasilikti. Štai kodėl mūsų plazdenimas yra toks neužtikrintas ir galbūt labai juokingas tiems,

kurie saugiau gyvena sausumoje ir yra viskuo patenkinti; jis suprantamas tik tiems, kuriuos apėmė nerimas. Jiems pasaulis tampa išeities tašku skrydžiui, nuo kurio priklauso viskas ir kurį kiekvienas turi pradėti pats, sykiu ryždamasis bendrauti, ir kuris niekada negali tapti tikro mokslo objektu.

XII

FILOSOFIJOS ISTORIJA

Filosofija yra tokia pat sena kaip religija ir senesnė už visas bažnyčias. Savo kūrėjų didybe ir tyrumu ir savo ištikimybe tiesai ji beveik visada prilygo jai svetimo religinio pasaulio rangui. Tačiau šio pasaulio atžvilgiu ji yra bejėgė, nes neturi savos socialinės institucijos. Jos gyvastį palaiko atsitiktinė pasaulio galingųjų - neišskiriant nė bažnyčios - globa. Kad galėtų pasirodyti objektyviu kūrinio pavidalu, jai reikalinga palanki sociologinė situacija. Savo autentiškąja realybe ji gali atsiverti bet kada ir kiekvienam žmogui; kokiu nors pavidalu ji egzistuoja visur, kur tik gyvena žmonės.

Bažnyčios skirtos visiems, filosofija - pavieniams individams. Bažnyčios yra regimosios žmonių masių organizacijos formos šiame pasaulyje. Filosofija išreiškia pastangas dvasingų žmonių, kurie susiję tarp savęs nepriklau-

somai nuo laiko ir vietos ir kurių karalystė - ne šio pasaulio.

Kol bažnyčios atviros amžinybei, jų išorinė jėga gyva sielos pilnatve. Juo labiau amžinybė priverčiama tarnauti jų pasaulietinei jėgai, juo ta jėga darosi baisesnė ir - kaip kiekviena jėga - tampa blogio šaltiniu.

Kol filosofija liečiasi su amžinąja tiesa, ji uždega be jokios prievartos ir savo vidine gyvastimi suteikia sielai ramybę. Bet juo labiau savo tiesą ji priverčia tarnauti šio pasaulio jėgoms, juo labiau ji tampa iliuzine vitalinių interesų priedanga ir skatina sielos anarchiją. Ir pagaliau juo labiau ji nebenori būti kuo nors daugiau negu tik mokslu, juo labiau ji virsta niekniekiu, kuris nėra nei mokslas, nei filosofija.

Laisva filosofija žmogui nenukrinta iš dangaus. Niekam ji nėra įgimtas dalykas. Dėl jos nuolat reikia grumtis. Ją pasiekia tik tas, kuris jai atsiveria pasinerdamas į savo ištakas. Pirmasis, atsitiktinis žvilgsnis į ją gali žmogų uždegti. Šį užsidegimą lydi filosofijos studijos.

Šios studijos yra trejopo pobūdžio: *praktinės,* kasdien atliekant vidinius veiksmus; *dalykinės,* domintis [filosofijos] turiniu, studijuojant mokslus, kategorijas, metodus ir sistematiką; *istorinės,* pažįstant filosofinę tradiciją. Kas bažnyčiai yra autoritetas, tas pat filosofuojančiam yra realybė, į jį prabylanti iš filosofijos istorijos.

Jeigu į filosofijos istoriją mes žvelgiame vadovaudamiesi savo autentiško filosofavimo interesais, privalome ją suprasti pačia plačiausia prasme.

Filosofijos apraiškų įvairovė — nepaprasta. Upanišados buvo sukurtos Indijos kaimuose ir miškuose, nuošaly nuo pasaulio, vienatvėje arba intymiame mokinių ir mokytojų ratelyje, Kautilja[13] buvo ministras, padėjęs valstybės pamatus, Konfucijus — mokytojas, troškęs išprusinti ir politiškai sustiprinti savo tautą, Platonas - aristokratas, kuriam jo kilmės lemta politinė veikla savo bendruomenės labui atrodė beprasmiška dėl papročių sugedimo, Bruno, Descartes'as, Spinoza - vieniši mąstantys žmonės, troškę tiesos, Anzelmas - autoritarinės bažnytinės tvarkos gynėjas, Tomas - bažnyčios tarnas, Nikolajus Kuzietis — kardinolas, gyvenęs sykiu ir bažnytinį, ir filosofinį gyvenimą, Machiavelli - nesėkmę patyręs valstybės vyras, Kantas, Hegelis, Schellingas - praktikuojantys profesoriai.

Mes turime atsisakyti vaizdinio, kad filosofavimas savo prigimtimi yra profesorių užsiėmimas. Filosofuoja žmogus apskritai ir, atrodytų, bet kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis, ir kaip vergas, ir kaip valdovas. Istorinės tiesos apraiškos mums tampa suprantamos iš to pasaulio, kuris ją pagimdė, ir iš likimo tų žmo-

nių, kurie ją apmąstė. Jeigu tos apraiškos mums svetimos ir nesuprantamos, tai kaip tik tokiais savo bruožais jos reikšmingos. Juk filosofines mintis ir mąstytojus mes turime suprasti iš jų istorinės tikrovės. Tiesa nėra tai, kas plevena abstrakcijos eteryje ir kas egzistuoja savaime ir save pagrindžia.

Su filosofijos istorija mes susiduriame ten, kur, iš pagrindų studijuodami kokį nors veikalą, tarsi priartėjame prie pasaulio, kuriame jis atsirado.

Po to mes ieškome perspektyvų, kurios mums atveria artikuliuotą istorinę filosofavimo visumą, nors ir neužbaigtą, tačiau galinčią mums padėti orientuotis plačiose [filosofijos] erdvėse.

Dviejų su puse tūkstantmečių filosofijos istorijos visuma yra tarsi kokia vienintelė didinga žmogaus savimonės tapsmo akimirka. Ši akimirka kartu yra nesibaigianti diskusija. Ji atskleidžia susiduriančias jėgas, klausimus, kurie atrodo neišsprendžiami, didingus kūrinius ir nuosmukius, gilią tiesą ir paklydimų sūkurį.

Tirdami filosofijos istoriją, mes ieškome schemos, kurioje surandame vietą filosofinėms idėjoms. Tik viso pasaulio filosofijos istorija parodo, kaip filosofija susiklostė istoriškai, skirtingiausiomis socialinėmis ir politinėmis aplinkybėmis, įvairiose egzistencinėse situacijose.

Savarankišką minties raidą matome Kinijoje, Indijoje ir Vakaruose. Nepaisant atsitiktinių sąlyčių, šių trijų pasaulių izoliuotumas iki pat Kristaus gimimo yra toks akivaizdus, kad kiekvienas iš jų turi būti suprantamas remiantis juo pačiu. Vėliau pastebimas Indijoje susiformavusio budizmo poveikis Kinijai, kurį galima palyginti su krikščionybės poveikiu Vakarų Europai.

Tų trijų pasaulių raida vyksta panašia kreive. Po tamsios priešistorės visur ašinio laiko epochoje (800-200 m. pr. Kr.) atsiranda pamatinės idėjos. Po to formuojasi ir konsoliduojasi didžiosios išganymo religijos, vyksta nuolat pasikartojantys atsinaujinimai, kuriamos apibendrinančios sistemos (scholastika) ir ypač subtilios loginės spekuliacijos, kupinos aukščiausios metafizinės prasmės.

Tokia sinchroniška trijų pasaulių istorinės raidos klasifikacija verčia daryti išimtį Vakarams, kurių specifika pasireiškė, pirma, intensyvesniu, dvasinėmis krizėmis ir atsinaujinimais paženklintu dinamizmu; antra, kalbų ir tautų įvairove; trečia, unikaliu mokslo išsivystymu.

Vakarų filosofiją istoriškai galima suskaidyti į keturias viena paskui kitą einančias epochas.

Pirmoji - *graikų filosofija.* Jos kelias - nuo mito prie logoso; ji sukūrė Vakarų pamatines

sąvokas, kategorijas ir būties, pasaulio ir žmogaus visumos apmąstymo galimus pamatinius tipus. Mums ji lieka paprastumo tipologijos pavyzdžiu, kurį pažindami privalome išsaugoti aiškumą.

Antroji — *krikščioniškoji viduramžių filosofija.* Jos kelias - nuo biblinės religijos prie jos mąstančio supratimo, nuo apreiškimo prie teologijos. Jos stichijoje susiformavo ne tik tradiciją sauganti ir didaktiška scholastika. Kuriančiųjų mąstytojų asmenyje išvydo šviesą realybė - kartu ir religinė, ir filosofinė. Visų pirma tai Paulius, Augustinas ir Lutheris. Mums belieka išsaugoti šiame plačiame minties kontinente išaugusios krikščionybės paslapties gyvastingumą.

Trečioji — *naujoji Europos filosofija.* Ji atsirado kartu su naująja gamtotyra ir asmenine žmogaus nepriklausomybe nuo kokio nors autoriteto. Šioms naujoms perspektyvoms atstovavo Kepleris ir Galilei, taip pat Bruno ir Spinoza. Ji turi padėti mums įsitikrinti tikrojo moksliškumo - kuris nuo pat pradžių buvo suvokiamas iškreiptai - ir asmeninės dvasios laisvės prasme.

Ketvirtoji - *vokiečių idealistinė filosofija.* Pradedant Lessingu ir Kantu, baigiant Hegeliu ir Schellingu reiškėsi mąstytojai, kurie kontempliacijos gelme pranoko viską, kas iki tol buvo

mąstyta Vakaruose. Negalėdami remtis nei didžiu valstybingumu, nei visuomene, gyvendami izoliuotai ir privačiai, atviri istorijos ir kosmoso visumai, šie įgudę spekuliatyvinės minties meno meistrai, žmogiškųjų dalykų vizionieriai, pasauliečiai be sąlyčio su realiu pasauliu sukūrė didžius veikalus. Iš jų privalome mokytis gelmės ir plataus žvilgsnio, juos užmiršę tai prarastume.

Iki pat septynioliktojo šimtmečio ir net ilgiau visas Vakarų mąstymas vadovavosi antika, Biblija ir Augustinu. XVIII a. to pamažu atsisakoma. Pradedama tikėti, kad viską galima pagrįsti protu, nesiremiant tradicija. Kai tradicinis mąstymas prarado savo galią ir išnyko, suklestėjo mokslingas filosofijos istorijos pažinimas, tačiau tuo domėjosi labai siauras [specialistų] ratas. Šiandien su tradiciniu mąstymu galima susipažinti žymiai lengviau negu ankstesnėse epochose, nes jis pateiktas akademiniais leidiniais.

Dvidešimtajame amžiuje prasidėjo intensyvi tūkstantmetės tradicijos užmarštis, kurios priežastys - fragmentiškas techninis žinojimas ir techniniai įgūdžiai, moksliniai prietarai, iliuziniai vitalinės egzistencijos interesai, pasyvus bemintiškumas.

Nuo devynioliktojo amžiaus vidurio pabunda visų dalykų pabaigos įsisąmoninimas ir iš-

kyla klausimas, kaip iš viso dar galima filosofija. Naujausios filosofijos perimamumas, profesoriškoji filosofija Vokietijoje, puoselėjanti didįjį istorinį palikimą, negali užmaskuoti to fakto, kad tūkstantmetė filosofijos raida artėja prie pabaigos.

Epochinės reikšmės filosofai yra Kierkegaard'as ir Nietzsche, anksčiau neregėto tipo asmenybės, išreiškiančios mūsų epochos krizę, ir dvasiškai visai jiems svetimas Marxas, visus pralenkęs savo įtaka masėms.

Pasidaro galimas pats radikaliausias mąstymas, kuris viskuo abejoja ir, skverbdamasis prie ištakų, visko atsisako, tačiau siekia atsiverti egzistencijai, absoliutui ir dabarčiai neatitrūkdamas nuo techninės epochos radikaliai pakeisto pasaulio.

Šie apmąstymai rodo pastangas apžvelgti filosofijos istorijos visumą. Jie paviršutiniški. Gilesnius visumos ryšius reikia nujausti. Galima pateikti, pavyzdžiui, tokius klausimus.

Pirma: *filosofijos istorijos vieningumo klausimas.* Toks vieningumas yra ne faktas, bet idėja. Mes ieškome tokio totalinio vieningumo, bet surandame tik fragmentiškų vieningumų.

Štai mes gvildename atskirų problemų sklaidą (pavyzdžiui, kūno ir sielos santykio klausimą), tačiau istoriniai faktai tik retkarčiais ir tik iš dalies tesutampa su nuoseklia mintine

konstrukcija. Galima atskleisti sistemų slinktį, kaip antai vokiečių, o po to ir visos filosofijos konstrukciją, pateiktą Hegelio. Tačiau tokia konstrukcija yra prievartinė, ją taikant nepastebima, kas ankstesnėje filosofijoje nesutampa su Hegelio mąstymu, todėl ignoruojama arba sąmoningai užmirštama tai, kas buvo esmingiausia kitokio tipo mąstymui. Jokia filosofijos istorijos konstrukcija, kaip tam tikra nuosekli [filosofinių] pozicijų slinktis, nesutampa su istoriniais faktais.

Kiekvieno totalinio projekto konstrukciniai rėmai yra sulaužomi atskirų filosofų genialumo. Visa, kas didu, nors ir susaistyta pastebimais ryšiais, tačiau galų gale su niekuo nepalyginama ir to, kas paaiškinama, atžvilgiu atrodo kaip stebuklas.

Vieningos filosofijos istorijos idėja norėtų apimti amžinąją filosofiją, kuri tarsi koks vientisas organizmas istorinėje raidoje susikuria savo organus ir struktūras, drabužius ir įrankius, tačiau su jais nesutampa.

Antra: *pradžios ir jos reikšmės klausimas.* Pradžia yra kartą laike prasidėjęs mąstymas. Ištaka yra nuolat atsinaujinanti ir pagrindžianti tiesa. Iš minties klystkelių ir nukrypimų mes nuolat privalome sugrįžti prie ištakų. Pakeliui į autentišką pirmapradį filosofavimą orientuojantis į išlikusius tekstus, atsiranda painiava:

ištakas stengiamasi surasti laiku datuojamoje pradžioje - čia ikisokratikų filosofijoje, čia pradinėje krikščionybėje, čia pradiniame Budos moksle. Kaskart neišvengiamas kelias prie ištakų įgyja neteisingą kelio prie [istorinių] pradmenų ieškojimo pavidalą.

Mums prieinami pradmenys išties kupini galingų kerų. Tačiau iš tikrųjų absoliučios pradžios surasti negalima. Tai, kas yra mūsų tradicijos pradžia, yra tik reliatyvi pradžia, nes ji pati yra tam tikrų prielaidų padarinys.

Todėl istorinio įsitikrinimo pamatinis principas yra toks: laikytis to, kas išlikusiuose tekstuose yra amžina. Istorinė žiūra teikia tik vieną galimybę: įsigilinti į tai, kas išsaugota. Pastangos papildyti tai, kas prarasta, sukonstruoti tai, kas buvo anksčiau, užpildyti tuštumas yra bergždžios.

Trečia: *filosofijos pažangos ir vystymosi klausimas.* Filosofijos istoriją galima stebėti kaip istorinių pavidalų seką, pavyzdžiui, kaip kelią nuo Sokrato iki Platono ir Aristotelio, nuo Kanto iki Hegelio, nuo Locke'o iki Hume'o. Tačiau net tokios sekos yra neteisingos, jeigu manoma, kad vėlesnis mąstytojas išsaugoja ir pranoksta ankstesniojo išsakytą tiesą. Tai, kas nauja, neišskaitoma iš tokios rišlios kartų sekos, t.y. iš ankstesniosios pakopos. Tai, kas esmingiausia

ankstesnėje pakopoje, vėliau dažnai prarandama ir galbūt jau niekada nebesuvokiama. Kurį laiką egzistuoja dvasinių mainų pasauliai, iš kurių prabyla atskiri mąstytojai: tai graikų filosofija, scholastika, „vokiečių filosofinis judėjimas"[14] nuo 1760 iki 1840 m. Tai gyvastingo bendravimo pirmapradžio mąstymo stichijoje epochos. Bet būna ir kitokių epochų, kai filosofija egzistuoja tik kaip auklėjimo fenomenas ar kai ji beveik išnyksta.

Požiūris į visuotinę filosofijos raidą kaip į pažangos procesą yra klaidingas. Dėl savo didžiųjų kūrinių unikalumo ir nepakeičiamumo filosofijos istorija panaši į meno istoriją. Į mokslo istoriją ji panaši tuo, kad joje vis sąmoningiau naudojamasi nuolat gausėjančiomis kategorijomis ir metodais. Į religijos istoriją ji panaši tuo, kad reiškiasi kaip pirmapradžių, racionaliai išsakytų tikėjimo nuostatų seka.

Ir filosofijos istorija turi savo kūrybinio pakilimo epochas. Tačiau filosofija visada yra pamatinė žmogaus realybė. Tariamo nuosmukio epochose staiga gali pasirodyti aukščiausio rango filosofas, tarsi išsiskiriantis iš kitų dvasios apraiškų slinkties. Tokios išskirtinės figūros, tokios vienišos viršūnės yra Plotinas trečiajame ir Skotas Eriugena devintajame šimtmetyje. Savo minties turiniu jie susiję su tradicija

ir atskirų minčių požiūriu yra galbūt visiškai nuo jos priklausomi, tačiau apskritai konstruoja naują didingą minties pamatą.

Todėl, turint galvoje filosofijos esmę, nedera teigti, kad ji priėjo pabaigą. Bet kokios katastrofos atveju filosofija visada išlieka kaip pavienių žmonių mąstymas, kaip didūs kūriniai, atsirandantys kitais požiūriais bevaisėse epochose. Filosofija, kaip ir religija, egzistuoja visada.

Filosofijos istorijoje pažangos aspektas yra neesminis ir todėl, kad kiekviena didi filosofija gyvuoja kaip užbaigtas, pilnatviškas, savarankiškas ir nuo visuotinės istorinės tiesos nepriklausomas dalykas. Mokslo kelias kitoks: kiekvieną jo žingsnį pranoksta kitas, paskesnis. Savo prasme filosofija pasiekia pilnatvę kiekviename atskirame žmoguje. Todėl beprasmiška yra rikiuoti filosofus kaip kokio nors kelio etapus, kaip pirmtakus.

Ketvirta: *subordinacijos klausimas.* Filosofavimo subordinacija suvokiama lyginant atskirus mąstytojus ir tipiškas tam tikroms epochoms būdingas pasaulėžiūras. Filosofijos istorija nėra koks nors niveliuotas daugybės vienodos vertės veikalų ir mąstytojų laukas. Egzistuoja idėjos, pasiekiamos tik nedaugeliui. Visų pirma egzistuoja kulminaciniai taškai, saulės žvaigždžių kariaunoje. Tačiau visa tai ne-

egzistuoja kaip tokia subordinacija, kuri galioja visiems ir visam laikui.

Milžiniškas nuotolis skiria tai, ką kokioje nors epochoje mano visi, ir tai, kas sudaro toje epochoje sukurtų filosofijos veikalų turinį. Tai, ką visų protas laiko savaime suprantamu dalyku, gali įgyti filosofijos pavidalą ir tapti begalinių interpretacijų objektu: tokie yra didžiųjų filosofų kūriniai. Ir ramus, ribotas, aplinkiniu pasauliu patenkintas žvilgsnis, ir veržimasis į tolumas, ir į klausimą paniręs glūdėjimas ant ribos — visa tai vadinama filosofija.

Filosofiją mes pavadinome religinės tradicijos autoriteto analogu. Tiesa, filosofijos srityje mes neturime jokių kanoninių knygų kaip religijoje, jokio autoriteto, kuriam būtų galima paprasčiausiai paklusti, nedisponuojame jokia galutine tiesa. Tačiau filosofavimo istorinės tradicijos visuma, toji neišsemiamos tiesos saugykla, parodo gyvojo filosofavimo kelius. Tradicija yra jau apmąstytos tiesos gelmė, į kurią panardina niekada neišnykstantis lūkestis; tradicija yra nedaugelio didžiųjų kūrinių neišsenkamas turtingumas; ji yra pagarba didžiųjų mąstytojų atvertai realybei.

Tokio autoriteto esmė yra ta, kad jam negalima paklusti vienareikšmiškai. Jis kelia uždavinį juo remiantis įsitikrinti pačiu savimi, jo ištakose surasti savąsias ištakas.

Tik gyvastingo filosofavimo rimtyje gali atsirasti sąlytis su amžinąja filosofija, atsigręžus į jos istorines apraiškas. Istorinė apraiška yra priemonė, kuria pasiekiamas sąlytis su kitu dabarties akimirkos gelmėje.

Todėl istorinis tyrinėjimas pamažu pereina nuo artumos prie tolumos. Dorai filosofuojantis žmogus žino, su kuo turi reikalą tyrinėdamas tekstus. Teksto paviršius turi būti aiškus ir tapti tvirto žinojimo objektu. Tačiau istorinės intuicijos apogėjus ir prasmė turi būti susijungimo su ištakomis akimirkos. Čia blyksteli tai, kas duoda prasmę visiems parengtiniams tyrinėjimams ir kartu jiems suteikia vienybę. Be tokio filosofijos ištakų centro visa filosofijos istorija galų gale būtų ne kas kita, kaip ataskaita apie klaidų ir kuriozų virtinę.

Taigi istorija, jeigu ji pažadina, yra savosios būties veidrodis: žvelgdamas į atspindį, aš regiu tai, ką mąstau pats.

Filosofijos istorija - erdvė, kurioje kvėpuoja mano mąstymas, kuri teikia pavyzdžių mano ieškojimams, pavyzdžių, kurie yra tobuli, nors ir nepamėgdžiojami. Tai, kas jos buvo išmėginta, kas pavyko ir sužlugo, pažadina manyje klausimą. Ji padrąsina savo keliu einančius pavienius žmones regimais absoliutui atsivėrusios žmogaus būties pavyzdžiais.

Praeities filosofiją laikyti sava taip pat neįmanoma, kaip neįmanoma dar kartą sukurti senovės meno kūrinį. Galima tik apgaulingai jį kopijuoti. Mes neturime jokio teksto, kuriame - kaip tie pamaldūs Biblijos skaitytojai — rastume absoliučią tiesą. Todėl senuosius tekstus mes turime mylėti taip, kaip mylime senuosius meno kūrinius: mes pasineriame į vienų ir kitų tiesą, prie jų prisiliečiame, tačiau visada lieka atstumas, lieka kažkas nepasiekiamo ir neišsemiamo, kas nuolat skatina mūsų gyvastį; pagaliau lieka kažkas, kas leidžia padaryti šuolį į filosofavimą dabar, šią akimirką.

Juk filosofavimo prasmė yra dabartiškumas. Mes turime tik vieną realybę, kuri yra čia ir dabar. Ką mes prarandame išsisukinėdami, niekada nesugrąžinama; tačiau save iššvaistydami mes prarandame būtį. Kiekviena diena yra brangi: akimirka gali lemti viską.

Atsidėdami praeičiai ar ateičiai, mes išduodame savo uždavinį. Tik dabarties akimirka išveda mus į tai, kas antlaikiška, tik pasinerdami į laiką mes patenkame ten, kur laikas išnyksta.